Danskernes Historie Online
Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliserings-projekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: https://slaegtsbibliotek.dk
Danske Slægtsforskere: https://slaegt.dk

SPROG OG KULTUR

UDGIVET AF

INSTITUT FOR JYSK SPROG- OG KULTURFORSKNING

VED

PETER SKAUTRUP OG H. P. HANSEN

Attende bind - hæfte 3-4.

UNIVERSITETSFORLAGET I AARHUS
MCMLI

Indsendt litteratur.

Acta Linguistica. VI. Fasc. 1. — Acta Philologica Scandinavica. XX. 3. — Anderseniana. 2. Rk. Bd. I. 4. — Árbók Háskóla Íslands. Háskólaárið 1948—49. Reykjavík 1950. — Árbók Háskóla Íslands. Háskólaárið 1949—50. Reykjavík 1950. — Arkiv för nordisk filologi. 65. 1-2. — Arv. Årg. 5. — Bibliotheca Arnamagnæana. IX. Arngrimi Jonae Opera Latine Conscripta, ed. Jakob Benediktsson. I. — Budkavlen. XXVII. 1-4, XXVIII. 1-2. — Classica et Mediaevalia. XI. — Danmarks Riges Breve. 2. Række. 11. Bind. 1333—1336. — Danmarks Stednavne. Nr. 10. Bornholms Stednavne. 1. lev. 1950. — Det danske Selskab 1940—1950. Resultater og muligheder. — Dansk Tidsskrift-Index. 1949. — Diplomatarium Danicum. 2. Række. 11. Bind. 1333—1336. — Festskrift udg. af Københavns Universitet i anl. af universitetets årsfest. — Finskt Museum. LVII. 1950. Helsingfors 1950. — Fortid og Nutid. XVIII. 2. — Fortegnelse over stednavne i Vejle amt. Kbh. 1951. — Fortegnelse over stednavne i Viborg amt. Kbh. 1951. — Fra Viborg Amt. 1950. — Færoensia. II. Ferøers Beskrifvelser av Thomas Tarnovius, utgitt av Håkon Hamre. — Göteborgs kungl. Vetenskaps- och Vitterhets-Samhälles handlingar. 6. följden. Ser. A. Band 4. N:o 2 og 3. Bihang. 68 (1949). — Handels- og Søfartsmuseet på Kronborg. Årbog 1950. — Islands Årbog 1948—49. — Indbydelsesskrift til Afgangs- og Aarsprøverne ved Haderslev Katedralskole. Juni 1932, 1933 og 1935. — Jyske Samlinger. Ny række. I. 2. — Koldinghus 1949. Årsskrift for Museet på Koldinghus. — Koldinghus 1950. Årsskrift for Museet på Koldinghus. — Købstadmuseet »Den gamle By«. Årbog 1949. — Lektionskatalogen. 1951. I. — Leuvense Bijdragen. Tijdschrift voor Moderne Philologie. Udg. af L. Grootaers. XXXIX årg., nr. 3-4. Gravenhage 1949. — Liste over de immatrikulerede studerende ved Aarhus Universitet 1950—51. — Maal og Minne. 1949—50. — Namn och bygd. 1949. 2-4. — Nationalmuseets etnologiske undersøgelser. Spørgeliste nr. 12. Gødning. 1951. — Nordiska Museets och Skansens årsbok. 1950. — Norsk tidsskrift for sprogvidenskap. XV. — Det kongelige norske Videnskabers Selskabs forhandlinger. Bd. XXII. 1949. — Ordbog over det danske Sprog. XXV. — Ortnamnen i Skaraborgs län. VII. Kåkinds härad. Av Ivar Lundahl. — Ortnamnssällskapets i Uppsala årsskrift. 1948 og 1949. — Saga och sed. 1949. — Sprogforeningens Aarsberetning 1949—50. — Suomen Museo. LVII. 1950. Helsinki 1950. — Svenska landsmål. 1950. H. 1-4. — Sønderjydske årbøger. 1. halvbind. 1950. — Sønderjydske årbøger. 1950. 2. halvbind. — Sønderjydsk månedsskrift. 26. årg., nr. 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12. 27. årg., nr. 1, 2, 3. — Tidsskrift utgjeve av historielaget for Sogn. No. 14. — Uttalsordlista. Skrifter utgivna av Nämnden för svensk språkvård. 6. — Vetenskaps-Societeten i Lund. Årsbok 1949. — Østjydsk Hjemstavn. 1950. — Aarbøger udg. af Historisk Samfund for Aarhus Stift. XLIII. — *Gustav Albeck:* Grundtvigs Forsøg som Bibeloversætter. Særtr. af Bidrag til den danske bibels historie. 1950. — *Samme:* Vilhelm Grundtvig 1866—1950. Særtr. af Grundtvig-Studier. 1950. — *Harry Andersen:* Nogle urnordiske navne. Særtr. af Namn och bygd. — *Samme:* Nyt om Glavendrupstenen. Særtr. af Acta Phil. Scand. — *Samme:* Om runeindskriften på Gallehus guldhorn. Særtr. af Nordisk tidsskrift. — *Ingvar Andersson:* Martin Lamm. Inträdestal i Svenska Akademien. — *Bjarne Berulfsen:* Norske brev- og formularbøker i det 19. hundreår. (Universitetet i Bergen. Årbok 1948. Hist.-antikv. rekke nr. 4.) — *Niels P. Bjerregård:* Af øllets historie. — *Samme:* Alt for gæsterne. 20 år på »Hotel Royal«. — *Samme:* Embedslæger i Skive. Særtr. af Skivebogen. — *Samme:* Ræt å vrang. Satiriske vers. — *Samme:* Tempora mutantur. — *Gudmund Björck:* Das Alpha Impurum und die tragische Kunstsprache. Attische Wort- und Stilstudien. (Skrifter utg. av K. Hum. Vetenskapssamfundet i Uppsala. 39 : 1.) — *Otto Blixt:* Det gamla Grangärde skogsbruk. — *Andreas Blinkenberg:* Le Problème de l'Accord en Français Moderne. Essai d'une Typologie. — *Kaj Bom:* Mere om slang. — Breve fra og til Adam Oehlenschläger. 1798—1809. V. — *Johs. Brøndum-Nielsen:* Gammeldansk Grammatik. I. 2. ændrede Udg. — *Fredrik Böök:* Strövtåg i Danmark. — *Hilding Celander:* Stjärngossarna — deras visor och julspel. Nordiska Musеets handlingar : 38. Stockholm 1950. — Fortegnelse over Skrifter af Carl Klitgaard. Ved P. Christensen. Særtr. af Vendsysselske

SPROG OG KULTUR

UDGIVET AF

INSTITUT FOR JYSK SPROG- OG KULTURFORSKNING

VED

PETER SKAUTRUP OG H. P. HANSEN

Attende bind

UNIVERSITETSFORLAGET I AARHUS

MCMLI

Aarhuus Stiftsbogtrykkerie A/S

INDHOLD

	Side
H. P. Hansen: Primitiv folkemedicin II — Transplantation	1—34
Peter Jørgensen: Fornavne i Brede sogn gennem 100 år	35—57
Niels Åge Nielsen: Om bagtunge-r'ets opkomst i dansk	58—64
P. Maigaard: Danske Keglespil	65—88
Ole Widding: Moderløse — et Noaord	89—91
Anmeldelser, ved *H. P. Hansen*	91—92
H. P. Hansen: Nedgravede hestehoveder. Overtro eller ikke?	93—97
H. P. Hansen: Indianerne kendte »frisnit«	97
Johan Lange: Brøndsel — Brunskära	98—108
Gustav Albeck: Det levende Ord	109—124
Niels Åge Nielsen: Heimskringla-oversættelsen 1757	125—140

Danske Keglespil.

Af *P. Maigaard.*

De danske Keglespil har hidtil ikke været Genstand for nogen samlet Beskrivelse, noget der herved skal søges raadet Bod paa, om end i sammentrængt Form.

Ved Keglespil vil vi forstaa mere eller mindre atletiske Maalkastspil, i hvilke man triller (bowler) eller kaster et dertil udset Redskab mod eet eller flere opstillede Maal — nu altid flere — med det Formaal at fælde dem, idet man erhverver sig Points i Forhold til de fældede Maals Antal, naar de er lovligt fældede. To eller flere Spillere kan spille med, i individuelt Spil eller Holdspil.

Disse Spil har mest været spillet — og spilles mest — af voksne, af hvilken Aarsag vi — især fra Udlandet — har flere nedskrevne Meddelelser end om Lege og Spil, der helt eller dog hovedsageligt øvedes af Børn.

Om Maal og Kasteredskaber skal i det følgende gøres Rede efterhaanden, som der bliver Anledning til det, ligesom om Spillenes Regler.

Filologiske Spørgsmaal i Forbindelse med Spillenes Terminologi bliver kun i Forbigaaende berørt, og da som Regel kun refererende, i Henhold til vort almindelige Ordbogsmateriale.

Kilderne er, hvad vi besidder i dansk Litteratur og Arkiv, foruden nogen udenlandsk Litteratur og en Smule svensk Arkiv.

Der henvises til Kildeangivelserne ved Artiklens Slutning, anført i alfabetisk Orden efter vedkommende Spils Hjemstedsnavn.

At *spille Kegler, at slaa Kegler, Keglespil,* var de almindelige danske Betegnelser for Spillene, og saavel det danske Navn *Kegle,* som de øvrige nordiske og de franske og engelske oprindelige, tilsvarende Gloser stammer, siger Filologerne, fra tysk Kegil. Keglen var et i Almindelighed konisk Træstykke, indtil omtrent 3 Fod højt og med en Diameter af fra ca. 6 til 14 cm. I de Keglespil, vort og vore Fædres Slægtled har kendt, brugtes ni Kegler, opstillet 3×3 i Kvadrat med Kasteren staaende, saa hans Sigtelinie løb diagonalt over Opstillingen (hjørnevendt Opst.). Men denne Opstilling var (indtil amerikansk Bowling blev spillet) kun det sidste Led i en lang Udvikling, af hvilken de fleste Trin er opbevaret her i Landet. Da Opstillingerne er de tydeligste synlige Træk i Udviklingen, bliver de i det følgende brugt som Inddelingsgrundlag.

Gruppe I

(a, b og c) Spil til eet Kastemaal.

Pollux IX, 7 beskriver *Ephedrismos* som en Leg, hvori 2 Drenge kappes om ved Stenkast at fælde en oprejst Sten. Slige Spil maa være Prototypen for vore Kastespil, en Type, der maa have været gammel paa Pollux' Tid. Denne yderst simple Type er i Europa udspecialiseret i »Munk«, Quoits, (Varp) og Bowling, foruden i de egentlige Keglespil, herunder Kegleklink, men flere af disse har i Tidens Løb været sammenkomponeret. Munk er klart udskilt som et sammensat Kaste- og Tagfatspil, efter al Sandsynlighed af nordisk Oprindelse og genialt komponeret. Quoits kunde kaldes at spille »nærmest« med Diskokast, findes ogsaa uden for Europa. Bowling er sikkert italiensk eller fransk, et Spil, hvori man triller en ret stor Kugle for at ramme en anden (mindre) Kugle, der er Maalet, iøvrigt samme Princip som Quoits. — De oprindelige Keglespil havde en Kegle som Maal, og en Sten, Stok eller Kølle som Kasteredskab.

De danske overlevende Typer er følgende:

a) Ægte Keglespil, træffes især i Vestjylland, under Navnet *at slaa Kokken af Hønen*. En godt nævestor afrundet Sten lagdes paa en større, flad Sten. Spilleren kastede fra passende Afstand (6—15 m) med en godt nævestor Rullesten for at slaa den øverste Sten (Kokken) ned fra Underlaget (Hønen). Saaledes i Fredsø, Hedevang, Ubjerg, men ogsaa enkelte Steder i Østjylland: Bovrup, Bjerregrav. — Det sidste Sted kunde den Spiller, der fejlede et Kast, i næste Omgang kaste fra Stedet, hvor hans Kastesten nu laa (Bagkast). (Nogle vestjyske Munkspil bar samme Navn).

Keglespil til eet Maal, ogsaa spillet med Sten, findes blandt Friser (Handelmann), i England (Gomme: Cogs, Cockly Jock) og i Skaane (Lunds Universitets Arkiv Nr. 3789 : 25, Kag); med Trækegler i Sverige (Arkiv, i Gøteb. f. Eks. Nr. 2635) og Tyskland (Böhme).

b) *Kegleklink*, bestod i en Maalsten eller Kegle, hvorpaa hver Spiller lagde en Indsats, en Mønt. Den, der slog Mønterne ned, vandt dem, der faldt ned med bestemt Side opad. — Den, der fejlede, maatte som Regel lægge en ny Indsats ind. Dette Spil hed ogsaa *Skorsten* (= Bredahls *Skudsten)*.

Omtrent saaledes i Stenum, Ravnkilde, Angel, Østerby, Medelby. (Kegleklink er kendt i Tyskland, Frankrig-Italien.)

c) Et lignende Spil brugtes i Baarse, Sjælland, men her kastede man med flade Sten eller Jernringe, og den, der i en Omgang fik sit Redskab nærmest Maalet, en Træblok, havde vundet Puljen, aabentbart en Komposition med Varp.

Paa Taasinge spillede man et andet Spil, bygget over Varp, men spillet med Kegler og kaldet *Karmunk:*

Karlene, sjældent mere end 6, stod ved en opstillet Keglekonge og kastede mod en anden Konge, 20—30 Alen borte. De kastede med Kegler af en Alens Længde, hver havde een. Naar alle havde kastet, løb de frem for at se, hvis Kegle der laa nærmest Maalet. Vedkommende havde vundet. I næste Omgang kastede de modsat Vej ligesom i Varp.

Dette Spil er kun fundet paa Taasinge. Men mange Steder brugtes, som i Indledning til Munk, at kaste »Nærmest« til Munken for at bestemme i hvilken Orden, Spillerne skulde slaa.

I England har man dog ogsaa haft en Quoitsopstilling bestaaende af 2 Kegler, men her trillede man med Kugle imod en af Keglerne, altsaa Kombination med Bowling. (Se Strutt, Billede p. 266). Iøvrigt er der ved Humble paa Langeland fundet et Antal tildannede Sten, diskosformede, flade, der næppe kan have været bestemt til andet end Varp. Eksemplarer findes paa Museet i Rudkøbing.

Varpspillene med Hestesko, kendt nogle Steder her i Landet, er snarest Import fra nyere Tid, vestfra. Det samme gælder de Spil, hvori Ringe skal falde ned over een eller flere faste Maalpinde.

Gruppe II

Keglekrig.

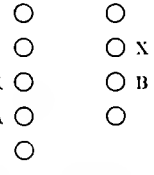

Fig. 1, Gruppe II.

En Urform for Kamp: To Flokke eller Rækker af Mænd, der kaster Sten eller andre Vaaben mod hinanden har været Forbillede for en Række Kamplege, vidt udbredt, især i Indonesien, Oceanien, hos os kendt i Sneboldkamp, i Afrika anvendes Bananer og andre Frugter. Det sidste Sted har man ogsaa fundet paa ikke at kaste mod Modstanderen selv, men mod Frugthobe, han har opstillet foran sig. Det samme er Tilfældet i europæisk *Keglekrig,* hvor to Rækker Sten eller Trækegler opstilles med passende Kasteafstand. Bag hver Række staar een eller to Spillere, der skiftes til at kaste. Denne Form refereres kun fra faa Steder i Danmark, nemlig tre; den har endnu i vor Tid været stærkt udbredt i Sverige-Norge, men slet ikke i England.

I *Bording* opstilledes to Rækker Sten, ubestemt Antal. Skiftevis Kast. Den, der ramte en af Fjendens Sten, fik den over i sin egen Række. Spillet var forbi, naar den ene havde erobret alle Stenene.

I V.-Vedsted og Elmelunde (Møen) brugte man et almindeligt Spil Kegler, hvoraf A fik 5, B 4 samt Kuglen (altsaa første Kast). Men her var en Kegle ikke uden videre vundet, fordi man fældede den: Ejeren brugte den som Kasteredskab foruden Kuglen (2 Kast altsaa) og havde saaledes Chance for at vinde een til Gengæld ved *dens* Hjælp. Først naar en Kegle saaledes kastedes uden at fælde nogen anden Kegle, var den virkelig tabt. Visse Enkeltheder ved Spillet i V.-Vedsted genfindes i Tyskland.

En Særform, fra Fredericia, bestod i, at to Hold Drenge hver opbyggede en Dynge Sten, hvorpaa de gensidigt bekastede hinandens Dynger, indtil den ene Dynge var helt slaaet ned. Antagelig en lokal Variation.

Et Spil, skildret af Athenæus, tillagt Frierne paa Ithaka (i Odysseen), næppe med Grund, har en lignende Opstilling, men med et centralt Kastemaal, i det hele et andet Spil, der dog nok er bygget over det af os kendte. — Maaske er Spillet oprindeligt sydeuropæisk, antageligt ældgammelt, men det behøver det ikke at være her i Landet. Det er dog fristende at antage, at det i Keglespillenes Udvikling har givet Ideen til Brug af flere Kegler i eet Spil, og saaledes været Grundlaget for de følgende Typer.

Gruppe III

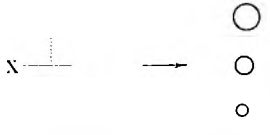

Fig. 2, Gruppe III.

Frontal Opstilling af tre eller flere Kegler. Paa Tur spillede man mod tre opstillede Maal af Natursten, ulige store og stillet paa Række. Den største Sten kunde være 30 cm høj, 20 cm bred og 10 cm tyk, den næste noget mindre, og paa den anden Fløj den mindste. De skulde staa saa tæt sammen, at Kastestenen, en Rullesten paa 1—1,5 kg, ikke kunde slippe imellem dem. Den kastedes fra ca. 10 m's Afstand vinkelret ind mod Rækken. Kasteren sigtede altid i første Kast mod den største Sten, fældede han den, fik han 30 Points. Fældede han den, saa Kastestenen endte mindst en Fod paa den anden Side Rækken, fik Kasteren herfor et Kast Nr. 2, kaldet Bagkast eller Bagskrald, som han tog staaende bag Rækken. (Idet den fældede Sten igen var rejst.) Her

kastede han som Regel mod begge de to største Sten. Fældede han dem, fik han herfor 50 Points, idet anden Sten gav 20 Points (ligesom 3. gav 10). Den Spiller, der først naaede 120 Points bestemt, havde vundet. Men overskred han dette Tal, sattes han tilbage til 10.

Dette Spil fandtes, ogsaa i vor Tid, paa Mors, ogsaa i Miniatureform med en hel, en halv og en kvart Mursten og ca. 5 m's Kast med en Rullesten.

Men Rækken af Natursten fandtes ogsaa paa Mors (Tæbring) med 10 Kampesten, den største meget stor, og saa stor en Kastesten, man kunde magte. Stenene talte i vor Tid 100, 200 o. s. v. til 1000, og Spil og Beregning var simplificeret.

I Tarmegnen brugtes 5—7 Sten (»0 slaa Kejler«), i Sæding 5 (»at slaa Potte«; Udgang 100), i Mogenstrup 10 Sten. Paa Mors hed Spillet som andre gamle Keglespil »å slå te Ki'l«, og Udtrykket »å slå te Ki'l« med noget brugtes i overført Betydning om letsindig Omgang med Redskaber og Ting. Titals-Beregningen er næppe gammel.

Spil af denne Type refereres fra England, 15. Aarhundrede, med 6 Trækegler og Kast med Stok (Strutt p. 271 Fig. 94, »Kayles«, medens »Cloish« eller »Closh« nævnes som formodentlig samme Spil, men med Træklods i Stedet for Stok. Nævnes i Edw. IV's og Henry VIII's Forordninger).

Et Stik fra 16. Aarhundrede af Caracci viser et italiensk Spil af samme Type med 4 staaende og 2 liggende Trækegler, medens en Spiller kaster (underarms) en tyk, kort og cylindrisk Stok. (Se D'Allemagne p. 282.)

I Tyskland og Norge og Sverige synes denne Form ukendt.

Gruppe IV

Flankeopstilling af 3 Kegler.

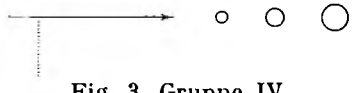

Fig. 3, Gruppe IV.

Denne Opstilling har vi kun een dansk Beskrivelse af (ETK 2074 fra Mors, at slaa til Kile, jvf. III). Her stod Kasteren med »Klaaden« og sigtede paa langs ad Stenrækken. Den mindste Sten maa have ligget nærmest, den største fjernest, de talte henholdsvis 10, 20 og 30. De skulde iflg. Referatet blot rammes, og det forsøgtes at bestryge dem alle tre i samme Kast. Ender Klaaden efter Kastet længere ude end

bageste Sten, faar man »Bagskrald«, at tage fra Klaadens Faldsted, med mindre den laa saa nær bageste Sten, at man derfra kunde spytte over alle tre Sten, for i saa Fald maatte man staa, hvor man vilde under Bagskrald, selvfølgelig da i Stenenes Sigtelinie. Udgang var 200 Points.

I Hvilstrup (Sømme H., Sjælland) kaldte man de tre midterste Kegler (bag hinanden) i en 9-Opstilling for *Dollerne*. Kan det være et Minde om, at det er de oprindelige 3? Ellers findes denne 3-Opstilling paa Billedet af et gammelt tysk Spil fra o. 1600 (Vilh. Hansen: Sport und Spiel in völchischer Überlieferung, p. 65). Her er det Trækegler og Kugle, der bruges, og der er Stoppebord om Keglerne paa de tre Sider, saa Bagslag har næppe her været brugt. — I et fransk Skrift fra 16. Aarhundrede (Recueil des jeux (1587)) tales om 3 Kegler stillet paa lige Linie, men om det var en frontal eller en Flankerække nævnes ikke. (Se D'Allemagne om Keglespil p. 281 ff.)

Dette Spil maa have været betydeligt vanskeligere end de foregaaende Grupper, fordi man let kastede helt forbi Opstillingen. Det er derfor mærkeligt, at det har holdt sig paa Mors saa længe.

Gruppe V

Korsopstillingen kan ses som en videre Udvikling af Flankeopstillingen, maaske af den ovenfor nævnte Grund: at Chancen for at ramme Keglerne var for ringe. Man anbragte derfor en ekstra Kegle paa hver Side af Opstillingen.

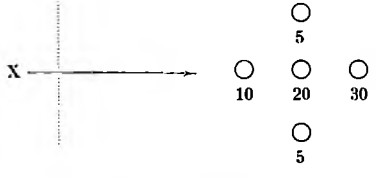

Fig. 4, Gruppe V.

De anførte Tal angiver Pointsværdien. De to nye Kegler har faaet en ringere Værdi (5), medens de andre har samme Værdi som de tilsvarende i Type IV. Formodentlig har disse tre oprindeligt repræsenteret 1, 2 og 3 Points, og de nye Kegler, som man har villet vurdere ringere, kan da have givet Anledning til, at Værdierne er sat op til Tiere, for ikke at komme til at regne med Brøker. Om Pointsberegningerne er indført sammen med Spillene, ved vi ikke, men det er de vel.

Dette Spil har vi ogsaa kun overleveret i een Beskrivelse, ogsaa fra Mors (Feilbergs Ordbog: Kegle). Mors er altsaa et Slags Musæum for

disse Stenkeglespil, til Trods for, at man dog ikke var helt uden Træ paa denne Ø. Feilberg bemærker, at »nu stilles jævnlig tre eller fem Sten paa Række, og saa spilles til 120 (med tre Sten) eller 200 (med fem Sten)«, — altsaa Type II — hvilket vel skal betyde, at Type V var ved at gaa af Mode. Korsopstillingen kendes op til vor Tid i Tyskland (A. v. Hahn: Buch der spiele p. 193), Italien (G. Monferini i Archivio per le Studio delle Tradizioni Populore I 249 XXXII) og i Kroatien i vor Tid, men disse Steder med Trækegler og Kugle (Kroatien dog en svær Stok, kastet som et Spyd.) Pointsværdierne er andre end de danske.

Spillene Kurnik og Gorodki (slaviske), Type II, der ogsaa spilledes med 5 Kegler opstillet i »Figur« eller paa »bestemt Maade«, maa vel ogsaa have haft Korsopstilling, men det behøver ikke at betyde nærmere Forbindelse med Type V.

Gruppe VI

Evald Tang Kristensen refererer i sit Nr. 3401 en Opstilling af et Stenkeglespil med 7 Kegler, som ellers er ukendt, og som han desværre ikke stedfæster. Han har Beskrivelsen fra Vinding (Højskole) og Sandsynligheden taler for, at den er fra det sydlige Midtjylland.

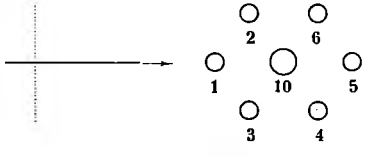

Fig. 5, Gruppe VI.

Om de vedføjede Tal betyder Keglernes Pointsværdi synes tvivlsomt, i saa Fald er der ikke megen Mening i dem. Men Midterkeglen talte i alt Fald 10 — og det maa være under Paavirkning af vestjyske Stenspil, for de Talværdier vi ellers her og i Udlandet er vidende om, includerer intetsteds 10 for en Konge. Paa den anden Side er Udgangstallet her 25, og Overskud straffedes med Nedgang til 17. Disse Tal hører hjemme i Jylland, Øerne (og Østjylland) brugte ellers 24—15 (dog 25 i Hvilstrup). Stenene var Haandsten, Midterstenen som et Menneskehoved. Kast med »en Haandsten«. — Man kender her fra Landet eller andetsteds ellers ingen Opstilling med 7 Kegler. Den er formodentlig en lokal Formation, maaske dog en Efterligning af Kredsopstillingen, kendt i Frankrig og England tilbage til 15. Aarhundrede, men ukendt i Norden.

Gruppe VII

Paa Samsø spilledes sidst i 19. Aarhundrede et Keglespil, der udmærkede sig ved ikke at have nogen regelmæssig Opstilling af de 9 Trækegler, som anvendtes, hvorunder en Konge, »Kukken« kaldet. Ved Spillets Begyndelse opstilledes samtlige Kegler i en Hob med »Kukken« i Midten, de øvrige lænet op ad den, umiddelbart ved Kastestregen, hvor første Kaster stod med Bosselen, der var »langagtig trind«, formodentlig altsaa cylindrisk, den han med fuld Kraft kastede mod Hoben, saa Keglerne splittedes. De rejstes nu op, hvor de hver for sig laa, (ved Rodendens Plads), og nu begyndte Spillet, idet man kastede paa Tur. Man skulde naa at fælde et aftalt Antal, f. Eks. 20 Kegler og 5 Kukker. Hver Gang en Kegle faldt, rejstes den, hvor den laa, d. v. s., at Opstillingen blev mere og mere splittet, Keglerne stod fjernere og fjernere fra Kasternes Plads.

Denne Opstilling er fuldstændig ukendt andetsteds, — undtagen i »Keglekrig« i V.-Vedsted (og Tyskland). Formentlig er det en lokal Opfindelse. Men man maa selvfølgelig ikke være blind for, at Keglemoderne har skiftet mange Gange i Tidens Løb, og en Mode som dette Spil kan meget vel have været i Brug i Dele af Landet (og Udlandet) og siden være sporløst forsvundet undtagen enkelte Steder, hvor Spillet har holdt sig til vor Tid.

Vi har nu set paa de ældste danske Keglespil, som altsaa især har været at finde i Vestjylland, især paa Mors (undtagen Keglekrig, om hvis høje Alder her i Landet, der derfor kan rejses Tvivl). Den Omstændighed, at Keglerne her var af Sten, betyder sikkert kun, at man har haft smaat med Træ. Desuden var Sten altid at faa fat paa, og tiltalte maaske ogsaa Vestjyder, frodi de var solide. Kegler af Sten træffes ellers ikke i andre Lande, saa vidt man ved, undtagen i Island. I England brugtes de ikke (derimod foruden Træ ogsaa Dyreknogler, ogsaa kendt i Tyskland). — I Munkspillene brugtes derimod Stenmaal maal mange Steder, f. Eks. i England.

Til Stenkegler passer Kastesten. En Kastestok brugtes i Danmark nogle Steder i Munk, men ikke i Keglespil, og da mod et Maal af Træ,

Gruppe VIII

Karréopstillinger og Trækegler.

De ovenfor beskrevne danske Spil spilledes undtagen Samsøspillet med Stenkegler. De følgende Spil var alle med Trækegler. I nogle Tilfælde — f. Eks. i Vendsyssel — spilledes med ubearbejdede Fagotstyk-

ker, saaledes ogsaa i Østpreussen og Rusland (Gorodki, se ovenfor under II), men Regelen var, at Keglerne var tilspidsede opefter, maaske for at sænke deres Tyngdepunkt, saa de stod bedre, men snarere, fordi den oprindelige Trækegle, Kongen, skulde ligne en menneskelig Figur, han havde Hoved, adskillige Steder i Danmark endda Haar paa Hovedet. En nærmere Uddybning af dette Forhold hører hjemme under Munkspillet; Kongen brugtes jo ogsaa her i Landet som Munk eller Kau, paa Samsø hed han det samme i begge Spil, i Nederlandene har han Navne, der minder om Munkspil.

Keglekongen her i Danmark var oftest over 50 cm høj, 10 cm tyk ved Roden (der kunde være konkav i Bunden, for at han bedre kunde staa). De øvrige Kegler var lidt lavere, oftest uden Hoved. De var som Regel Huggehusarbejde, at forny hvert Foraar: ». . . naar Brændet blev gjort i Stand, lavede de mere fingernemme Karle nogle Kegler, een hver, den der var snildest paa Fingrene, kom med Nikongen« (R. og L.-G., Kæstel fra Høm, Sjælland). Men der var selvfølgelig stor Forskel paa Keglerne Landet over, Fynboer og Sjællændere synes at have gjort sig mere Umage end Jyderne. — De drejede Kegler kom først sent i almindelig Brug.

Foruden Kongen optræder nogle Steder en anden Kegle af Overklassen: Dronningen (Bording), Sekskeglen (Tamdrup), Syvkællingen (Tønderegnen), Dutten eller Nipotten (Fyn; Nipotten kunde ogsaa have Haar, »Dutten« er vel »den skaldede«?). Disse Kegler stod i Skjul bag Kongen, undtagen Syvkællingen i Tønderegnen, der var venstre Spændkegle.

Fremdeles kom i Rang Hjørnekeglerne og sidst Side- eller Mellemkeglerne, ofte de mindste, de talte mindst og regnedes mindst, og kaldtes i Jylland mange Steder »Kællinger«. Moths »Keglebonde« er vel en af den Slags, og i svenske Spil har »Bønderne« holdt sig. Denne Ranginddeling hører her i Landet sammen med Karréopstillingen, i Sverige kendes den ogsaa i Opstilling i enkelt Frontrække (III). Opstilling i forskellige Formationer med mere end een Række kan i Udlandet følges tilbage til 16. Aarhundrede, men er formentlig ældre. Man kan gætte paa militære Forbilleder, men det kan næppe gælde for Flankeopstillingen (IV) eller Korsopstilling (V), og slet ikke for Kredsopstillingen, der er ukendt her i Landet, men kendtes i Vesteuropa i 15. Aarhundrede. Men i alt Fald, forskellige Formationsopstillinger kom i Brug. I Sverige har man opstillet 24 Kegler i Firkant (Götlind, Nordisk Kultur XXIV, 50) altsaa vel i 4 Rækker à 6 Kegler, i Island 20 Kegler (Arnason & Daviðson II 122). Den almindelige Formation blev imidlertid Karreen paa 3×3 Kegler. — Denne Karré var først sidevendt, nu altid hjørnevendt. I Frankrig kastede man vinkelret ind mod

dens Side lige til over Aar 1800, men man kendte og brugte ogsaa at staa diagonalt for Opstillingen, tilbage til 17. Aarhundrede. Fordelen ved den sidste Opstilling er dels, at man har bredere Maal foran sig, dels at man lettere kan spille i »Spænd«, især med Kugle.

Man har hidtil ment, at de Beretninger, vi har i Danmark om Spil med 3 × 3 Kegler, havde hjørnevendt Opstilling, fordi vi fra nye Spil er vant til denne Opstilling. De gamle Meddelere paa deres Side har vel ofte forudsat deres egen Skik for kendt, de har vel kun kendt den ene Opstilling, det gælder ogsaa for de sidevendte.

I alt Fald er der i det mindste to jyske Rapporter fra 19. Aarhundrede, der har sidevendt Opstilling, nemlig Spillene fra Bording, Hammerum H. (R. og L. Th. Sørensen) og Tamdrup, Nim H. (Fr. Kn., S. P. Elkjær). Sandsynligvis ogsaa f. Eks. Spillet i Gradstrup, Tyrsting-Vrads H. (R. og L. P. Knudsen).

Tamdrup's »24-(Kegler)«, spillet i 1860-erne med 9 Kegler: Kongen, Sekskeglen, 2 Trekegler og 5 Kællinger. Kongen stod i Midten. Seksen bag Kongen, de to *Baghjørner* var Treere, sommetider ogsaa de to Forhjørner, i saa Fald var der kun tre Kællinger.

Altsaa:

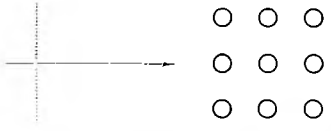

Fig. 6, Gruppe VIII a, sideopstilling.

Og Bording: Spil med 9 »Pinde«: Kongen alene gælder 9, Dronningen alene 7; der er en Treer paa hvert Hjørne og 3 Enere. En *Pot* er 24, slaar man mere, gaar man tilbage til 15. Her er det klart, at Dronningen er en Mellemkegle, og hun skal sikkert staa bag Kongen. Altsaa som i Tamdrup.

Fra Gradstrup siges blot, at Kongen gjaldt 9, »Seykejlen« (Sidekeglen) 6, Hjørnekegler hver 3 og hver Kælling 1.

Paa Fyn, hvor man har drejet Karreen til Hjørneopstilling, har man gjort Nipotten til Baghjørne. I Tønderegnen har man gjort det mærkelige i den samme Situation at lade den blive venstre Spændkegle, — dens Navn her var »Syvkællingen«.

Den sidevendte Opstilling har altsaa holdt sig i Midtjylland til sidst i 19. Aarhundrede, sandsynligvis flere Steder, end vi ved om. Vi ved i den Henseende for lidt om Vendsyssel. Paa Øerne er der næppe Spor af den.

Det er givet, at Spillerne ved denne Opstilling under Kastet holdt lige mod Midterrækken, der jo ogsaa gav mest, hvis man blot ramte

Kongen eller »Seksen«, denne Midterrække, der siden blev Diagonalen, havde ogsaa nogle Steder sit Kælenavn: Randersegnen »Straalen« (Feilberg), i Hvilstrup »Dollerne« (Feilbergs Lege) paa Fyn »En Gaaserad« (R. og L., Sv. Frederiksen), paa Falster kunde man »reppe en Ra« (Olrik: Livet i Klokkergaarden, 221).

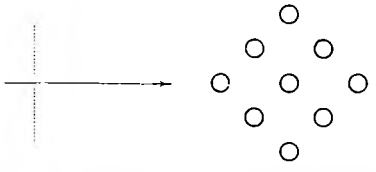

Fig. 7, Gruppe VIII b, hjørneopstilling.

Kasteredskaberne i disse Spil vekslede ogsaa. Uden Tvivl har svære Stokke og Knipler engang været brugt i Spil med Trækegler, som vi kender det fra Munkspil, og som vi ved det i alt Fald brugtes i England og Italien. Men mange Steder brugte man Sten helt op til vor Tid, især i Jylland, men ogsaa f. Eks. paa Bornohlm i et forholdsvis »moderne« Spil fra o. 1825. Men mange Steder i Østjylland og i Vendsyssel kastede man med Træ: I Vendsyssel en kort Kæp (ogsaa Sten), men ellers mange Steder i Landet et cylindrisk Træstykke af større Format, indtil 15 × 30 cm. Dette Kasteredskab brugtes ogsaa i Nordvestsjælland. Men enkelte Steder i Østjylland (Taaning) havde man sat et kort Skaft paa, saa det blev en Slags Kølle. Paa Fyn brugtes den Kølle ogsaa, nogle Steder ændret til et længere prismisk Træstykke (i Glamsbjerg 20 × 3 × 2½ Tomme) med Skaft paa. Paa Sjælland benyttede man sig i Horns Herred af en Kølle med kort Skaft. Men paa Lolland-Falster, Møen, Øst- og Sydsjælland og paa Bornholm og i Sønderjylland og Ribeegnen benyttede man Kugle, undertiden haandskaaret, og den var som Regel mindre end vore nukendte Kugler. Den skulde som Regel ogsaa kastes, ikke trilles, kun faa Steder brugte man det sidste. Trille gjorde man nogle Steder i Sønderjylland, herunder, saa vidt man forstaar Feilberg, ogsaa i Ribeegnen. Formodentlig ogsaa i nogle af Spillene paa Falster, skildret i »Klokkergaarden«. Da der vist altid i Keglespil var Tale om Underarmskast, vil der iøvrigt ofte have været Tale om en Mellemting mellem Kast og Bowling. Kuglen dukker frem et Par Steder i Jylland, den kan ikke være gammel der: Giver (E. T. K. 3402) ser ud som et »Købespil«, det eneste særegne Træk er en Kongeværdi paa 8, der kan hidrøre fra et ældre Spil. Dernæst Folby, Sabro H. o. 1890, men det er jo nær ved Aarhus.

Det er givet, at selv om man antog nye Keglespil, saa skiftede man ikke gerne Kasteredskab, det, man var vant til, laa bedst i Haanden.

Man har ogsaa raskvæk antaget nye Navne for Redskabet uden at skifte dette væk. Navnet »Bossel« og dets Varianter dækker i Flæng baade Cylinder, Kølle, Pindklo og Kugle. Gamle Moth taler om en Bommer, det er »en trind Bommer« en Kugle. Men Benævnelsen »trind Bommer« maa forudsætte en *ikke trind* Bommer. (Ribe o. 1700.) I »Dagligt Liv i Norden« i 16. Aarh. taler Troels Lund om Brugen af Navnene »Klode« og »Bossel«, det sidste var ikke fint, troligt hørte det til sammen med tyske Haandværkssvende ved Ølhuse. Maaske dækkede det Kuglen, i Tyskland brugtes i alt Fald allerede dengang Kugle.

Kugler med Gribehuller for Fingrene, som de brugtes i Rhinlandene paa Rhinens Vestbred i det 18. Aarhundrede, og bruges endnu i Belgien og i amerikansk Bowling, er der intet Spor af i Danmark. En lignende Kugle og en anden med Stroppe har derimod været i Brug i Sverige (Svenska Kulturbilder, 1. Bd. p. 103 og Fataburen, 1906, p. 33).

Plankebanespillet, i hvilket Kuglen trilles hen ad en ret smal Plankebane, d. v. s. det af os kendte Spil, er vistnok indført her o. Aar 1800. Sorø Akademi fik i 1820-erne en saadan Bane, d. v. s., at det har været mondænt dengang. Moth har »Keglebræt« til Opstilling af Keglerne og vel med Pladsmærker for de enkelte Kegler, men det brugtes før Plankebanens Tid. Derimod kan man have været inde paa at jævne Jordsmonnet, eventuelt stampe Banen jævn, som man f. Eks. gjorde i Frankrig og Tyskland.

I gamle tyske, ligesom i nogle engelske Spil anbragtes Stoppeplanker bag Keglernes Standplads, undertiden ogsaa paa Siderne. Dette maa have vanskeliggjort Brugen af Bagslag, og det er ukendt her, som det synes at have været i Frankrig.

En speciel Maade at kaste paa, kendt af Guts Muths (o. 1800), kom næppe her til Landet før omkring 1900: Svingkuglespillet.

Kuglen er her ophængt i en Snor, fastgjort i en Galge eller Gren, saa den hængende i Ro er lige ved Forhjørnet, idet Keglerne er opstillet paa et Brædt eller paa Jorden. Spilleren staar ved Baghjørnets Side, griber Kuglen, fører den bagud uden om Keglerne og slipper den, saa den svinger uden om Keglerne, men paa Tilbagevejen skal ramme dem, som Regel saa Forhjørnet ogsaa fældes. Det refereres fra Aarhusegnen, Sjælland, Lolland og Bornholm, men har en Aarrække i dette Aarhundrede kunnet findes hist og her, da det tog saa ringe Plads.

Det er formodentlig et tysk Spil.

Sluttelig kan nævnes, at det fine amerikanske Bowlingsspil er indført, et teknisk forfinet, men kraftigt Spil til 10 Kegler anbragt i Trekant:

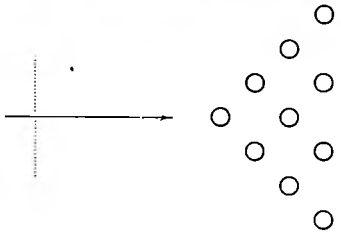

Fig. 8, amerikansk »Bowling«.

Typer af Karréspil.

Keglespillernes Maal er i næsten alle Tilfælde at fælde saa mange Kegler som muligt i saa faa Kast som muligt.

I Keglekrig løste Spørgsmaalet sig uden Beregning: til sidst havde den ene Part vundet alle Kegler. I andre simple Spil kunde alt dreje sig om at faa fældet alle Spillets Kegler som den første, eller være den, der fældede sidste Kegle, eller fældede bestemte Kegler, eller fældede flest Kegler i et bestemt Antal Slag, — da havde man at tælle. Men saa enkle var de fleste Spil ikke. Som vi har set, havde man allerede i de vestjyske Stenspil mere udspekulerede Regler; Keglerne gjaldt ikke lige meget, og man skulde naa Udgangssummen bestemt. Man havde Kast fra Afstand og fra nært Hold («Forslag« og »Bagslag«). I nyere Spil skulde man som Regel have en Hjørnekegle fældet, for at ens Fældning overhovedet skulde gælde og ikke regnes en til Last som tabte (forløbne, »skæve«) Points.

Kegler spilledes som Regel om Penge eller Penges Værdi. Især var vistnok jyske Karle enige om, at det var det, det drejede sig om. For at noget skulde kaldes et Spil, burde det dreje sig om Værdier — ellers var det jo bare Leg — som Kvinder og Børn gav sig af med. Der skød man før Spillet sammen til Potten (Puljen). I Tamdrup samledes Pengene i en Potte eller et Skaar. Heraf Udtrykket »En Pot Kegler«. (Der var det forresten Smaasten, som bagefter maatte indløses med Penge). — Andre Steder brugte man en Hue. Drengene efterlignede ved at spille om Knapper. Om nogle enkelte fynske Spil meddeles, at der ikke spilledes om Penge, men vi kan ellers gaa ud fra, at der var en Indsats.

Fra Ø.-Højst meddeles, at Karlene kunde blive enige om hver at slaa eet Slag med Keglerne. Den, der fældede færrest, skulde betale Omgangen. Men havde man Tid, spillede man en Pot.

I Tamdrups Potspil samlede man 8 Sten i Potten for hver Spiller. For hver Kegle en Karl fældede, hentede han en Sten i Potten, for Konge 2, slog man »*Bos*« (fejlede) maatte man lægge en i. Efter Spillet (naar Potten var tom) havde man vundet, hvad man havde over

8 Sten — og omvendt. Et lignende Spil kendes fra Aasum (Fyn). Oftere finder man, at man holdt Puljen sammen, til Spillet var endt og gjort op. Paa Fyn deltes da Puljen, saa bedste Halvdel af Spillerne fik den. Var der ulige Antal, fik Midtermanden sit Indskud igen, han spillede *fut*.

Og nu Spillene.

Deltagerne kunde være fra 2 til 7—8 Stykker, næsten altid individuelt Spil. Før Spillet bestemtes Spillernes Nummerorden (beskrives kun enkelte Gange: Kast nærmest til en Streg med en Kegle). Derefter blev man enig om Indsats, eventuelt om Spillemaade, og Kasteafstanden bestemtes, (når det ikke var et Nærkastspil). Den angives i Variationer fra 6—7 til 30 Alen, det beroede paa Spillernes Styrke og Øvelse og paa Redskabernes Art og Vægt. Kastet var vistnok altid Underarmskast (som nu), men sikkert iøvrigt frit alle Vegne. Det er klart, at man sigtede efter de mest værdifulde Kegler. Men for den, der ikke har set elller prøvet det, er det ikke umiddelbart klart, hvordan man kunde haandtere den fynske lange prismeformede Baadsel (Buskel), den Fr. Knudsen kaldte en »Pindklo«, et Navn, jeg ikke har kunnet finde hans Kilde til. Man maa have søgt at lade den møde Keglerne som en Le eller simpelthen ladet den falde ovenned i »Byen«. Især i de hjørnevendte Spil kunde man prøve at spille i »Spænd« (paa Falster: at tvænne), oprindeligt ved at lade Kasteredskabet paa tværs »spænde« over to Kegler. Men hvis det ramte en Kegle skraat, forandrede det jo Retning og kunde derved ramme nok en Kegle, maaske flere. Især den først ramte Kegle fik som Regel saa kraftigt et Skub, at den for til den anden Side og kunde der fælde en anden Kegle, der atter kunde fælde en tredie o. s. v. Men iøvrigt stod Keglerne i Reglen i en saadan Afstand fra hinanden, at blot een væltede — uden at Rodenden flyttedes kendeligt — skulde den i Faldet kunne ramme en Nabokegle »midt paa Siden« (Glamsbjerg). Men alt dette lader sig lettest gøre med en veldrejet Kugle og drejede Kegler, der staar paa jævn, fast Underlag. I de gamle Spil finder vi denne Teknik finest udført i Nærkast med Kugle (Falster og V.-Vedsted). Nærkastet kender vi allerede fra de vestjyske Stenspil som Bagslag eller Bagskrald, men der var det mest en Kraftpræstation. Bagslag brugtes ogsaa i Karréspillene, enten udelukkende (som Nærkastspil) eller, som i de vestjyske Spil, efter at et Langkast var lykkedes eller blot udført. Det oprindelige maa have været Langkastet, i Spil hvor det blot gjaldt om at ramme. I Nærkast kan man jo sagtens ramme, her maa forlanges finere Spil (vistnok af fransk Oprindelse).

De fleste danske Keglespil, som de er rapporterede, især fra 19. Aarhundrede, tilhører den Type, der paa Fyn kaldes *24-Kegler*, men

ogsaa blev spillet i Jylland. Den træffes baade med sidevendt og hjørnevendt Opstilling, baade med Sten, Cylinder, Kølle, Pindklo og Kugle, og beskrives fra Bording, Tamdrup, Giver, Taarning, Burkal og »Tønderegnen«, Heden (Fyn), Aasum, Glamsbjerg, Hvilstrup, Elmelunde, Falster og Allinge. Nogle faa af disse var afvigende i Regnskabsformen.

Den almindelige Form var denne:

Hver Spiller kaster først fra aftalt Afstand, dernæst straks et Nærkast (nogle Steder, kun hvis han fik Kegler i første Kast, herunder atter nogle Steder indbefattet en Hjørnekegle, Bag- eller Forhjørne). Hver Kegle talte sædvanligt 1, Kongen 2, naar flere fældedes. Enkeltvis talte Keglerne mere (se ovenfor).

Efter de to Slag traadte næste Spiller til. Saaledes videre, indtil en Spiller naaede 24 (enkelte Steder 25 eller 21), men ikke over. Slog en for meget, sattes han sædvanligt tilbage til 15 (enkelte Steder 17 eller 16), en følelig Straf, der i Jylland har affødt et muntert Mundheld: »Han snakkede sig i femten ligesom Skyum Præst« (Feilberg). Ogsaa: »Det gik i femten for ham,« d. v. s. det gik skidt.

Saa kendt og indarbejdet har Spillet været.

Spillet i Taaning, Voer Herred, gik ogsaa til 24, men havde i alt Fald bibeholdt de gamle Værdier for Keglerne og synes at have været velspillet:

Først kastede hver Spiller et Langkast. Efter denne første Omgang fik alle, der havde ramt, »Bagslag«. Man stillede sig her i Regelen ud for et Hjørne og slog i venstre Spænd med Køllen, saa »Kloden« gik til Venstre, Hjørnekeglen til Højre. Derved *kunde* man slaa »8 om Kongen« (kun Kongen blev staaende) eller »alle ni«. At slaa Kongen alene »ud af Byen« gav 12 Points. Det var her tilladt at flytte en Hjørnekegle lidt »udenfor Byen«, før man slog mod den, det Feilberg kalder en »Springkegle«. Det ser ud, som om de har spillet meget i Taaning, de ældre klagede over den megen »Tæsken i Kejlen«.

Typen 24-Kegler er (var) international. Den refereres omkring 1900 fra Belgien som Børnespil, kun lidt forskelligt fra vore Varianter. (Cock en Teirlink IV). Ligesaa fra Italien i 19. Aarhundrede (Pitré p. 135), og England (Skittles, se Strutt), men i det sidste Land spillede man til det mærkelige Tal 31, der ogsaa er Udgangstal i andre Lege baade i England og paa Fastlandet. Det er et Primtal. Nogen Relation til Møntforhold synes det ikke at have. Hvordan er man overhovedet kommet til Kegleværdien og Pointstal? I vore Dage sætter vi et rundt Tal, der passer til Spil og Tid. Den oprindelige Kegleværdi har vel været een, saa og saa mange Kegler havde man, lige saa mange Points.

En Kegleopstilling paa 9 Kegler skulde da naturligvis give ni. Men et af de oprindelige Spil maa have bestaaet i at fælde Kongen alene

midt i Hoben, et saadant Spil eksisterer endnu (Belgien), og i andre Spil gjaldt det siden for vundet Spil, selv om Spillet kunde vindes paa anden Maade. Altsaa: Kongen = hele Opstillingen, 9. I faa danske Spil gælder han 8. Er det en Filosof, der har sluttet, at han ikke var bedre end de andre tilsammen, eller har han staaet i en Række paa 8? Værdien 9 er brugt i baade Tyskland, Nederlandene, Frankrig og Italien. Hvorledes man saa er kommet til de andre Værdier, maa staa hen. Men en Konge paa9, en Dronning paa 7, 4 Hjørner à 3 og 3 Sidekegler à 1 giver 31. Sættes Kongen til 8, de fire Hjørner til 3, fire Sidekegler til 1, faar vi 24, — med en Konge paa 9 = 25.

Strafnedgangen for at slaa for meget har nok sin Rod i Kongeværdien: 8 eller 9, eller 12 (naar Kongen sloges »ud af Byen«, »Tolvkongen« (Fyn)).

Typen synes ikke at findes i Tyskland, et enkelt Kastespil med For- og Bagslag fandtes dog i 19. Aarhundrede, saa muligvis er Typen blot uddød.

I Sverige findes den i ren Form.

Foruden 24-Spillet fandtes en Række andre, som Regel enklere Spil.

I Flakkebjerg fik hver et Antal Kast, vistnok 10, alle Langkast. Den, der fældede flest, var Vinder. I Svingkuglespillene var det samme oftest Tilfældet: Man fik et bestemt Antal Forsøg.

I Aasum spillede man om, hvem der først fældede 12 Kegler, uden at Forløbere talte.

Men dernæst havde man hist og her Nærkastspil, hvor det gjaldt om at blive den, der fældede sidste Kegle.

Saaledes Heden (Fyn) »Hjørnekegle«, et Makkerspil med 2 Par, hver Karl 6—7 Alen ud fra et Hjørne, Makkerne diagonalt overfor hinanden. »Baadseln« gik rundt fra Mand til Mand. Man søgte at lade Hjørnekeglerne staa til sidst.

I V.-Vedsted spillede man »Trekant« i Nærkast med Kugle. Det gælder her, siger Feilberg, om at sætte Modstanderen en Trekant, som han ikke kan slaa. Han opstiller:

1 2 3

4 5 6

7 8 9

Fig. 9.

A slaar f. Eks. 4-5-6. B slaar nu om muligt 2-3-8 (idet han formentlig vil slaa skraat ind mod 2, saa den fælder 3, medens Kuglen gaar videre og fælder 8). Tilbage er saa 1-7-9 for A. Slaar han kun den ene

eller de to, kan B let klare Resten i eet Slag. Vanskeligheden for A ligger i, at enten skal han strejfe 1 og 7 med Kuglen og dernæst ramme 9, *eller* han spiller haardt og skraat mod 7, saa denne ryger hen og fælder f. Eks. 1, mens Kuglen gaar mod 9. 1-7-9 er en Hjørnetrekant, 2-7-9 er en Kællingetrekant, 7-8-6 er en Svineryg, som er ulige sværere at klare (Vinkelforholdet er daarligt). Det er i sin Simpelhed et udspekuleret Spil, men forusætter megen Færdighed. »At holde en for Trekant«, eller »spille Trekant med en« skal stamme fra dette Spil.

I Sidstenkegle i Aasum havde man et underfundigt Paafund: Det var en Spillers Opgave at fælde samtlige Kegler i 9 Kast, men efter hvert Kast rejste Modspillerne en af de faldne Kegler, selvfølgelig den mest ubelejlige.

Et lignende Spil som i V.-Vedsted dyrkedes paa Falster, hvor man heller ikke var bange for Trekanter, men, skal man tro »Livet i Klokkergaarden«, mente, at et Trehjørne var let nok, men et Firhjørne kunde dog i Regelen ikke klares. Dette synes at vise, at man har haft megen Færdighed. Men det ser ogsaa ud til, at Keglespil var det almindelige Tidsfordriv i mangfoldige danske Landsbyer i 19 Aarhundrede, og hvor langt tilbage ved vi ikke. Spillet var jo nemt at arrangere, selv i afsides vestjyske Egne, hvor et Par Karle uden videre kunde sætte det i Gang ved Hjælp af Sten, og i de trærige Egne havde man Keglerne billigt, man lavede dem selv. Det var Datidens Fodbold og Kortspil, og man havde ellers ikke megen Moro. Det har næppe været meget anderledes i Byerne, men der er de gamle Spil forsvundet, før vi kunde faa dem skrevet ned. Moth snakker om Forhold ved Keglespil, men forklarer intet Spil, vel fordi han ansaa Keglespil for at være almindeligt bekendt.

Tyge Brahe skal have haft Keglespil paa Uranienborg (Fr. Kn.'s sedler), saa Adelsmænd har ogsaa spillet, formodentlig ny indførte Former for Spillet, de optog næppe Bønders og Borgeres Spil.

Plankebanespillet dyrkedes ivrigt i Byerne i 19. Aarhundrede, saa vidt vi forstaar, og førtes efterhaanden ud paa Landet til Kroer og Forlystelsessteder, hvor man endnu hist og her kan finde et gammelt Spil med halvraadne Planker og defekte Kegler. Det er nu taget op af Sportsungdommen i Foreninger, der rendyrker Spillet som Idræt.

Men samtidig med dette Spils Hensygnen dyrkes endnu *i vor Tid* — i alt Fald endnu i Fyrrerne enkelte Steder paa Landet et ældre Spil, dog nyere end det egentlige 24-Kegler.

I Voel, Silkeborgegnen, Gjern Herred brugtes saaledes et Spil, som jeg til alt Held er truffet over:

9 Kegler i Hjørneopstilling, Keglerne knæhøje, Kongen med Hoved, noget højere. Kast med et cylindrisk Træstykke ca. 10 cm i Diameter,

ca. 20 cm langt, kaldet en Bos, hvoraf man i Spillet brugte 2. Hver Spiller havde 2 paa hinanden følgende Slag i hver Omgang, et Langslag fra 10—15 m Afstand og et Nærslag fra fritvalgt Position. Var der mange Spillere, kunde to og to være Makkere og dele de to Slag imellem sig. — I et af de 2 Slag skal Forhjørnet fældes, ellers er de fældede Kegler forløbne, og fældes flere Hjørner i de to Slag, ganges Antal faldne Kegler med Antal faldne Hjørner. »Alle ni« bliver saaledes 36. Notabene, den Bos, der kastes i Langkast, skal blive liggende sammen med de Kegler, den maatte have fældet, indtil andet Kast, med den andens »Bos«, er udført. Regnskabsformen er interessant, sikkert nok af tysk Oprindelse (»Tysk Pot«):

Hver Spiller begynder med 36 Points, som han skal »afdrage« og dernæst fælde flere Kegler, hvis han kan. Med 4 Spiller er den fælles Pointssum 144.

Her er et Eksempel paa Regnskabet:

A	B	C	D
— 36	— 36	— 36	— 36 = ÷ 144
— 30	÷ 40	÷ 33	0 = — 103
— 20	÷ 24	— 25	+ 8 = ÷ 61
+ 1	— 12	÷ 31	+ 16 = — 26
÷ 5	0	— 16	+ 21 = 0

D slutter Partiet. Han ved, at der mangler 5 Points i Udgang, og han *skal bruge* begge sine Slag og ikke slaa for mange. Han vil da i sit første Kast kaste forsigtigt og søge i andet Kast at fælde nøjagtigt til Udgang.

Naar i Spillets Forløb Summen af alle Spillernes Points var 0, var Spillet forbi. Dog skulde sidste Spiller tage begge sine Kast, og hvis han kastede forbi, = en »Bommert«, gav det 1 Forløber, der satte ham 1 Points tilbage — og saa var Spillet alligevel ikke forbi. Der maatte altsaa megen Beregning til, skulde man ikke komme galt af Sted.

Naar hele Pointssummen gik under 6 (5?) var det ikke længere nødvendigt at fælde Forhjørnet for at faa gyldige Slag.

Efter de fire Omgange er Summen 0. D har 21 overskydende Points, der skal godtgøres ham af A (med 5) og C (med 16) efter forudgaaende Bestemmelse om Pointenes Værdi.

Samme Beregningsmaade og Kegleregel brugtes i Svingkuglespil, der ogsaa var almindeligt, i Voel, hvor næsten hver Gaard havde Keglespil. »Tysk Pot« hedder mærkeligt nok i Tyskland bl. a. »Svensk Spil«. Skulde Spillet stamme fra svenske Lejre i Tyskland i 17.—18. Aarhundrede?

I Stjær vest for Aarhus spillede man lidt over 1900 med lignende Regler for Spillet (dog kun een Klode) med samme Hjørneberegning, men man regnede fra 0 til 100 eller 200 bestemt. Meddeleren huskede ikke, hvordan overskydende Points straffedes. Reglerne herom i Burkal og Hvilstrup var, at lige saa meget man slog over det fastsatte Tal, ligesaa mange skulde man slaa igen. Slog man i Burkal 25, regnedes det for 23, idet normal Udgang var 24.

I Hvilstrup skulde man slaa tilbage med »Skæve«. Hvilstrupspillet ser iøvrigt mærkeligt ud, som en Blanding af ældre og nyere Indslag. Navnet »Dollerne« paa Forhjørne, Konge og Baghjørne ser ud som et gammelt Træk. Baghjørnet skulde fældes, ellers slog man »Skæve«. »Dollerne« gav flere Points samlet end hver for sig og skulde slaas samlet, hvis man ikke krævede andet i Forvejen. Men man brugte Kugle (»Lot« : Lod), og Beregningsmaaden var ikke gammel.

Dette er i meget korte Træk en Oversigt over gamle Keglespil, som de brugtes her i Landet, og som er optegnet i Tiden mellem o. 1825 og 1944.

Den ældste fuldstændige Optegnelse findes i Johan Hansens: En bornholmsk Haandværkers Erindringer (fra Allinge, p. 232), et forholdsvis »moderne« Spil, spillet af Drenge med hjemmelavede Kegler »og en lidt flad Sten«, lidt større end en Haand.

Det var sædvanligt Spil til 24, men Nedgangen for Overskud kun som i Burkal og Hvilstrup. Saaledes omkring 1825 i en bornholmsk Flække.

Naar man betænker, at samtidigt med moderne Plankebanespil i Byerne spilledes endnu i Vestjylland de gammelprægede Typer, oven i Købet med Stenredskaber, faar man en Forestilling om, hvor sejge Traditionerne er.

De danske — og ligesaa de svenske — Keglespil kan terminologisk følges tilbage til 16. Aarhundrede. Men noget dansk Spil findes ikke beskrevet fra ældre Tid end o. 1825. Moth har Udtryk som »Keglebonde« og »Trind Bommer«, der siger os, at man har haft sammensatte Opstillinger og kendt Kast med Kugle i 17. Aarhundrede. — Formen for Spillene er os ukendte.

Til Gengæld kan de i 19. Aarhundrede og Begyndelsen af 20. Aarhundrede forefundne landlige og traditionelle Spil fortælle os en Del, ogsaa om Fortidens Spil.

Da de aabenbart yngste danske Varianter findes grupperet i de store Havnebyers Opland og især mod Syd og Øst, medens de aabenbart ældste findes bortgemte paa afsides Steder, især i Vestjylland, kan dette kun betyde, at Spillenes Variationer er indført sukcessive og til Byerne, hvorfra de gik videre til Oplandet. De kan nemlig ikke

i mange Tilfælde være hjemmelavede, selv om dansk Bidrag selvfølgelig ogsaa gaves. De allerfleste Enkeltheder i vore Spil, for saa vidt vi kender dem, kan findes ogsaa i Udlandet.

Og da Spillene aabenbart er fra sen Middelalder og nyere Tid, da Kulturstrømmen altid gik mod Nord, maa der være Tale om Import, bortset fra de allerældste Former, idet *Varp* er et meget gammelt Spil, og »Munk« vistnok nordisk og fra Folkevandringstiden. Den sidste Antagelse bestyrkes ved Munkspillenes meget spredte topografiske Aflejring i Norden, der viser os højtudviklede og tilbageblevne Former spredt mellem hinanden, de højtudviklede vel Rester af en gammel Gruppering om Høvdinggaarde i Legens produktive Periode.

Som Baggrund for de danske Keglespil maa vi da se paa Udlandets, om hvilke vi kender flere historiske Træk, især gennem Illustrationer i gamle Haandskrifter eller foreviget af Kunstnere, men ogsaa ved skrevne Oplysninger. Nogle Eksempler er nævnt ovenfor.

Tyskerne gør jo Krav paa at være Fædre til denne Gruppe Spil. Det er usikkert. Selv om Pitré spørger om et Spil, Rundolo, omtalt fra sen Romertid, er Keglespil, og Spørgsmaalet sandsynligvis skal besvares med Nej, er der tilbage Minder om gamle franske Spil, der har italiensk Sidestykker og blandt andet bærer Navnet *Bille* (Billette, Bije), men det er usikkert, om de var Bowlingspil eller egentlige Keglespil. Imidlertid synes det sikkert, at tysk Kegel (Kegil) er Stamord til Quille, Kayle, Kegle, Kjegl m. fl., og at Tyskland i mange Aarhundreder har været et meget keglespillende Land. Intet Land har saa mange gamle Frasagn om Keglespil. Baade Aristokrati og lavere Stænder spillede. Senere blev det vel især Borgernes Spil. Man maa i den Henseende erindre, at Tyskland i Forhold til Vesteuropa og Sydeuropa var boldspilfattigt, hvad der maa have ført til mere Dyrkning af Keglespillene. Det er vel derfor ogsaa sandsynligt, at Angelsaksere og Franker har bragt Keglespil med sig til Vesteuropa. Vi hører om en fransk Konge, Jean d'Angleterre, der ifølge sit Regnskab fra 1359—60 har ladet indkøbe Kegler. Spillet maa altsaa der som i Tyskland have været mondænt paa den tid, maaske paa Grund af »moderne« Variationer (maaske Kuglens Introduktion i Spillet) eller paa, at frankisk Aristokrati havde vedligeholdt Traditioner fra Tyskland-Nederlandene. Vi hører intet om, at britiske eller nordiske Konger spillede Kegler, og i alt Fald de engelske Konger gik ikke af Vejen for Games, tværtimod; men de sondrede stærkt imellem aristokratiske Games og grovere folkelige.

Den tyske Keglehistoriker Pehle[1]), vil datere Keglespillene tilbage til 4. Aarhundrede, holder dem for tyske med Hjemsted i gamle fran-

[1]) hvis Bog kun eksisterer i faa Eksemplarer, men et har været benyttet i Menke's Encyclopedie of Sport.

kiske Omraader (hvor gamle Spil endnu findes, hvad han mener er en Slags Bevis!) og paastaar, at de udførtes til Nabolandene i 15.—17. Aarhundrede. Det er mildt sagt en for summarisk Opgørelse og slet ikke underbygget med Enkeltheder af Betydning. Den sidste Oplysning er nok rigtig, hvis man sigter til visse Varianter (engelsk Dutchpins f. Eks.), men baade Nederlandene, Frankrig og Svejts har vistnok givet store Bidrag. De ældste Meddelelser om Spillet findes i det tyske »Der Renner« fra 13. Aarhundrede. Men engelske og franske Billeder og Meddelelser gaar tilbage til 14. Aarhundrede, et formodet keltisk Keglespil, Les squils, dog helt tilbage til Karolingertiden. Slige Udsagn beviser selvfølgelig intet om Spillenes virkelige Alder, kun om deres Mindstealder. Sandsynligvis var man i 13. Aarhundrede ikke naaet længere end til Spil med 3 Kegler eller flere i Enkeltrække. Men et raffineret Spil som engelsk Roly-Poly med Kredsopstilling og Kast med en Halvkugle af Træ, svarede til det franske »Siam«-spil med en Diskos med skraa Fælgkant, blev forbudt i England i 15. Aarhundrede. Og dette Spil forudsætter en lang Tradition. Karréspillene maa senest i 16. Aarhundrede have haft deres Begyndelse.

De danske og nordiske Spil maa i Hovedsagen være indført fra Tyskland, sandsynligvis fra Hansestæderne og i sidste Omgang ved tyske Haandværkssvende. Derimod næppe fra Bønder til Bønder over vor sydlige Grænse, hvor forbavsende lidt synes at have passeret. Det svarer til Kendsgerninger andetsteds fra. F. Eks. formaaede Hockeyspillet ikke fra Vesteuropa at trænge ind i Tyskland, fordi dette Spil allerede tidligt »sank til Bunds« og blev et Spil for Bønder og Børn, medens de øvre og mobile Befolkningsklasser kasserede det til Fordel for nye Former for Tidsfordriv. Bønder og Børn bevarer til Gengæld slige Spil i lang Tid, undertiden formodentlig Aartusinder.

Da Keglespil i egentlig Forstand synes ukendte udenfor Europa og saaledes sandsynligvis heller ikke var spillet af Romerne, maa de være specielt europæiske. Paa et Substrat af meget enkle Kastespil til eet Maal, formodentlig kendt i Oldtiden fra Hellas til Norden, har man, formentlig i Norden, udviklet Munkspillet, der ser ud til at være udbredt sammen med Folkevandringerne over hele den gottonske Verden og delvis (senere?) den slaviske. Men længere sydpaa har man fundet paa at opstille flere Kastemaal, Keglespil, der udbredtes fra Frankrig-Italien eller Tyskland, maaske ført til England allerede med Angelsakserne, til Frankrig med Frankerne — men Forholdet kan have været en mere sammensat Vekselvirkning.

I alt Fald fra Syd kom Spillene til Norden, Variant for Variant, og i Norden bredte de sig, de først ankomne naaede længst ud fra Invasionsstederne, fulgt efterhaanden af nye Varianter, hvoraf sikkert en

Række blot blev Døgnfluer i Byerne, medens andre overlevede, nogle helt til vor Tid. Og da det nye Plankebanespil kom her til Landet, antageligt ikke langt fra Aaret 1800, spillede man endnu i Vestjylland og nordpaa i den skandinaviske Halvø Spil, der kan være 1000 Aar gamle.

DANSKE KEGLESPIL

Alfabetisk Fortegnelse over Lokaliteter, hvorfra Optegnelserne stammer, herunder enkelte Syd for Grænsen (Sydslesvig). Romertal angiver Typegruppe. Endvidere angives Kildested, eventuelt Tiden, da Spillet var i Brug iflg. Meddeleren. I nogle Tilfælde antydes Detailler.

I = Spil med 1 Kegle
  a = Slaa Kokken af Hønen
  b = Kegleklink
  c = Varptype
II = Keglekrig
III = Spil mod 3 eller flere Kegler i Frontalrække
IV = Spil med 3 Kegler i Flankerække
V = — — 5 — i Korsopstilling
VI = — — 7 — i særlig Formation
VII = — — 9 — i uregelmæssig Formation
VIII = — — 9 — i 3 × 3 Rækker (Kvadrat)
  a) Denne Opstilling sidevendt
  b) — — hjørnevendt

Disse Betegnelser har vedføjet et Tal (1—7).

1 = Kast med Sten
2 = — — cylindrisk Klode eller tyk Kæp
3 = — — samme Redskab med Skaft
4 = — — »Pindklo«
5 = — — Kugle
6 = Bowling med Kugle
7 = Ophængt Svingkugle

I Stedbetegnelser er anvendt:

Jl. = Jylland (Søjl., Vjl. = Sønderjylland, Vestjylland o. s. v.)
Sjl. = Sjælland

I Kildeangivelser:

Fr. Kn. Sedler: Fr. Knudsens Seddelordbog, D. F. S.
Fr. Kn., N. N.: Fr. Knudsens Samlinger i D. F. S. med Meddelerens Navn.
E. T. K.: Evald Tang Kristensen: Danske Børnerim, Remser og Lege med Legens Nummer.
Feilberg: H. F. Feilberg: Ordbog over jyske Almuemaal.
Feilberglege: H. F. Feilberg Haandskreven Samling D. F. S.
R. og L.: Rim og Lege 1906/35 Haandskrevne Optegnelser i D. F. S. med Meddelerens Navn.
R. og L. ny: do. do., ny Samling, som foregaaende begge alfabetisk ordnet efter Forfatternavne.
1944/I: Forfatterens Samling, kun delvis i D. F. S.

Fortegnelse over Lokaliteter, hvorfra Beskrivelser og Angivelser haves:

1. Aasum, Fyn VIII b, 1 og 4, R. og L., Sv. Frederiksen: 24-K., Sekskegle, (Pot), Sidstenkegle, Tolvkegle.
2. Allinge og Poulsker, Bornholm VIII b, 1 og 5, Johan Hansen, En bornholmsk Haandværkers Erindringer p. 232 (o. 1825) og 1944/1: cand. mag. Aage Rohman (Poulsker) (o. 1870).

3. Angel I b, 1, R. og L. ny, A. Lorenzen: »Plat og Krone«.
4. Baarse (Øsjl.) I c, 1, eller med Jernring. Fr. Kn. Lærer Lydik.
5. Bjerregrav (v. Randers) I, 1, Fr. Kr., P. N. Høgh. Slaa Kokken af Hønen med Bagslag indbefattet.
6. Bording, Mjl. II og VIII a, 24-K., R. o. L., Th. Sørensen.
7. Bovrup, Søjl. I a, 1, og VIII b, 6, 1944/1 Th. Kaufmann (1890).
8. Burkal, Søjl. VII b, 5, 24-K. Fr. Kn., Lausten Thomsen (1860).
9. Elmelunde, Møen, II, Kast med Kegle, og VIII b, 5, R. og L., M. A. Nøhr, 24-K., 8-K., »Paa Baghjørne«.
10. Falster VIII b, 5 (og 6?), A. Olrik: Livet i Klokkergaarden (o. 1800). 24-K. og 6 andre Spil.
11. Femø, VIII b, 7, (med en Tøndespuns) 1944/1 E. Jensen (o. 1910).
12. Flakkebjerg, Vsjl. VIII b?, 2, R. og L., ny, Rønnekilde Nielsen (o. 1870).
13. Folding, Sydjl.? R. og L., Beier Sørensen (o. 1870).
14. Fredericiaegnen II a, 1, Fr. Kr.-Sedler.
15. Fredsø, Mors, 1 a, 1, 1944/1 Kold Thomsen.
16. Fur, III, 1, Fr. Kn., A. Thorsen.
17. Gerlev, Hornsherred, Sjl. VIII b, 3, R. og L., Skadhauge.
18. Giver, Himmerland VIII b, 5, E. T. K. 3402. 24-K.
19. Glamsbjerg, Fyn, VIII b, 4, R. og L., M. Kristiansen. 24-K.
20. Grædstrup, Mjl., VIII a?, R. og L., P. Knudsen. 24-K. (o. 1870).
21. Greve, Sjl.? R. og L., ny, Rønnekilde Nielsen. (o. 1890).
22. Heager v. Varde? 1944/1 P. Byrjaldsen.
23. Heden (v. Allested), Fyn, VIII b, 3, Fr. Kn., Aage Bendix Eriksen (o. 1880), 24-K., Hjørnek.
24. Hedevang v. Ølgod, Vjl., I a R. og L., S. Karl Hansen.
25. Humble, Langeland ? 1944/1, Bendixen.
26. Hvilstrup, Sjl. VIII b, 5, Feilberg.
27. Høm, Sjl., VIII ?, 2, R. og L. ny. G. Kæstel (o. 1890).
28. Kappel, Lolland VIII b, 5, og VIII b, 7, 1944/1. Anton Jacobsen (o. 1900).
29. København, I, 1, E. T. K. 2069, »Kampmand«.
30. Laasby, Øjl., VIII ?, 2, R. og L., H. Grüner Nielsen (o. 1860).
31. Langø, Lolland VIII b, 5, 1944/1, Ole Pedersen (o. 1870).
32. Midtjylland (sydlig) VI, 1, E. T. K. 3401.
33. Mogenstrup, Salling III, 1, Feilberglege.
34. Mors III, 1, Feilberg, se Kegle IV, E. T. K. 2074, V, 1, Feilberg, se Kegle (se ogsaa Fredsø og Tæbring i denne Liste).
35. Mørkøv, Sjl. VIII ?, 2 eller 5, R. og L., optegnet for Feilberg. (1899.)
36. Neble-Boslunde, Sjl. VIII b, 7, R. og L. Johs. Andersen.
37. Poulsker, Bornholm, se Allinge.
38. Ravnkilde, Himmerl. I b, Fr. Kn. C. F. Ladefoged.
39. Roskildeegnen VIII b, 2, 1944/1. H. H, Hess (o. 1905).
40. Ryslinge, Fyn, VIII b, ?. Sv. Grundtvig, Gamle danske Minder II 251 (o. 1856).
41. Samsø VII, 2, Fr. Kn. Arent Otterstrøm (o. 1900).
42. Sandby, Sjl. (v. Ringsted) VIII b, 7, Fr. Kn., Otto Hansen.
43. Stenum, Vendsyssel I b, 1, 1944/1, N. C. Larsen.
44. Stjær ved Aarhus, VIII b, 2, 1944/1, A. K. Andersen (o. 1905).
45. Strynø ?, Kaj Uldall i Fynsk Hjemstavn, Marts 1934.
46. Sødinge, Fyn, VIII ?, 3, R. og L., F. F., M. Jacobsen.
47. Søvind (v. Randers), VIII, ?, Feilberg (Springkegle).
48. Taaning, Mjl., VIII ?, 3, R. og L., R. P. Randlev. 24-K.
49. Taasinge I c, Kast m. Kegle før 1900, VIII b, 6, efter 1900 R. og L., Johs. M. Jensen.
50. Tamdrup, Mjl., VIII a, 1, Fr. Kn., S. P. Elkjær (1860). 24-K., Pot.
51. Tarm, Vjl., III, 1, R. og L., S. Karl Jensen.
52. Tingsted, Falster, ?, Sv. Grundtvig: Gl. d. Minder II 115.
53. Tæbring, Mors, III, 1944/1, Jens Eriksen og III Niels Lindberg.
54. Tønderegnen VIII b, ?, Fr. Kn.-Sedler (Kegle), 24-K.
55. Ubjerg v. Tønder I a, 1, R. og L., Lausten Thomsen.
56. Vendsyssel VIII b, 1 og 2, 1944/1, en Række Angivelser fra Lærere i Aalborg lokaliseret til: Hov ved Hals (Kr. Værnfelt).

Vedsted (Hvetbo H.) Hollen Jørgensen).
Horne (Vennebjerg H.) (A. Rosager Hansen).
Albæk (Dronninglund H.) (Fr. L. Larsen).
Sulsted (Kjær H.) (J. Abildgaard, Sulsted).

Alle Opstillinger »sædvanlig« 3 × 3-Orden, Keglerne ofte blot Fagotstykker eller andre Brændestykker. Kast med Sten eller »en kort tyk Kæp«. Noteret af Skoleinspektør Kr. Værnfelt.

57. V.-Vedsted II. Kast med Kegler. Fr. Kn.-Sedler (»Kriges med Kegler«) VIII b, 5 eller 6, Feilberg (Trekant).
58. Vestjylland (Sæding v. Esbjerg?) III, E. T. K. 3400.
59. Voel (Gern H.) Mjl. VIII b, 2, 1944/1, N. C. Larsen. VIII b, 7, 1944/1, N. C. Larsen.
60. Ørum, Fjends H., R. og L., ny, Kirsten Nielsen.
61. Østerby-Medelby, Sydslesvig, I b, 1, R. og L., ny, Anker Poulsen.
62. Ø.-Højst, Søjl. VIII b, 6, 1944/1, R. Jessen Schmidt.

Trykte Kilder.

Alle ældre Ordbøger.
Niels Bredahl: Børnespejl (1568).
Evald Tang Kristensen: Danske Børnerim, Remser og Lege 1896.
Svend Grundtvig: Gamle danske Minder II.
Johan Hansen: En bornholmsk Haandværkers Erindringer, ved Th. Lind 1934.
Olrik: Livet i Klokkergaarden.
H. F. Feilberg: Ordbog over jyske Almuemaal.
Sorø Amtstidende 17.-9.-31.
Nordisk Kultur XXIV.
Arnason & Daviðsson: Islenzka Gátúr, Skemtanir, Vikivakur og þulur (II 122) Kbh. 1887.
Svenska Kulturbilder, 1. Bd. (103).
De svenska Landsmålen och svensk Folkliv, Bd. XIX, med Lampa og Götlind, Folklekar från V.-Götland.
J. F. J. Ekman: Runø, Tavastehus 1847 (p. 76).
Ruswurm: Eibofolke, Reval 1855 (p. 108).
Wilh. Hansen: Sport und Spiel in völchischer Überlieferung.
F. M. Böhme: Kinderlied und Kinderspiel.
J. A. L. Werner: Quellen jug. Freuden, 1853.
A. v. Hahn: Buch der Spiele.
Meyers Konversationsleksikon.
A. de Cock en I. Teirlink: Kinderspel en Kinderlust in Zeud-Nederland, Gent 1902.
J. Strutt: Sports and Pastimes 1833.
A. B. Gomme: The Traditional Games of England, 1894.
D'Allemagne: Sports et Jeux D'adresse 1904.
G. Monferrini i Archivio per le Studio delle Tradizioni Populare I 249 XXXII.
Guiseppe Pitré: Giuchi fanciuleschi siciliani — i Biblioteca della Tradizioni populari siciliane, Vol. XIII.

Moderløse — et Noaord.

Af *Ole Widding.*

Flere gange er det forsøgt at give en forklaring på opkomsten af ordet *moderløse,* en glose som i visse egne af Danmark og Sverrig bruges til at betegne spiserøret *(oesophagus).* En tid gjaldt den antagelse, at det første led i *moderløsen* svarede til vestnordisk *mǫrr,* der bruges om indvoldsfedt i slagtedyr. Spiserøret (der iøvrigt i almindelighed regnes til tarmene i slagtedyrene) skulde altså være kaldt »den fedtløse tarm« til forskel fra endetarmen, der er meget fed[1]).

Denne opfattelse af ordets etymologi er vist nu helt skrinlagt. Den er i den store danske ordbog kasseret[2]), fordi den volder lydhistorikeren uoverstigelige vanskeligheder, og fordi den ikke umiddelbart giver nogen begrundelse for orddannelsen som sådan.

I den store danske ordbog regnes der med, at *moderløse* beror på en omdannelse af et ord, der er beslægtet med det fra norsk og svensk kendte dialektord *mod,* der oversættes 'smått affald' eller med vestnordisk *móa,* 'fordøje'. Man er i ordbogen tilbøjelig til at gøre ordet *moderløse* til en benævnelse for et organ til opløsning eller sønderdeling af føden. Denne forklaring er utvivlsomt inde på et rigtigt spor. Jeg kan ikke nærmere bestemme det første led i ordet, men jeg mener at kunne give ganske sikre oplysninger om, hvad der har været baggrunden for ordets dannelse.

Ordet er i Danmark kun kendt i de østlige egne[3]). Med den udbredelse er der ikke noget mærkeligt i, at det har været i brug også på svensk territorium og endnu kan optegnes i sydsvenske dialekter op til Götalandene[4]). Ordet *moderløse* er kendt på svensk grund siden ca. 1450, på dansk grund ca. 100 år senere.

---

[1]) Se f. eks. Rietz: Dialekt-Leksikon 445 a; Thorsen: Sprogarten paa Sejerø s. 160; samme i Bemærkninger om Dialekten paa Møen i Udsigt over fil.-hist. Samfund II 1886 s. 85; Billing: Åsbomålets Ljudlära (1889) s. 34.

[2]) Se ogsaa Swenning: Folkmålet i Lister Härad s. 217, Lidén: Meijerbergs Arkiv för svensk Ordforskning 1937 s. 77 fodn. 3 med videre henvisninger.

[3]) Ordbog over det danske sprog; Danske Folkemaal I (1927) s. 47.

[4]) Se nu: Natan Lindqvist: Sydväst-Sverige i språkgeografisk belysning (1947) kort nr. 247 a og tekst s. 69.

Med hensyn til sin dannelse er ordet af en ualmindelig type. Substantiver sammensat af substantiv + løse er ret usædvanlige som saglige konkreta i nordiske sprog[5]), en parallel er gotlandsk *ball-lösen* brugt om en 'snöpt bagge' (Gotlandsk Ordbog). Det trækker ordet ud af de almindelige appellativers række og berettiger til en speciel forklaring af dette »tämligen oklara ord« (Lidén).

Der er tre forhold, som synes afgørende for benævnelsen og åbner vej for en ny forståelse af ordets dannelse. 1° Ordet er så godt som udelukkende knyttet til spiserøret på slagtedyr, 2° det var mange steder skikken at slå en knude på spiserøret, så snart det var skåret ud, og 3° i tilgrænsende egne kaldes spiserøret *skidten.*

Hvad det første punkt angår, at ordet er blevet brugt ganske specielt om spiserøret på slagtedyr, er der grund til at understrege, at slagtningen er en sfære, hvor ordene undertiden bruges på en underfundig måde på grund af tabu-forestillinger[6]).

Det andet punkt, at der blev slået knude på spiserøret, såsnart det var skåret fri, fører os frem til den forestilling, der har skabt benævnelsen. Denne knude skulde hindre indholdet af det slagtede dyrs mave i at løbe ud over kødet, da det kendes på smagen, hvis det sker. Det har været almindeligt at forebygge denne ubehagelighed med en knude på spiserøret, i hvert fald finder jeg den omtalt så spredte steder som i Feilbergs jyske ordbog (tillægget under ordet *vessen)* og i en omtale af slagtning af rener (Norrbotten 1936 s. 43).

Det tredje punkt bekræfter, at *moderløse* er en særsproglig variant. Udbredelsen er karakteristisk. Ordet hører til den lange række af gloser, der er fælles for øst- og syddanske og sydsvenske dialekter. Det kendes og bruges således på Sjælland, Møen og Falster. Når man har passeret Guldborgsund, vil man ikke finde ordet i brug mere. På Lolland kaldes spiserøret *skidten,* eller *kødskidten.* Det er bestemt form af et hunkønsord (en *skidte).* Det må være en lokal dannelse uden forbindelse med de vestdanske, nordiske eller germanske navne (Feilberg *Hvæse, Vessen,* Rietz *välande,* Mensing *Wees, Wes* og *Wesen).*

Det lollandske ord *skidten* er tydeligt nok dannet ud fra forestillingen om spiserøret som den skidte tarm, som man må være varsom med for ikke at få kødet tilsølet med mavesafterne ved slagtningen. Der ligger samme begreb bag ved ordet *moderløse,* det har blot fået en anden sproglig iklædning. Ordet *moderløse* må være et noaord, en slags omskrivning for »skidten«.

[5]) Olson: Appelativa Substantivens Bildning s. 427 f.
[6]) Se f. eks. Nils Lid: Norske Slakteskikkar, Skrifter utg. av Videnskapsselskapet i Oslo, hist.-filos. klasse 1923 nr. 4.

Derfor må førsteledet i ordet *moderløse* efter al sandsynlighed være et ord for mavesafter eller halvfordøjet føde, hvad der i nordisk almindeligvis benævnes *gor*. Nærmere kan jeg ikke komme løsningen, for det må indrømmes, at denne betydning ikke er fundet i nordiske ordbøger ved ordene *mor* og *mod*, men betydningen kan udmærket tænkes at være en variant til de betydninger, disse ord er udstyret med i nordiske ordbøger[7]). Der er dog også andre muligheder at regne med. Førsteledet kan være *mord*, som i hvert fald i visse danske dialekter kan ligge bag former, der sædvanligvis registereres under opslagsformen *mudder*, eller førsteledet kan være en genitiv med endelsen *-r* som i enkelte andre sammensatte ord i danske dialekter (f. eks. *lærkat* for lækat). Det kunde måske forklare, at førsteledet kan være både *mod-* og *moder-*.

Mens altså baggrunden for ordets dannelse er ganske klar, volder identificeringen af det første led vanskeligheder; men sålænge det svenske dialektmateriale ikke er inddraget i undersøgelsen og vurderet på rette måde, er der ikke grund til at gå videre.

[7]) Torp: Nynorsk etym. Ordbog *mod* og *mor*, Vendell: östsv. dial. *måd* og *mår*, Carin Pihl: Östra Kalixmålet s. 104.

Anmeldelser.

DANSKE MUSEER

Under denne titel har Dansk kulturhistorisk museumsforening på Hassings forlag udsendt 1. bd. af en årbog, der tegner godt. Udstyret, format, tryk og de talrige, ypperlige illustrationer gør et tiltalende indtryk.

Redaktøren, Victor Hermansen, indleder de 12 artikler med en avhandling om vor første privatsamler, biskop Absalon. Blandt de andre artikler skal fremhæves følgende: Albert Thomsen har skrevet om »Laagpotter«, dansk lertøj med dobbelt vægge fra 1700-årene. Blandt de gode illustrationer til denne artikel er også et særdeles smukt farvetrykt billede (bedst på omslaget).

Kai Uldall har leveret en værdifuld avhandling om »Signerede Kellinghusenfajancer« med 50 fine avbildninger og en tavle med signaturer. Og Holger Rasmussen skriver om et par ejendommelige fliseborde, antagelig dansk arbejde, med billeder, der illustrerer scener fra Æsops fabler.

Peter Riismøller bringer en interessant avhandling om et justeret favnemål af stål fra Ole Rømers tid. Stykket, der findes i Aalborg museum, er mærket: DANSKE ORIGINAL FAUFN ALEN OC FODMAAL 1684 FOR AALBORG. Det er et unikum. I samme museum findes et ottepunds lod af kob-

ber fra 1684, et ottingkarmål fra 1767 og et ejendommeligt pottemål fra 1782, lavet af en kisteplade fra 1652. Disse genstande er ligeledes afbildet og beskrevet i årbogen.

Peter Linde har en god avhandling om »Udhugne Sko«, jordfund fra middelalderen.

Og endelig skal nævnes en avhandling af J. S. Møller om »Syndebukken fra Flinterup«, en svær, udskåret firkantet egeplanke, hvorpå er fæstet et udskåret, simpelt dyrehoved (ged?). På planken er udskåret bogstaverne MCSF, der nok skal tydes Mads Christen Sen Flinterup, samt årstallet 1778. Stykket, der nu findes i Kalundborg museum, hang tidligere over en indgangsdør i Flinterup, og det blev kaldt syndebukken. Det hed sig, at når den hang der, ville der ikke ske uheld i hjemmet, og havde én, der gik gennem døren, syndet, da ville synden gå over på bukken. Det er et unikum; men bukken blev som bekendt af jøderne brugt som syndoffer, og de gamle babylonier havde en lignende offerskik ved deres nytårsfest et par tusinde år før Kristi tid.

H. P. Hansen.

DANSKE BONDEMØBLER af Axel Steensberg. Hassings forlag.

Medens der i vore nabolande er udgivet adskillige værker med afbildninger af bondemøbler, er det kun lidt og intet samlet, der hidtil er fremkommet herhjemme om dette emne.

Dette savn har overinspektør, dr. phil. Axel Steensberg, Dansk Folkemuseum, nu afhjulpet ved at udsende et pragtværk under ovennævnte titel. Bogen, der er i et passende stort og håndterligt format, indeholder 47 sider instruktiv tekst, registre, og derunder en nyttig liste over fagudtryk m. m., og af særlig værdi er de 456 ypperlige avbildninger af borde, bænke, stole, senge, vugger, kister, skrin, æsker, skabe, dragkister, chatoller, hylder, spejle, ure og mangletræer. Blandt de smukke og gennemgående skarpe billeder findes mange interessante interiører og 8 helsides pragtfulde farvetrykte billeder.

Skønt Dansk Folkemuseum har et rigt materiale til belysning af emnet, så har Steensberg dog klogeligt besøgt provinsmuseerne og derfra gengivet typiske stykker, thi selvom man ikke altid kan være sikker på, at et møbel, der findes i et museum, også stammer fra egnen, så får man dog et nok så sikkert og overskueligt indtryk der af en egns møbelkultur, end Folkemuseets materiale ville kunne give.

Dr. Steensberg beskriver bl. a. »Møbleringsplaner og boligindretning efter 1800«, et afsnit af bondekulturen, der hidtil har været forsømt, eller hvis værdi man har overset, selvom man vidste, der var forskel i de forskellige egne, hvad et udtryk som: Hun skal nok sige, hvor skabet skal stå! så træffende viser.

Bogen er uundværlig for de kulturhistoriske museer, biblioteker og for enhver, der interesserer sig for vor almuekultur.

H. P. Hansen.

Nedgravede hestehoveder.

Overtro eller ikke?

Af *H. P. Hansen.*

For et par år siden udgav intendenten ved Varberg museum, dr. phil. Albert Sandklef, en lille bog med titlen: *Singing Flails* a study in threshing-floor constructions, flail-threshing traditions and the magic guarding of the house. Helsingfors 1949.

I denne bog behandlede forfatteren for første gang mere indgående en ejendommelig skik, der tidligere havde været meget udbredt i Danmark, Skåne og Irland, nemlig at grave et eller flere hestehoveder, og i mangel deraf andre hule genstande, ned i tærskeloens og stuens lergulv.

Første gang, denne skik er omtalt i den trykte nordiske litteratur, er vistnok i Jens Kamps bog Danske Folkeminder 1877. Senere har E. Tang Kristensen meddelt mange optegnelser i sine forskellige bøger, navnlig i Skattegraveren og i Jysk Almueliv; men også andre har optegnet den slags folkeminder.

Efter at dr. Sandklef har gennemgået det righoldige materiale fra Danmark etc., kommer han til det resultat, at *hensigten med nedgravningen kun var at opnå bedre ekko under tærskningen og dansen.*

Der findes som bekendt en mængde eksempler på, at man har gravet dyr (heste, køer, får, hunde, katte, høns, snoge etc.) ned i husene som offer eller som værn mod ondt, også hoveder af dyr er brugt. Forfatteren skriver: »— but none of them about horseskulls under the ground to protect against the evil«. S. 54.

Forfatterens synspunkt er i god overensstemmelse med den almindelige opfattelse af, hvad hensigten med omtalte skik har været, og hans eksperimenter viste tydeligt nok, at der blev bedre ekko i tærskeloen, når man gravede et hestehoved ned. Alligevel mener jeg, *at det i vore lande var en sekundær skik, og at nedgravningen oprindelig blev gjort i overtroisk øjemed.*

Fra slutningen af det 4. årh. f. Kr. fortæller Pytheas, at man (i Jylland?) tærskede kornet indendørs om vinteren. Og fra talrige udgravninger af danske jernalderhuse ved vi, at man både har drevet korn- og kvægavl på den tid, idet man ofte i tomterne har fundet brændt korn og båse med brændte knogler af husdyr. Lade og lo har man endnu ikke haft den gang; man må, som ofte var tilfældet i fattige hjem i forrige århundrede, have gemt avlen på loftet (stænget), og kornet har man naturligvis banket af med en kæp på gulvet i »stuen« eller knaget det af ved at slå toppen mod et stykke træ (jvnf. dør*tærskel*!), fremgangsmåder, der endnu blev brugt enkelte steder i Midtjylland i forrige århundrede.

Professor Gudmund Hatt har, efter hvad han meddeler mig, ikke ved sine talrige undersøgelser af hustomter fra jernalderen fundet spor af nedgravede hestehoveder i gulvene, hvad der kan tyde på, at det er en senere indvandret skik, der antagelig hører sammen med, at man fik indrettet en tærskelo i hjemmene. Måske stammer betegnelsen lo fra nordfrisisk *lô* og viser hen til, hvorfra vi har fået nævnte skik.

Der kan i hvert fald ikke være tvivl om, at vi har fået skikken syd fra, antagelig også som *en praktisk metode til at give bedre ekko og lette arbejdet* — for at få *rung'* i loen, når man tærskede og i stuen, når man dansede.

Interessant er det at læse i dr. Sandklefs bog, at skikken med at nedgrave hestehoveder såvel i loen som under en stor, flad stenhelle, hvorpå man steppede (!) forved ildstedet, har været meget udbredt i Irland, og at man der (på et par undtagelser nær) havde den samme opfattelse, som bønderne havde i Danmark og Skåne, at hovederne blev gravet ned for at give bedre ekko, eller, som en meddeler skrev: »— for the purpose of giving a fine hearty echo to the house when people would be talking or walking inside the house«[1]).

I oldtiden har man ofte såvel i Europa som i Asien ofret heste til guderne — i Norden særlig til Odin. Om den danske vikingekonge Heidrek fortælles, at han juleaften ofrede heste forved gudebillederne i hallen. Blodet lod man løbe i en kedel, og så stænkede man det på folkene, gudebillederne, alteret og på væggene[2]).

Overalt i Tyskland har man gravet dyrehoveder ned i husene, og man havde den opfattelse, at de blev anbragt som offer eller til beskyttelse af huset, dets beboere, dyrene etc. Man har også sat hestehoveder op under tagrygningen eller ved gavlene — en sekundær form var at skære vindskedernes øverste krydsende ender ud som hestehoveder. På begge sider af Over Rhin kalder man vejrhaner på kirketårne for »der Gaul« (d. v. s. hest), ifølge Rochholz: Sagen 2. 25. Også herhjemme har jeg set vejrhaner i form af en hest. Og *man har gravet hestehoveder ned i stalde, under dørtærskler og i loer*[3]*;* også *under krybben*[4]*. Et sådant hoved skulle beskytte mod dæmoner, sygdom, og uheld*[5]).

I sin Oeconomia, 1610, skriver Joh. Colerus: »*Um die Sat vor dem Wilde zu sichern, stecken die Leute vier Rossköpfe auf vier Ackerenden*«[6]).

Et mærkeligt fund blev gjort, da man brød en kirke ned i Keulen, hvor man fandt seks hestehoveder med sort- og rødmalede ringe om øjnene og med hammer- og korstegn på panden[7]).

[1]) Jvnf. Seán O'Súilleabháins avhandling om Foundation Sacrifices. (The Journal of Royal Society of Antiquaries of Ireland. Vol. LXXV. 1945).
[2]) Höfler: Weihenacht i Zeitschrift f. österr. Volkslunde II. Suppl. III.
[3]) Ulrich Jahn: Opfergebräuche, 1884,19 ff.
[4]) Jacob Grimm: Deutsche Mythologi 2. 550.
[5]) Carl Meyer: Badisches Volksleben 369. 5.
[6]) Jahn: Opfergebräuche 101 og 231.
[7]) Am Ur-Quell 3. 164 og do. 4. 195.

I Hohenwestedt i Holsten så dr. Weber, at man i en tærskelo i et gammelt hus gravede et antal hestehoveder op, nemlig 3 hele og rester af 2—3 andre — sådanne fandtes ofte nedgravet i loer, hedder det, for *»dat et bi't Döschen bäder dufft«* (for at opnå bedre resonans); men man gravede også andre genstande ned for at få en »Höhlung« i loen[8]). Og i Ditmarsken har man nedgravet hestehoveder i loen for *»— beim Dreschen einen besseren Klang gebe«*[9]). I en anden optegnelse fra Ditmarsken, hvor omtalte skik var almindelig, hedder det: *»Perdtkop in Deel gift Glück in Hus«*[10]), en opfattelse, der også var kendt i Irland: *»—bring luck to the house«*[11]).

Fra Danmark kendes flere tilfælde, der falder godt i tråd med de overtroiske forestillinger, vi her har hørt om. I Jens Kamps ovennævnte bog, s. 190, fortælles, at det fra gammel tid har været skik i Vestjylland, når man lagde lergulv i tærskeloen, at man da lagde en »Hestepande« under gulvet. »Somme sige, at det gjøres for at Troldfolk ikke skulle tage Korn af Loen, men andre vil have, at det ikke har noget hermed at gjøre. Grunden skal efter deres Mening være den, at det saa er lettere at tærske på Loen, idet det »gjalder« bedre, d. e. giver Gjenlyd, naar der tærskes.«

Særlig vigtig er dog en anden optegnelse, s. 191, hvor der fortælles, at man i Vestsjælland har brugt at grave en hestepande ned i kostalden for »Kvægmist«. Og E. Tang Kristensen har i Jyske Folkeminder bd. 4. 120 gengivet følgende: »En mand i Fårup har en hestepande gravet ned i sin mælkekælder«. Det er jo indlysende, at sidstnævnte hoved må være gravet ned for at værne mælken mod hekseri. Og endelig fortæller Tang Kristensen i Danske Sagn VII. 321, at man ved ombygning af en gård i Båring på Fyn under stuehuset fandt et hestehoved, som man kastede bort. Imidlertid blev der i den nye gård et sådant spektakel, at man måtte grave hovedet ned igen, og det hjalp.

Vi hørte før, at man i Ditmarsken havde nedgravet hestehoveder i loer for at opnå bedre resonans. I denne forbindelse kan oplyses, at mange vestjyske bønderkarle i høst og slet drog ned til Sønderjylland og til Vesterhavsøerne, og at adskillige blev der som tærskere. En af mine gamle fortællere, blytækker Niels Hansen, der var født 1854, fortalte, at han som ung karl tog høstarbejde på Før, og om efteråret stod han og tarsk i *æ pisel* (storstuen) med en kort plejl[12]).

Selvfølgelig lagde tærskerne mærke til, at et gulv, der rungede, var lettere at tærske på end et dødt gulv[13]). Det er jo tænkeligt, at skikken med at grave hoveder ned i gulvene er udbredt gennem disse karle. Og ud fra

[8]) do. 3. 164.
[9]) do. 4. 195.
[10]) Negelein i Zeitschr. d. Vereins für Volkskunde II. 53.
[11]) Sandklef 40.
[12]) H. P. Hansen: De gamle fortalte II. 140.

en sådan teori er det forklarligt, hvorfor der ikke i almindelighed var knyttet overtroiske forestillinger til nævnte skik her i landet.

Det var ikke alle steder, man kunne få fat på et heste- eller kohoved til nedgravning, men så klarede man sig på anden måde. Ofte har man gravet en eller flere gryder ned, undertiden med flintesten eller glas i, undertiden tomme. I Herning museum gemmes en jerngryde med glasskår i, den blev fundet i en gård i Hoven ved Tarm, da man brækkede et stuegulv op. I Vognbjerg ved Skjern fandt man midt i gulvet ca. ½ alen nede en rund grube med fire tomme jydepotter, der stod ret op; men da man i 1891 lagde et logulv i Borris præstegård, gravede man en jerngryde ned med bunden op, og derover blev der lagt gulv af blåler, som to karle stod *o plæj'lt* (tarsk på). Det var ellers almindeligt, at man drev nogle får ind på logulvet for at få dette trampet til.

I 1890erne blev der også sat en jerngryde ned med bunden op i Skovbjerg ved Herning, fordi logulvet *wa så dø'*. Det var altså et gammelt gulv, der blev behandlet på denne måde; nu *blöw de mi'er kling'er*. Peder Øvig var engang med til at brække et logulv op i Skarrild, og da fandt man en lergryde med bunden op. Fortælleren sagde: *Æ wål' blöw mi'er huw'l o slå' o' — de ly' bæj'er, end nær æ gwål' wa så dø'*. Også i stuerne gravede man et hestehoved eller en gryde ned, *de ly' bæj'er o go' o' — de gjald'er mi'er,* som fortælleren udtrykte sig. Andre af mine fortællere sagde, at *de rong'er mi'er* eller *wa mi'er kling'er.*

I Mølgård i Bøvling var der gravet en tønde ned i loen, og i Næstholt i Snejbjerg ved Herning og i en gård i Nøvling lavede man en hulhed ved hjælp af fire mursten, der blev stillet i en firkant og på højkant med et dække over, inden gulvet blev lagt. Endelig kan nævnes, at jeg kender et par tilfælde, hvor man nøjedes med at grave en gammel træsko ned med bunden op.

P. S. Efter at jeg havde skrevet denne avhandling, blev jeg gjort opmærksom på en artikel i det svenske tidsskrift »Rig«, 1950, af fil. lic. Brita Egardt i Lund: »Problem kring hästskallar«, s. 149—59.

Forfatteren kan ikke godtage dr. Sandklefs opfattelse, at nedgravningen af hestehoveder kun er sket for at fremme akustikken. Blandt eksempler, der viser, at der undertiden var knyttet magi til nævnte skik, nævnes blandt andre fra en svensk beretning, at man hentede en klog mand, da der var sygdom i en besætning, og han rådede dem til at hugge hovedet af et dødt dyr på

[13]) Jvnf. at man i forrige årh. lod en spillemand sidde og spille, når man tærskede raps. Rytmen spiller en stor rolle under legemligt arbejde, og derfor har man også indført musik ved kvindegymnastikken.

dørtærsklen »och med några allvarsamme ord befalla olyckorna i fäjset försvinna«, og så skulle hovedet fæstes på en nordvendt gavlspids[15]).

I Östergötland fandt man en hesteskalle under en bageovn, der blev brudt ned. Og fra Finland fortælles, at man beskyttede fæhuset ved at lægge en hesteskalle under gulvet. Mistede man en hest, så skulle kraniet sammen med tre ribben graves ned under ildstedet i »kokhuset«.

Forfatteren skriver: »Att skallarne i många fall nedlags i magisk syfte, om det nu varit som byggnadsoffer, mot kreaturssjukdom, för att hindra stöld eller helt enkelt i känslan av att »det skulle vara bra«, er ganska säkert. Att det sedan även funnits en åsikt att skallarna varit ljudförstärkande är rigtigt...«.

[15]) Om et noget lignende tilfælde fortæller Lars Andersen i sin bog Folkesagn og Folketro, 1921, s. 23, fra Kidserup i Tudse her., hvor man vred hovedet af en kvie, gravede kroppen ned i porten og hængte hovedet op på stuehusloftet.

Indianerne kendte „frisnit".

I Sprog og Kultur, 1950, s. 21 ff., har jeg fortalt om den primitive og meget ejendommelige kurmetode, hvor den kloge mand behandlede det redskab (økse, kniv, le o. s. v.), hvorved én havde såret sig (eller i mangel af redskabet en pind), i stedet for selve såret.

Skønt overtroiske forestillinger og primitive kure ofte har haft en forbavsende stor udbredelse, hvad der viser, at de er af høj ælde, blev jeg dog overrasket ved i Clifton Johnson's bog: What they say in New England (A book of signs, sayings, and superstitions), Boston, 1896, at finde følgende beretning s. 76:

En farmer i Hadley havde det uheld at skære sin fod ved at hugge i skovene. Ydermere blev såret så ondartet, at det ikke ville heles. Hverken hjemmeråd eller lægens badevand havde nogen indvirkning, og manden begyndte at frygte for, at disse var hans sidste dage.

Medens tilfældet således gik fra dårligt til værre, hørte en indianerkvinde om det, og hun tilbød at hele mandens sår. Hendes tilbud blev modtaget, og hun spurgte da efter øksen, der havde voldt såret. Da hun havde fået denne, behandlede hun omhyggeligt skaftet med salve, og mandens sår kom sig.

Ifølge denne beretning er det, mærkeligt nok, økseskaftet, hun smører salve på; måske er det en misforståelse af den, der har optegnet dette træk; men kuren er jo ellers den samme, som har været brugt i Jylland.

H. P. Hansen.

Brøndsel — Brunskära.

STUDIER OVER ET NAVNEKOMPLEKS KNYTTET TIL BIDENS

Af *Johan Lange.*

I Den danske Ordbog (3die bd. sp. 54) anføres det kort, at plantenavnet *brøndsel* er afledt af brønd. Ordets nuværende form forklares derimod ikke nærmere; men man må gå ud fra, at anden stavelse betragtes som suffikset -sel, der er meget gammelt (kendt fra urnordisk) og af denne grund kan være brugt inden for flere forskellige betydningsområder. I kraft af denne mulige ælde skulle man så måske kunne regne med betydningen h ø r e n d e t i l, v o k s e n d e v e d. Ordet brøndsel kendes imidlertid først fra ældre nydansk[1]) (1688), og selv om man ville forudsætte, at navnet har eksisteret ikke-nedskrevet i mange år forinden, kan det næppe i sin oprindelige form parallelliseres med dannelser som hængsel, trængsel, længsel og tilsvarende ord, der er hhv. deverbativer og verbalsubstantiver. Med tydningen brønd kommer vi i hvert fald ikke direkte til noget verbum. Hvis derfor grundordet var som angivet i DO., måtte vi her stå over for en påfaldende betydning af suffikset og et fænomen, der i hvert fald inden for plantenavnene ville være enestående. Jeg skal i øvrigt overlade uddybningen af dette problem til sprogfolkene og nøjes med at angribe tydningen ud fra et botanisk-planteøkologisk synspunkt.

Vi må først gøre os klart, at vore gamle plantenavne ikke lyver. De kan være formet eller udpyntet af en frodig fantasi; men forudsat at ingen omtydning har fundet sted, ligger der (således som de klart tydede navne viser det) altid en fuldt korrekt, om end ikke altid botanisk uangribelig iagttagelse til grund for plantenavnet.

Brøndsel kan ikke danne nogen undtagelse. Alle vore tre brøndselarter vokser »ved Bredderne af Damme, Gadekær, i Tørvegrave og i det hele, hvor Vandet ikke kan sættes i stærkere Bevægelse« (JessenMentz (1940) 1047), altså ikke ved brønde i betydningen k i l d e r (jf. *brøndkarse* = kildekarse om Nasturtium officinale coll., der vokser i hastigt rindende, rent vand). Brøndslerne vokser endvidere kun ganske undtagelsesvis eller slet ikke ved

[1]) Personnavnet Brynzel, der måske er det samme ord, kendes dog fra 1440erne (Danmarks gamle Personnavne II. Tilnavne).

brønde i nuværende forstand; og med den erfaring, der er høstet fra andre navne, ville det være helt utænkeligt, at planterne skulle være navngivet efter en undtagelsesforekomst. Tydningen: voksende ved brønde kan altså af saglige grunde ikke godtages.

Vi kan derimod godt regne med, at plantenavnene, bl. a. dette brøndsel, rigtigt tydet, kan give os adskillige gode og pålidelige oplysninger om datidens forhold. Den miskredit, de folkelige navne er kommet i blandt botanikere, hænger sammen med, at navnene i tidens løb er mishandlet af ukyndige på forskellig måde. Ikke mindst er planter, der efter folkelig opfattelse står hinanden nær, af fuskere blevet sammenblandet og navnene derfor overført fra den ene art til den anden; og plantenavne, der på grund af sprogets udvikling forekom mer eller mindre uforståelige, er blevet omtydet, og en ny mening, der oftest kun giver en brøkdel af sandheden, er lagt ind i dem.

At dette sidste kan have været tilfældet med brøndsel, tør jeg ikke benægte. Bevidstheden om, at planten vokser i nærheden af vand, kan muligvis have givet anledning til en sidste lille omdannelse af navnet, nemlig fra den hypotetiske mellemform bryndsel til den nuværende form med leddet brønd (se dog nærmere nedenfor). I det mindste i det norske navn til Bidens *brøndskjer* (JTusch 36) må der været sket en omtydning (af *brandskjer ell. lign.) efter begrebet brønd, men det skyldes efter karakteren af Jenssen-Tusch's kilde at dømme, ligesom så mange andre »folkeetymologier«, snarere en pseudovidenskabelig tydning end et egentlig folkeligt forklaringsforsøg.

Det norske navn brøndskjer vil man bedst rent umiddelbart kunne gengive ved skær der vokser ved brønde, idet skær opfattes som fællesnavn for en række farveplanter; det giver altså lige så dårlig en mening som den hidtil gældende tydning af det danske brøndsel; lidt bedre går det med det svenske *brunskära,* der betyder brun skær, modsat *gulskära* (gul skær) om Serratula tinctoria, også kaldt *ängskära.* Brøndslens blomst er brunlig (især på grund af de indre svøbblades farve og skivekronernes do. inden udfoldning og efter afblomstring; ellers er blomstens gul); men da Serratulas navn ikke skyldes blomsterfarven (den er nemlig blålig rød), men det, at man kan farve gult med den, er det snarest, fordi man kan farve brunrødt (ell. orange) med Bidens, at farvebetegnelsen brun er blevet knyttet til navnet. Helt godt er det dog ikke. Man får mistanke om, at der er noget forkert eller i det mindste noget kunstigt eller tilstrøbt ved navnet; og da de norske og danske navne er helt vildledende, samtidig med at man synes, der er visse lighedspunkter mellem disse og det svenske brunskära (som vi om lidt skal se, at der virkelig er), så er der ikke andet for end at undersøge sagen for om muligt at trænge til bunds i den.

Lad os foreløbig blive ved det svenske navn. Det skal hurtigt vise sig, at det nugældende navn virkelig må være en omtydning, idet det i ældre

kilder lyder *brandskäär* (1638 Franckenius mfl., cit. efter Lyttkens). Dette navn har man imidlertid i nysvenskens dannede sprog ikke kunnet forbinde noget fornuftigt med; derfor, eller i det mindste bl. a. derfor, er omdannelsen sket. Men navnet har en mening. Første led findes i svensk dialekt i betydningen v i l d t f æ l d e; Rietz nævner (side 49) sammensætningerne rävbrannar, fogelbranndar og harbrannar (cit. ordret, ikke efter moderne ortografi). I Lars Levander, Övre Dalarnes Bondkultur I (1943) kaldes en bestemt primitiv fuglefælde, der afbildes og beskrives indgående s. 23—24, for en brand eller branda, ligesom ordet nævnes i Sv.Ekman, Norrlands jakt och fiske (1910) s. 106. Andet led i brandskära betyder s a k s, jf. mnt. og ty. schere, da. skær (se IV Skær (= vogntvege, saks) i DO., jf. også skærslipper, fra nt. scherenslieper, egl. saksesliber); hele navnet kan altså gengives ved f æ l d e s a k s. Tydningen s a k s af plantenavnet *skær* er ikke ny; i Aschehougs Konversasjonsleksikon II 332 (1920) anføres denne tydning indirekte og med forbehold; og den norske plantenavneforsker Rolf Nordhagen pegede i et foredrag i Dansk botan. Forening 15. maj 1946 også på denne sammenhæng; men han tillagde dengang første led i brandskära betydningen s v i e.

Inden vi nu går nærmere ind på meningen med ordet fældesaks, må dette *skära* som led i et plantenavn og som selvstændigt plantenavn omtales ganske kort. Knyttet til Bidens tripartitus bereder det ikke nogen større vanskelighed. Denne planteart har som bekendt en ejendommelig frugt med to, sjældent 3—4 bibrodlignende udvækster i den øvre ende; disse to horn eller tænder, hvortil der sigtes i det latinske navn (bi = to, dens = tand), kan tilsammen minde om en saks, især i den gamle, oprindelige form, som vi i dag bedst kender fra uldsaksen; heraf altså det svenske navn *skära,* det tyske *scheren,* det italienske *forbice* og ganske sikkert også det danske *skrædder* (JTusch 36) om brøndselsplanten (den er godt udstyret med skarpe sakse, der sætter sig fast og river eller skærer i tøjet). I denne forbindelse bør også nævnes de danske *fork* (V. Jylland if. JTusch) og *jærntyv* (Vendsyssel).

Men nu den ovenfor nævnte *ängskära,* på dansk *engskær* (Serratula tinctoria); den har ingen sakslignende dele, dens frugt er en aflang, lille nød med fnok i den ene ende ganske som hos flertallet af knopurterne (dens nærmeste slægtninge) og mange andre kurvblomster. Ikke desto mindre kaldes den skära eller skär adskillige steder i Sverige (nogle steder er det ved dialektal særudvikling blevet til *själa* og *själ,* jf. ogs. *själegräs i* JTusch); og på Bornholm har vi navneformen *engeskær* (æingjasjær), hvorfra vort engskær sikkert er hentet. Ved siden heraf kaldes den på svensk *skärda,* der if. Hellquist snarest er en omdannelse af et nedertysk ord svarende til ty. *scharte* (»den med de indskårne blade«); samme forfatter afleder skära af skärda og foretrækker altså at føre oprindelsen til skær-navnene uden

for det nordiske område; på den måde får brøndslen slet ingen indigene svenske navne, idet *lettegräs* er fællesnavn for mange farveplanter og dens andre navne er lån fra Eupatorium. Det forekommer mig mærkeligt, at en så almindelig plante som brøndslen, hvis frugter ingen af datidens folk kan have undgået at stifte nærmere bekendtskab med, så påtrængende som de er, at den ikke skulle have et oprindelig svensk navn. Hellquist lader da også muligheden for »inhemsk« oprindelse stå åben. Den endelige løsning synes at bestå deri, at to forskellige ord, der betyder henholdsvis s a k s og i n d s k å r e t b l a d har nærmet sig hinanden så stærkt, at de nu ikke længere kan adskilles. Sammensmeltningen af ordene er blevet begunstiget af følgende faktiske forhold:

Brøndsel og engskær har begge i vid udstrækning været brugt som farveplanter, jf. artsnavnet tinctoria til Serratula. Begge har de farvet gult og brunt, den første dog også orange. De forekommer, om ikke sammen, så dog ofte i nærheden af hinanden. Begge har takkede og indskårne blade, et vigtigt kendetegn for fagfolkene (farverne) eller deres plantesamlere og for amatørfarverne; planterne leverer nemlig mest farve før blomstringen, altså når man kun har bladene at holde sig til. Ikke så underligt, at de er blevet blandet sammen; og da det blev Serratula, der kom til at spille den store rolle som farveplante, talte og skrev man mest om den, mens Bidens behandledes med ligegyldighed eller blev forbigået i tavshed. Serratula kom således lidt efter lidt til at blive betragtet som den egentlige skær.

Men tilbage til det svenske navn til Bidens, *brandskära* ('fældesaks'). Som det allerede fremgår af det ovenfor anførte, viser det sig ofte, at et plantenavn i virkeligheden er helt identisk med betegnelsen på en bestemt genstand, idet man har fundet en slående lighed mellem hele planten eller en del af den og genstanden og så simpelt hen har brugt genstandsbetegnelsen som plantenavn. Det gælder f. eks. også så velkendte plantenavne som *klokke, hyrdetaske, kobjælde, kællingetand* og talrige andre; videre sv. *törel* (Euphorbia Helioscopia), på dansk undertiden kaldt (*fandens*) *kærnestav*; i begge navne er foretaget en direkte sammenligning mellem staven (med sin plade) i en gammeldags smørkærne og hele planten. Prøver vi nu at finde en ting, der kan være sammenlignet med brøndslen eller en del af planten, så træffer vi på et nu ikke mere anvendt ord på svensk, der svarer meget nøje til plantenavnet, nemlig b r a n d s a x. Af Svenska Akademiens Ordbok fremgår, at det allerede tidligt afløses af betegnelsen b r a n d v a k t s s a x. En brandsax ell. brandvaktssax er en i Sverige ret velkendt genstand, der f. eks. i Svensk Uppslagsbok omtales og afbildes under sax, og som ifølge samme værk anvendtes i svenske småbyer så sent som 1920. Det oplyses videre, at byens brandvagt, d. v. s. vægterne, brugte redskabet til at fange forbrydere med eller til at føre genstridige fanger i. Det består, som det fremgår af fig. 1—2, af en jærnbøjle på enden af en stang; bøjlens ender

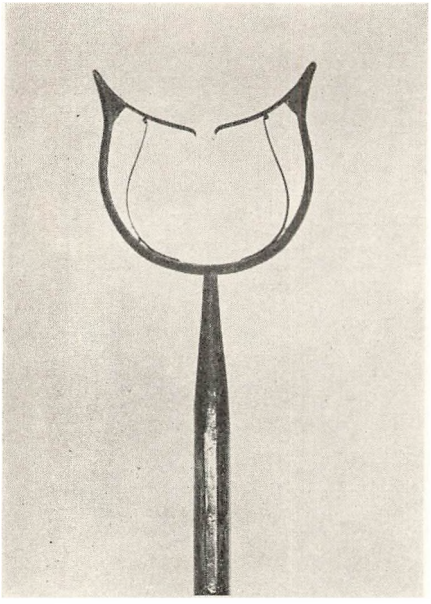

Fig. 1. »Fanggaffel« fra Kriminalmuseet, Oslo, fotografi.

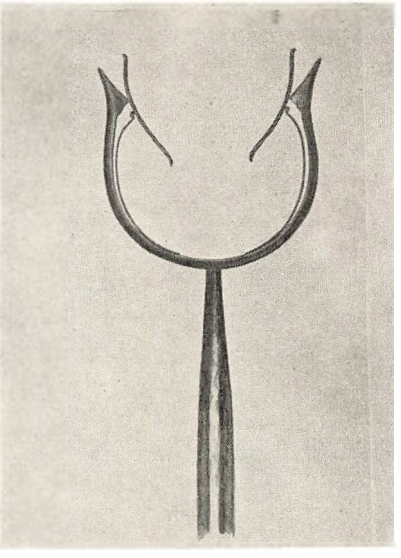

Fig. 2. Samme som fig. 1, åbnet, tegning.

er forlænget i et par korte, skråt fremad-udadrettede horn, og ved deres basis sidder et par lette vægtstænger, der holdes på plads af hver sin fjeder og virker som lukke for bøjlen. Idet bøjlens horn føres ind om f. eks. en fanges hals, presses lukket ind mod bøjlens inderside, men derefter smækker det tilbage og spærrer udgangen fra bøjlen. Vægteren har altså ganske bogstaveligt fangen i saksen, og redskabet svarer ikke dårligt til betegnelsen fældesaks; denne betydning må nemlig det gamle brandsax ubetinget have; men da man i tidens løb havde glemt, at brand betød fælde, og da det var brandvagten (vægterne, der vågede over byen og skulle bekæmpe ildebrand), der brugte saksen, fortrængtes ordet lige så stille af det mere forståelige brandvagtssaks.

På fig. 3 er afbildet frugten af *trefliget brøndsel* (Bidens tripartitus L.). Nogen slående lighed mellem denne og den på fig. 1—2 gengivne brandsaks er der måske ikke; men betragter man derefter fig. 4, der viser Nationalmusæets eneste fældesaks med den angivne funktion, er ligheden betydelig bedre. Selve brøndselfrugten med det flade frø har man set bort fra; det, der har fanget opmærksomheden og sat fantasien i bevægelse, er så tydeligt hornene med modhagerne. På fangstredskabet ser man da også to særdeles iøjnefaldende lige og slanke horn, der bærer hver sin spidse og stikkende modhage i form af en skråt indadrettet, lang fjeder. Yderligere er bøjlens inderside besat med et antal spidse, korte pigge i en afstand, der svarer

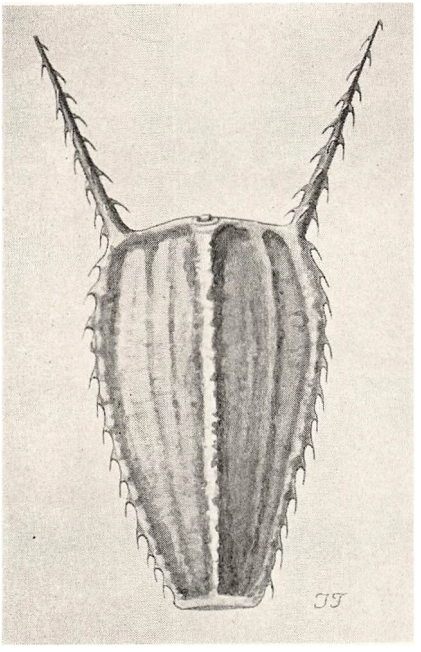

Fig. 3. Frugt af Bidens tripartitus L., Trefliget Brøndsel, tegning, × 10.

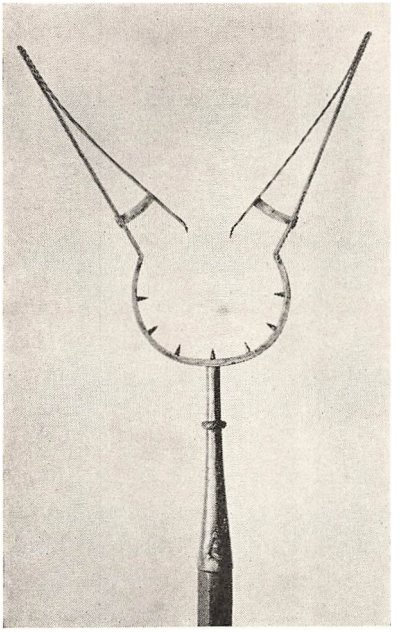

Fig. 4. »Menneskefanger« fra Dansk Folkemusæum, fotografi.

omtrent til det, man i stærkt reduceret format iagttager på en brøndselfrugt. Brøndselfrugten og redskabet er selvfølgelig ikke nøjagtige »fotografiske« gengivelser af hinanden; man må altid regne med et spillerum, hvor fantasien yder sin indsats. Når dertil kommer, at brandsaksen ikke var et redskab, der kom frem hver dag, men som man sikkert kun så flygtigt, evt. i halvmørke i en vægters hånd, når den vilde jagt gik gennem gaderne, eller når en rebelsk fange blev ført til byens kag for at blive pisket offentligt, så forstår man, at sammenligningen slet ikke er så dårligt foretaget.

I al sin grufuldhed er den afbildede brandsaks, hvorom Nationalmusæet ikke ejer andre oplysninger, end at den stammer fra 1700-tallet, et meget fint udført stykke, der næppe har været ret mange gange i funktion, snarere slet ikke. Som yderligere forklaring til figuren behøver vist kun en enkelt bemærkning at anføres: Fjedrenes bevægelse styres af en let krummet, flad bolt, der er fæstnet til hver af fjedrene; når disse skubbes ind mod hornene, føres boltene gennem et firkantet hul i hornene og stoppes ved den modsatte bevægelse af boltens skiveformede hoved: en lille detaille, der understreger arbejdets kvalitet.

Men 1700-tallet er et meget sent tidspunkt. Hvis brandsaksen skal have ligget til grund for brandskära-navnet, må den selvfølgelig have eksisteret

på et tidligere tidspunkt. Det har den da også gjort som omtalt nedenfor. Vi ved blot ikke nøjagtigt, hvordan den har set ud. Det må blive musæumsfolks og historikeres opgave at efterspore fældesaksen fra sidste halvdel af middelalderen, i hvert fald fra en tid, da bykulturen havde nået en vis udvikling herhjemme; og man må regne med, at den har lignet fig. 4 mest. Den første meddelelse om vægtere i København stammer fra 1294, fra Slesvig by allerede fra omkring 1200. Og at deres opgave også dengang har været bl. a. at fange forbrydere, er givet; kun ved vi ikke, hvordan de har været bevæbnet, endsige om de var udstyret med en fældesaks.

Går vi derefter over til *brøndsel* og de danske navne, der kan tænkes at have forbindelse med samme brøndselkompleks, så finder vi navnet første gang hos Kylling (Viridarium danicum (1688) 19 og 20), skrevet »Brønsel«, i registret dog »Brøndsel«. Men i den berømte Birkerød-præst, senere Viborgbisp Henrik Gerners oversættelse fra 1670 af Hesiodus: Arbejder og Dage træffes på side 178 og 179 navnet »brendser« (flt. af *brendse* ell. *brændse*) tydeligt brugt om Bidens; samme navn findes hos Moth (ca. 1700) «Brændse«. Denne synes imidlertid at bygge på kilder, der ikke har kunnet adskille Bidens og Eupatorium cannabinum (*hjortetrøst*) skarpt; disse to er gang på gang blandet sammen eller regnet til een og samme slægt, jf. Kyllings latinske navne: Eupatorium cannabinum femina med Gerard som autor og Cannabina aquatica folio tripartito diviso med Caspar Bauhin som autor, begge om Bidens tripartitus og lignende navne om Bidens cernuus. Hvor grundigt Bidens og Eupatorium er blevet blandet sammen, fremgår af Lyttkens (1904) 1. Moth selv skelner mellem »Mosebrændse« og »Brændse« og henfører det første navn til Bidens, det andet til Eupatorium. Også to andre meget interessante navne, nemlig »Brandse« (Moth. Conv. B 214) og »Brande« (Moth. kladde B 481), har han valgt at henføre til Eupatorium (kaldt Hepatorium vulgare); men på grundlag af Gerners *brendser* og det norske navn *brensle* (Aasen (1860) 22)[1]) er der ingen tvivl om, at de anførte navne alle oprindelig har tilhørt Bidens.

Med det svenske *brandskära* i erindring fristes man til at drage sammenligning mellem dette ords førsteled og det mothske *brande*. Man ville på forhånd slet ikke undres, hvis de skulle vise sig at være beslægtede eller identiske ord.

Jagten på et dansk ord, der kan ligge til grund for navnene brande, brandse, brændse, brøndsel, og som samtidig betegner et eller andet red-

[1]) no. *brensle* synes imidlertid if. elskværdig meddelelse fra professor Ove Arbo Høeg kun at kendes fra Jonas Ramus: Norriges Beskrivelse (1715) s. 264, der er citeret af Gunnerus og denne atter af Aasen; på grund af denne litterære og enlige forekomst ligger det nær at antage, at det blot er det danske *brøndsel* i fornorsket skikkelse og påvirket af *brensle* om Urtica; andre norske litterære navne er brønsle og brønnsaks, det første uden tvivl overtaget fra dansk (i fornorsket form), det andet en slags oversættelse af det norsk-svenske brøndskjer, (se foran).

skab, svarende til det omtalte redskab, synes imidlertid at støde på nogen vanskelighed. Det hænger måske ret naturligt sammen med den afsky og foragt, man nærede for den slags apparater og de folk, der håndterede dem. Bysvendes og vægteres bedrifter, og hvad der ellers hørte dem til, forbigik man i 14—1500-tallets litteratur helst i tavshed, og vægterne selv har ganske sikkert ikke skrevet ned, hvad de kaldte deres remedier. Morgenstjernen ved vi god besked med; den dukker først op omkring 1650 og fortrænger (som det synes) fangsaksen herhjemme i begyndelsen af 1700-tallet, men da var vægteren allerede på vej til at blive, om ikke en agtet, så dog en ikke helt eller halvt æreløs kommunal tjenestemand. I tingbøgerne omtales kun en sjælden gang et vægterredskab af den ovenfor beskrevne slags; det nævnes f. eks., at vægteren sårede en person med en »fork« eller »tyve« (Hugo Mathiessen (1914) 52 og 153), jf. ordet høtyv(e); men apparatet beskrives selvfølgelig ikke i de gamle beretninger, og vi kan kun gisne om dets udseende. Det skulle imidlertid synes mærkeligt, at vægterne opererede med et forklignende specialredskab, hvis det ikke netop var indrettet til fangst. Indtil nærmere oplysninger foreligger, kan man vist godt gå ud fra, at der er tale om det, vi ovenfor har kaldt en fældesaks.

Men ordene tyve og fork kan desværre ikke hjælpe os i denne sammenhæng, og stort bedre bliver det nok ikke med det »tyvebrand«, som if. en seddel i DO.'s udskudte materiale skulle findes i Anders Sørensen Vedels oversættelse af Saxo, et ord, der altså er blevet trykt i 1575 og som i første øjeblik ser meget forjættende ud. Det bruges imidlertid (stadig if. sedlen) på det anførte sted i betydningen ildfork og synes altså blot at skyldes en forveksling med brandtyve.

Derimod forekommer hos Moth et ord, der må kunne hjælpe os ud af uføret. I Moths kladde side B 481 findes en passus, der ikke er kommet med i renskriften, så lidt som i Kalkar eller hos andre afskrivere. Der skrives kort og godt brand = s a k s. Ved opgivelse af et sådant ord er der især to ting, man må gøre sig klart: 1) Er ordet dansk og 2) hvad dækker det over? Det første forbehold må tages, fordi Moth ofte har optaget andre nordiske ord fra dansk højhedsområde, hvis han har fundet dem egnede. Vi kan altså risikere at træffe bl. a. norske og sydsvenske ord, idet Skåne, Halland og Bleking, først kort før Moth skrev sine ordbøger, var afstået, og afståelsen ofte betragtedes som midlertidig. Meget tyder dog på, at betydningen saks af det i øvrigt fællesnordiske ord b r a n d er dansk og er opstået uafhængigt af nabolandene på dansk grund. Det norske ord brand har ligesom på dansk forskellige betydninger; men den, der kommer vor betydning nærmest, er, så vidt jeg kan se af de foreliggende ordbøger, b ø j l e eller f j e d e r p å e n s k y d e b u e (Aasen (1873) 74), en betydning, der dog måske burde undersøges nærmere; og den svenske betydning v i l d t f æ l d e, v i l d t s a k s angiver Rietz kun fra Hälsingland, Ångermanland og Uppland, andre forff.

fra Norrland og Dalarne, altså så fjernt fra Danmark og Moths interesseområde, at det næppe kan have haft indflydelse. Vi må altså regne med, at Moth bygger på helt danske kilder, når han skriver brand lig med s a k s; kilderne må kunne opspores og betydningen klarlægges på bredere basis. Det andet spørgsmål gælder jo netop ordets betydning; hvad er det for en saks, Moth skriver om? Sakse i almindelig betydning skriver han om andre steder i sine bøger uden at anføre brand som synonym; denne anførelse af binavne er ellers Moths styrke; det må være en saks med en ganske særlig funktion; hvorfor ikke netop en menneskefanger (fangsaks)?

Går vi ud fra den sidste mulighed, volder de danske navne til *brøndsel* ikke større vanskelighed: *brande* er egl. flertal af brand, ligesom plantenavnet *munke* er flt. af munk, *leger* af lege? (Feilb.), *kodriver* af kodriv ('kosavl') (Lange (1950) 74); man har altså brugt genstandsbetegnelsen som plantenavn og vel i første omgang tænkt på de m a n g e små sakse i plantens Blomst, derfor flertal. I *brandse* er brand blevet udstyret med et diminutiv-suffiks, der synes at være det samme -se, som kendes fra gammel tid eg endnu er særdeles produktivt i moderne dansk, især i hypochoristisk betydning: dengse, brorse, mavse, mamse (Møller (1943) 18—21). *Brændse* tør jeg ikke på egen hånd tage endelig stilling til; at vi har med det samme suffiks at gøre som i brandse, er der dog ingen tvivl om; sprogfolkene er derimod ikke indforstået i, at suffikset kan have bevirket omlyd, sådan som nogle forskere antager er tilfældet i flg. ordpar: oldn. hrammr (b j ø r n e l a b, r o v d y r p o t e) > oldn. hremsa, k l o, l i l l e r o v d y r p o t e og i da. bos (k o) > bornh. bøsse, kælenavn til k a l v. Hvis der, som det synes, skulle være formelle indvendinger at rette imod brand > brændse, kan en i-omlydet sideform til brand, nemlig brænde, tænkes i forbindelse med suffikset at have givet brændse.

Dette ord (b r æ n d e) kendes imidlertid ikke i betydningen fangsaks, men derimod brugt om et andet brutalt redskab, der anvendtes i middelalderens retspraksis, ja visse steder helt op i den nyeste tid. Jeg tænker her på det brændejærn, der omtales adskillige gange i middelalderlig og yngre litteratur under navnet brænde, og som kunne se ret forskelligt ud. Ved hjælp af det brændemærkedes tyve og andre forbrydere fx. i panden; jf. også udtrykket tyvebrændt, der stammer fra den samme hårdhændede måde at straffe forbrydere på og mærke dem for livstid. De to uhyggelige strafferedskaber, fangsaksen og brændejærnet benævnedes altså med to beslægtede og nogenlunde ens ord (brand og brænde); det kan derfor ikke undre, hvis de er blevet sammenblandet i erindringen hos dem eller den, der første gang fandt på at give brøndselfrugten navn, særlig da plantenavngiverne (hvad alting tyder på) oftest har været ganske unge mennesker eller børn, altså personer, som i dette tilfælde ganske sikkert kun havde et

overfladisk kendskab til de motivgivende redskaber. At disse derimod har gjort et dybt indtryk på navngiverne, tyder alt på.

Vi er nu nået til at kunne klarlægge navnene brandse og brændse så nøje, som man efter forholdene kan vente, og må i overensstemmelse med ovenstående redegørelse oversætte dem ved henholdsvis lille fangsaks og lille brændejærn. I analogi med den ovenfor nævnte oprindelige flertalsform *brande* kunne man herefter måske vente (en) brandser og (en) brændser som plantenavne. De kendes ikke (med mindre man opfatter Gerners brendser som ental, hvad efter stillingen ikke er udelukket) og skulle heller ikke være nødvendige (som mellemformer) for forståelsen af selve ordet brøndsel, som vi straks kommer til. Jeg kan dog ikke se bort fra muligheden af følgende overgang, hvis næstsidste led dog synes at volde vanskeligheder: brændser > *brændsel (>*bryndsel > brøndsel), altså lydudviklingen r > l, der kendes fra ældgammel tid: gr. lírion (leírion) > lat. lilium. i nyere tid fx. i plantenavnene snerre, flt. snerrer > snerrel, i rigssprog skrevet snerle, og (opr.) kodriv(e), flt. kodriver (rigsspr.) > kodrivel (1500-tallet Kallske Fol. 23 230 »koe dreffuel«, Feilb. II 245 »kowdrevəl«), omtydet til kodrøvel (fx. Paulli 63), i rigssprog skrevet kodrøbel, samt (padde)rok, flt. rokker > rokkel (JTusch 80), flt. rok(ke)ler (JTusch 79 og 80 »rokler«). Den anden måske mere nærliggende mulighed for forståelse af navnet brøndsel bygger på omtydning af brand og brænde. Men vi må først søge opnået en vis garanti for, at disse to ord begge har været brugt som navne til brøndsel. Vi kender i dag kun formen brande (opr. flt.) som plantenavn; næppe nogen vil dog nære betænkeligheder ved også at betragte entalsformen *brand* som betegnelse for planten (eller frugten). Og når brand, brande og brændse i flæng har været brugt om een og samme planteart, skulle det næsten være mærkeligt, hvis formen *brænde* ikke var smuttet med. Selvom man foretrækker at se bort fra denne form, skulle *brand(e)* imidlertid være en fuldt tilstrækkelig basis at arbejde ud fra. Men jeg ser en fordel i at trække *brænde* med i overvejelserne, da dette eller et enslydende ord omkring 1500 blev brugt i betydningen *ild, ildebrand, lue* ganske ligesom brand; og to grundpiller at bygge på er oftest bedre end een. I et skrift fra 1509 står således: »Gutz engel scal kaste them i then brenne i helwidis ild« (se Kalkar I 266). Denne betydning (*ildebrand*) har nemlig det nuværende plantenavn brøndsel oprindelig haft. Brøndsel er den folkelige eller daglige udtale af det ord, der i bøgerne blev skrevet bryndsel (se Kalkar I 290), og dette betyder ildebrand. Man har på et vist tidspunkt, da den oprindelige betydning af plantenavnene brand og brænde var gået af minde, lagt en ny betydning ind i ordene og senere erstattet disse med et synonym. En baggrund for omtydning til ildebrand kan findes i plantens evne til at farve brandgult. Gerner skriver (side 179) »Med Brendser [farffvis] Branguult«. Vi har således et smukt parelleltilfælde til det sven-

ske brunskära; dette er som omtalt ovenfor en omtydning, der har fået næring ved plantens anvendelse til (brun)farvning.

Og dermed skulle vi være nået til vejs ende. Resultatet bliver altså, at brøndsel, umiddelbart opfattet betyder ildebrand, idet den brandgule farve, der kan vindes af planten, har givet anledning til denne endelige udformning af navnet (ved omtydning); men oprindelig er det frugtens ejendommelige udseende, der har bevirket en sammenligning med og opkaldelse efter et gammelt fangstredskab, en brand. I stedet for betydningen ildebrand har vi i det svenske brunskära den mere nøgterne farvebetegnelse brun; men ellers er oprindelsen til navnet i det store og hele ganske svarende til det danske brøndsel-navns.

LITTERATUR

Aasen, Ivar, Norske Plantenavne, i Budstikken 1860 nr. 1.
Aasen, Ivar, Norsk Ordbog 1873.
Aschehougs Konversasjonsleksikon ca. 1920, det udkomne af 2. udg. 1939—49.
DO. = Den danske Ordbog = Ordbog over det danske Sprog, det udkomne 1919—50.
Ekman, Sv., Norrlands jakt och fiske 1910.
Falk, Hj. og Alf Torp, Norwegisch-dänisches etymologisches Wörterbuch 1910—11.
Feilberg, H. F., Ordbog over jyske Almuesmål 1893—1914.
Franckenius, Johs. M., Speculum botanicum, Uppsala 1638.
Gerner, H. T., Hesiodus fordansket 1670.
Hellquist, E., Svensk etymologisk Ordbok 1939.
Jenssen-Tusch, H., Nordiske Plantenavne 1867—71.
Jessen, Knud og A. Mentz, Vilde Planter i Norden 1937—40.
Kalkar, O., Ordbog til det ældre danske Sprog 1885—1918.
Kylling, P., Viridarium danicum 1688.
Lange, Johan, Bølle — Kællingetand — Kodriver, i Horticultura 1950 s. 70.
Levander, Lars, Övre Dalarnes bondkultur I 1943.
Lyttkens, Aug., Svenska växtnamn 1904—15.
Matthiessen, Hugo, Natten 1914.
Moth, M., Håndskrevet »Conversationslexicon« ca. 1700.
Moth, M., Håndskreven ordbog i første redaktion, »Kladde« ca. 1700.
Moth, M., Håndskreven ordbog i sidste redaktion ca. 1700.
Møller, Kr., Diminutiver i moderne Dansk 1943.
Ordbok över Svenska Språket, det udkomne 1898—1949.
Paulli, Simon, Flora danica. København 1648.
Rietz, J. E., Svenskt Dialekt-Lexikon 1867.
Svensk Uppslagsbok, afsluttet 1937.
Svenska Akademiens Ordbok, se Ordbok över Svenska Språket.
JTusch, se Jenssen-Tusch.
Vedel, Anders Sørensen, Oversættelse af Saxo 1575.

Det levende Ord.

Af *Gustav Albeck.*

Spørger man en nogenlunde litterært orienteret Dansker, om han kender Udtrykket »Det levende Ord«, vil han næppe være i Tvivl om, at det har noget at gøre med N. F. S. Grundtvig. Stiller man ham Spørgsmaalet paa en lidt anden Maade, f. Eks. saaledes: »Veed De, hvorfra Udtrykket stammer?« vil han, om han er lidt intelligent, ane Uraad og svare: »Ja, saa er det altsaa ikke af Grundtvig«; et Svar, der netop røber, hvor tæt Udtrykket er knyttet til den store Profet og Skjald. Det er derfor ganske forstaaeligt, at der hersker nogen Uklarhed med Hensyn til Udtrykkets Genesis.

I ODS er Udtrykket behandlet to Gange og i to forskellige Betydninger. Under O r d, 4.1 hedder det: »*i særlige forb.* (d e t) l e v e n d e o r d, (*jf.* livets ord u. Liv 9.3 samt Livsord 2) *om guds ord som forjættelse om, som vejen til det evige liv; hos Grundtv. spec. . . . om (de af Jesu mund udgaaede ord:) trosbekendelsen ell. fadervor.*

Som Eksempel paa den mere almene, bibelske Benyttelse af Udtrykket anføres et Citat fra Ap. G. 7.38: »Moses . . . annammede de levende Ord, at give os.« Som Eksempel paa Grundtvigs mere specielle Brug af Udtrykket citeres det kendte Sted fra K i r k e n s G i e n m æ l e (1824): »det levende Ord, der beviislig var udgaaet af Christi Mund (ɔ: *trosbekendelsen ved daaben).*« Nogen nærmere Forklaring gives ikke. Formentlig er man gaaet ud fra, at Udtrykket, naar det af Grundvig anvendes i den for ham særegne, religiøse Betydning, hidrørte fra Bibelen, f. Eks. fra det anførte Sted i Ap. G. Dog henvises der i denne Forbindelse til ODS' Omtale af de af Gr. benyttede Vendinger: »det lille Guds Ord« (om Troesbekendelsen) og »det lille Ord af Herrens egen Mund« samt til Gr.s Anvendelse af Udtrykket »det levende Ord« i en videre og ikke specielt religiøs Sammenhæng.

Det hedder om denne anden Anvendelse af Udtrykket (O r d 2.2): »d e t l e v e n d e o r d, *mods.* d e t d ø d e o r d (. . . *efter Grundtv. og især hos ham og hans tilhængere) om det talte sprog, det (til undervisning, vækkelse anv.) mundtlige foredrag, mods. det skrevne (trykte) (der mentes at mangle den vækkende, personlige kraft).*«

Som Eksempel herpaa anføres den kendte Ytring fra »Nordens Mytologi eller Sindbilled-Sprog« (1832): »(de) gik ud fra Bogstav-Skriften, istedenfor fra det levende Ord.«

Som Sagen fremstilles kunde det se ud, som ODS regner med, at Udtrykket »det levende Ord« i Modsætning til »det døde Bogstav« — altsaa om det talte Ord (ogsaa det verdslige) i Modsætning til det skrevne Ord — hidrørte fra Grundtvig. Men dette er ingenlunde Tilfældet. Han er ganske vist den, der har gjort Udtrykket kendt herhjemme. Men Udtrykket er et litterært Laan med mange og fornemme Ahner.

Formentlig har Gr., der var en stiv Latiner, oprindelig truffet Udtrykket hos romerske Forfattere. Modstillingen levende Ord overfor døde Bogstaver fremtræder i hvert Fald som en staaende Vending hos saavel klassiske som senlatinske Forfattere. Det maa her være tilstrækkeligt at henvise til *A. Otto:* »Die Sprichwörter und sprichwörtlichen Redensarten der Römer«, Leipzig 1890, p. 378, der ved Citater af Seneca, Qvintilian, Plinius, Cellius, Tertulian og Hieronymus godtgør, at Udtrykket *vox viva* som almindelig folkelig Vending anvendtes for at betegne »die mündliche Rede, im Gegensatz zur geschriebenen Überlieferung«. Otto har tilmed et Citat fra selve Cicero, hvori Udtrykket forekommer paa Græsk (og som almindelig Talemaade): Ubi sunt qvi aiunt ζώσης φωνῆς·

Det er derfor ikke saa underligt, at man træffer Udtrykket hos en saa klassisk præget Digter som Fr. Schiller. Det hedder i hans »Die Sänger der Vorwelt«:

> Sagt, wo sind die Vortrefflichen hin, wo find' ich die Sänger,
> Die mit dem lebenden Wort horchende Völker entzückt, . . .

Schillers Digt (i sin ældste Form fra 1798) fremkom i 1811 i en dansk Oversættelse ved Provst og Sognepræst for Eger (i Norge) F. Schmidt, der i Tiden 24. Januar til 18. Maj 1811 opholdt sig i København. Schmidt var en hyppig Gæst hos Rahbek og kom i det hele taget under sit Ophold i Tvillingerigets Hovedstad sammen med de fleste af den danske Højromantiks store Aander. Hans Dagbøger, der desværre kun er udgivet i Uddrag, er vrimlende fulde af Anekdoter og Situationsbilleder fra den danske Guldalders første Tid[1]).

Schmidt, der synes at have sat megen Pris paa Fru Kammas »Gotter«, maatte under et Besøg i Bakkehuset d. 26. Marts »halvt om halvt love Rahbek . . . at . . . skrive ham en »Sandsiger« inden denne Uges

[1]) Provst Fredrik Schmidts Dagbøger, udgivne i Uddrag ved N. Hancke. Kbh. 1868.

Udgang og dermed afbetale noget af de mange Gotter, . . . men Gud veed, hvor jeg skal faae Materiale fra til et heelt »Sandsiger«-Ark«[2]).

Schmidt fandt imidlertid et Emne og kunde d. 12. April aflevere sit renskrevne Manuscript paa Bakkehuset. Afhandlingen fremkom i Nummeret for 17. April og bærer Titelen »Forverdenens Sangere«. Den indledes med en Oversættelse af Schillers ovennævnte Digt, hvis to første Linier gengives saaledes:

> Siger hvor svunde de Herlige hen, hvor Sangerne findes,
> Som med det levende Ord trylled' det henrykte Folk,

Her har vi i 1811 Udtrykket d e t l e v e n d e O r d paa dansk Grund, men som Oversættelseslaan fra Tysk. Det er imidlertid nok værd at kaste et Blik paa de Betragtninger, som Schmidt føjer til sin Oversættelse af Schillers Digt.

Sin Oversættelse benytter han til en Undersøgelse af, hvorledes man i Nutiden kan fremkalde lignende store Virkninger af Digte-, Tale- og Billedkunst, som man fandt hos Grækerne og Romerne, saadan som Schiller i sit Digt udmaler det.

I Schmidts Tanker om Problemet indgaar romantiske Elementer, hellenistisk Begejstring og stærke Drag af rationalistisk Kulturoptimisme, ligesom han citerer Jean Paul. I Overensstemmelse med denne giver han Digtningen Forrangen for de andre Kunstarter, og fremhæver Religionen og Fædrenelandets mærkværdige Personer og Begivenheder, som en folkevækkende Kunstners fornemste Objekter.

I Opposition til en Ytring af Jean Paul: »Er der engang ingen Religion meer og ethvert Guddommens Tempel forfaldet eller tomt . . . da vil der endnu holdes Gudstieneste i Musernes Tempel« hævder Schmidt »at hvor der ingen Religion er meer, der vil heller ingen Sands være for Digterkunsten og følgelig heller ingen Dyrkelse i dens Templer. Desuden er det vel Digtekunstens Bestemmelse at tiene Gud og være en Præstinde i hans Tempel, men ikke selv at bygge sig et Afguds-Tempel«. Røsten i disse Linier er Schmidts, men Aanden deri faar En til at tænke paa den Grundtvig, der netop i de samme Dage sad og skrev paa »Kort Begreb af Verdens Krønike i Sammenhæng« (1812).

End mere kommer man til at tænke paa (den senere) Grundtvig, naar man (p. 221 ff.) møder Schmidts Besvarelse af Spørgsmaalet: »hvorfor udrette Religion og Kunst ikke hos os, hvad de udrettede hos

[2]) Anf. Skr. p. 115. »Sandsigeren« var det litterære Ugeblad, som Rahbek, til Afløsning af »Minerva«, udgav i 1811. Af utrykte Partier af S.' Dagbog fremgaar det, at S. allerede d. 27. Marts oversatte Schillers Digt og heri fandt et passende Udgangspunkt for sin Sandsiger-Artikel. Ny Kgl. S. 396, 8 °, u. 145.

Grækerne . . .?« Thi han svarer: »Uden at indlade mig paa andre Aarsager, vil jeg her blot pege paa det i ovenstaaende Schillerske Digt berørte Fortrin hos Forverdenens Sangere, at de

Med det levende Ord trylled' det henrykte Folk.«

Han fortsætter: »Det levende Ord mangler os og erstattes kun slet ved de mange døde Bogstaver. Vi ere L i t e r a t i, Bogstavmennesker, som Moses Mendelsohn treffende kaldte os. Vi skrive og læse, saa Hænderne blive lamme og Øinene blinde; men l e v e n d e Ord talte til Almeenheden om almeenvigtige Anliggender, høres sjælden eller aldrig.«

I det følgende fremsætter Schmidt en Beklagelse over, at vi kun kender vore Digtere gennem Bogstaven — undtagen paa Teatret, »hvor de kun høres paa anden Haand — ofte svagt nok«.

Derefter følger en Beklagelse over V e l t a l e n h e d e n s trange Kaar i Datidens Danmark. Den har kun »tvende Hovedpunkter«, Prædikestolene og Skrankerne (de sidste endda kun i Hovedstaden). »Det levende Ord høres saaledes egentlig blot i vore Kirker, og Digtekunsten har ingen, Talekunsten kun denne ene Plads, hvorfra den kan virke«. Men ogsaa den geistlige Veltalenhed er ilde faren: »At imidlertid det levende Ord, selv fra den geistlige Talestol, næsten dets eneste Fristad, ikke virker med nogen særdeles Kraft paa Almeenheden, synes en sørgelig Erfaring at vise . . . Ikke at tale om, at det levende Ord endog i Kirkerne, ofte bindes af det døde Bogstav, ofte st(r)ømmer fra Bladet, istedet for fra Hjertet . . .« Grunden hertil er ifølge Schmidt, »at de, som skulde vorde geistlige Folketalere, savne en noksom omfattende praktisk Veiledning til at opfylde denne deres Bestemmelse«, rent bortset fra Mangel paa Evne og Lyst, »ligesom overhovedet det uendelige Skriverie borttager meget af den Tid, hvori, og den Kraft, hvormed der skulde handles«.

Naaet til Enden med disse sine Betragtninger, kommer Schmidt til det, som han kalder Hovedsagen, nemlig det Spørgsmaal: »Hvorledes kan virkelige Folkeforsamlinger tilveiebringes i Harmonie med vor Statsforfatning, og derved aabnes Leilighed for den sande Digter, Taler og Kunstner til at virke kraftigt og velgiørende paa Almeenheden?«

Resten af Artiklen indeholder et lidt fantastisk Forslag om Indførelsen af en Slags »olympiske Lege« i eller ved Landets Hoved- og Stiftsstæder, Væddekampe i Legemsøvelser, parret med Belønninger for »det bedste Digt, den bedste Tale og det bedste Kunstværk over et forud opgivet eller til eget Valg overladt Æmne af Fædrenelandets

Historie —«. Altsaa en Slags Hjemstavns- og Folkestævner, som et kvart Aarhundrede senere Blicher fik gennemført det paa Hohøj og Himmelbjerget.

»Men Digtet og Talen skulde ikke alene skrives og prentes, de skulde og — udvældede fra Hjertets Inderste, udstrømme fra Digterens og Talerens Læber med Begeistringens hele Varme over den lyttende Mængde, og vække og nære i Hjerterne de hellige Følelser for Konge og Fædreneland, for det Sande, Gode og Skiønne.«

Hertil føjer Schmidt Forslag om, at man ved saadanne Stævner skulde foranstalte »en høitidelig Optagelse af de confirmerede Ynglinge i Borgersamfundet«, et Forslag han iøvrigt har hentet fra Engelstofts Bog om National-Opdragelsen. Festernes officielle Karakter og deres alt andet end statsfjendtlige Hensigter kunde understreges ved »Landsfaderens Nærværelse, da Folk og Fyrste derved fik den bedste Anledning til at lære saameget bedre at kiende og saameget høiere at elske hinanden«. —

Af praktiske Vanskeligheder for Planernes Gennemførelse omtaler Schmidt kun »Anskaffelsen af et passende Locale« samt Bekostningerne og »de Uordner (der) kunne befrygtes ved en saa stor Folkesamling«, Vanskeligheder han dog ikke kan tro vil vælte Planerne.

Rahbek, der i al Gemytlighed havde fremkaldt dette store Projekt, tog i det følgende Nummer af »Sandsigeren« (24.-4.-1811) Schmidts Afhandling op til nøjere Drøftelse. Han benytter Lejligheden til et voldsomt Angreb paa »Tidsalderens uhelbredelige Letsindighed og Sorgerne ikke blot for dette Livs Næring, men og for dets Pragt og Blødagtighed . . .« Men han tror ikke paa, at det levende Ord i sig selv er i Stand til at vække Folket af Dvale: »Først Religion! Christendom! og da vilde christelige Taler og christelige Digtere finde Øren, der høre! da vilde det levende Ord talt, siunget, eller skrevet, ikke være som en Røst, der lyder i Ørken; og saaledes fremdeles: først Fædrelandsfølelse, Patriotismus! og da kunne vi have Fædrelandsfester, Nationalhøitider, hvor patriotiske Bedrifter og Handlinger kunne forherliges, og patriotiske Følelser næres.« Hos ham svinder det levende Ords Muligheder i Datidens Danmark ind til at blive, hvad han i samme Afhandling kalder »den svagmælede Sands for det Ædle og Skiønne«.

Sit Bevis for Ordets Afmagt henter han fra sin elskede Skueplads, der netop i de Aar led under, at Krigstidens Pengudvikling havde skabt et Publikum, der med en senere Tids Udtryk kan karakteriseres som gullasch-præget. Med Rahbeks Ord: »hvad jeg her klager over, er en uundgaaelig Følge af det Puger-, og Pranger- og Sjouer-System, som paa senere Aar har taget Huset i Forpagtning, og som gjør, at det kun

saa at sige staaer aabent for de Høistbydende . . .« Vel er Rahbek klar over, at »Kiøbenhavn ikke er Danmark og Skuespilhusets priviligerede og upriviligerede Monopolister ikke Kiøbenhavn«, men han nærer ikke større Tanker om det øvrige Lands Modtagelighed for Aandens Gaver: »Som Sandsigeren nu troer at kiende sit Fødeland, tvivler han paa, at det torde blive blandt dem (sic!), hvor denne Idee snarest kan ventes realiseret.« Maaske dog i Norge, Schmidts »herlige Hjemstavn«.

To Spørgsmaal melder sig strax: Har Grundtvig fulgt denne lille Drøftelse? Og er det muligt, at der er en Sammenhæng mellem denne Debat og hans senere Kamp for det levende Ord?

I hvert Fald det første Spørgsmaal maa besvares bekræftende.

Grundtvig var en ganske flittig Medarbejder ved »Sandsigeren«. Ugen før Schmidts Artikel fremkom, havde Gr. offentliggjort »De hellige tre Konger« (første Redaktion af »Deilig er den Himmel blaa«) i Tidsskriftet[3]) og ledsaget Digtet med et Brev om Betimeligheden af en Fornyelse af vor Salmedigtning, fornemmelig med historiske Salmer. Gr.s næste Bidrag til »Sandsigeren« var Digtet om Buhl, »Anholtstoget«. Det fremkom i Nummeret for 22. Maj, men allerede d. 11. Maj havde Rahbek modtaget det og læste det op for Schmidt under et af dennes mange Besøg i Bakkehuset[4]).

»Debatten« om det levende Ord fandt som nævnt Sted i Numrene for 17. og 24. April, altsaa i Tiden mellem disse to Grundtvig-Bidrag til Tidsskriftet. At Bogormen Gr. skulde have undladt at læse de paagældende Numre, er lidet sandsynligt. Tilmed opholdt Gr. sig i København paa det Tidspunkt, hvor Schmidts Artikel fremkom. Ifølge Schmidts Dagbog var han sammen med Gr., Sibbern, Treschow og andre hos Sverdrup d. 16. April[5]). Schmidt havde ogsaa ved tidligere Lejligheder truffet Gr. Saaledes havde de ved et Selskab hos Treschow 8. April diskuteret Djævelen, »hvorover vi kom lidt alvorlig i Debat, saa at Grundtvig ved Bordet bad mig undskylde, om han i Stridens

[3]) »Sandsigeren« 1811, Nr. 12, 10. April, p. 179—187.
[4]) Provst Frederik Schmidts Dagbøger, p. 143.
[5]) Anf. Skr. p. 130 f. Schmidt nævner intet om, hvorvidt man ved denne Lejlighed har drøftet det Emne, han havde behandlet i Artiklen, hvad han nok havde gjort, om det var sket. Imidlertid er det værd at anmærke, at Schmidt i sin Dagbog for 5. April 1811 oplyser, at han har været hos Sverdrup med Ms. »for at høre hans Tanker . . . da jeg har megen Agtelse for hans Hoved, Kundskaber og Hjerte og derfor sætter megen Lid til hans Dom — og blev da denne fordelagtig for bemeldte min Sandsiger« (Ny Kgl. S. 396, 8 °, p. 169). Sandsynligheden af, at Sverdrup, hos hvem Gr. ofte var Gæst, har drøftet Schmidts Afhandling m. Gr. er i høj Grad til Stede.

Hede havde overilet sig, som dog ei var Tilfædet«[6]). Gr. kendte saaledes Schmidt, og det vilde ligne ham meget daarligt, dersom han under disse Omstændigheder ikke havde gjort sig bekendt med sin norske Embedsbroders Betragtninger i »Sandsigeren«.

Der er desuden Mulighed for, at Rahbek og Gr. har diskuteret Schmidts Artikel. I Rahbeks Svar hedder det i Forbindelse med hans Omtale af Religionen, at han ikke vil »undersøge dette Spørgsmaal, da Du selv erkiænder, at denne endnu er i Besiddelse af dette levende Ord, skiøndt det . . . . ikke derfra synes at virke med særdeles Kraft.

Ogsaa har en anden Mand, hvem vi begge elske og agte, i en egen Afhandling, som du formodentlig i næste Hæfte af det siællandske Landemodes videnskabelige Forhandlinger faaer at læse, saaledes undladt sig over dette Æmne, som han og er competentere til at afhandle, at jeg som Lægmand ikke vil indlade mig derpaa.«

Den anden Mand kan næppe være andre end Grundtvig, der paa Dionysii Landemode i Roeskilde 2. Oktober 1811 forelæste over Geistlighedens Videnskabelighed eller om kristelig og præstelig Lærdom[7]). Er Formodningen om, at det er Gr., Rahbek sigter til, rigtig, er det næppe for dristigt at udkaste den Formodning, at Gr. og Rahbek har drøftet Schmidts Afhandling, inden Rahbek skrev sit Svar. Dette forklarer maaske ogsaa det Forhold, at Rahbeks Udraab: »Først Religion! C h r i s t e n d o m! osv. . .« stemmer langt bedre med Gr.s Tankegang i 1811 end Schmidts optimistiske Lovprisning af det levende Ords vækkende Kraft.

Man finder da heller ikke nogen Lovprisning af det levende Ord i Gr.s Hovedværk fra den umiddelbart følgende Tid, »Kort Begreb af Verdens Krønike i Sammenhæng« (1812). Hverken Demosthenes eller Cicero forleder Gr. til at benytte Udtrykket. Ejheller Steffens, hvis »Kraft og Ild i Aand og Ord, Øie og Gebærder« dog ellers fremhæves, og om hvem det hedder, at »han opslog sin Lærestol paa den halvvaagne Høiskole; det var ei slig søvnig Tale han førte, som den, der saa tit udgaaer fra Katedre . . .«[8]).

Typisk for Gr.s daværende Syn paa det talte Ord overfor det skrevne Bibelord er følgende Citat fra hans Omtale af Dominikanerne og Franciskanerne: »istedenfor de gamle Munke indelukde sig i deres Klostere, skulde disse vandre omkring, tigge deres Føde og prædike for menig Mand. Dette var en stor Velgerning paa en Tid, da det blev læg Mand forbudet at læse Bibelen og kun vilde hjulpet lidt at tillade det, da Faa havde Raad til at købe en Afskrift og endnu Færre kunde læse, end sige forstaa den. Var end disse Munkes Kri-

[6]) ibid. p. 126.
[7]) Theologisk Bibliothek, udgivet af Jens Møller V (1813), p. 39—58.

stendom ingenlunde reen, straffede de dog den herskende Synd og Ugudelighed og opmuntrede til Gudsfrygt, Gavmildhed, Tarvelighed og Afhold, og at dette ingenlunde var forgæves, derom vidner den hartad utrolige Indgang enkelte Prædikener fandt hos hele Tusinder ad Gangen. Man saae saaledes en heel Stads Kvinder efter en saadan Prædiken aflægge deres Smykker, og Borgerne kaare Munken til Stadens Overhoved. Dog Dette og Mere kunde vel redde Kristendommen fra Døden, men ingenlunde helbrede den, det formaaede kun Guds rene Ord . . .«[8]).

Prædikenen, det levende Ord, opfattes her blot som et Surrogat i Forhold til Skriftordet, selvom dets gode Virkninger ingenlunde forties. Saadan var og maatte Gr.s Syn være i hans Bibelkristendoms første Tid. Men det er ikke noget Bevis paa, at han ikke har bidt Mærke i Udtrykket »det levende Ord« overfor »det døde Bogstav«, saadan som Fr. Schmidt havde udformet Udtrykket paa Dansk (og kommenteret det). En lille Ytring i en Artikel fra Begyndelsen af 1812 kunde i hvert Fald tyde paa, at Gr. havde Udtrykket i Tankerne. Det er i hans »Svar paa Anmeldelsen af Saga« (Nyeste Skilderie af Kjøbenhavn 14.-3.-1812, Sp. 339), hvor han skriver: »er der endnu i det halvdødede Ord paa Papiret Noget som kan vidne om dets Udspring fra Væsenets inderste Kilde, da er det i mine Skrifter visselig tilstæde«.

D e t h a l v d ø d e d e O r d p a a P a p i r e t! Udtrykket er formentlig det første Skridt paa Grundtvigs Vej til Erkendelsen af Beretigelsen af den klassiske Modstilling: det levende Ord overfor det døde Bogstav.

Imidlertid er det bemærkelsesværdigt, at Gr. allerede i sin bibelske Periode anvender Udtrykket d e t l e v e n d e O r d med et rummeligere Betydningsindhold, end det havde, hvor det forekom i Bibeloversættelsen, altsaa ikke blot om Guds Ord til Moses, men om Skaberordet, »Ordet, som var af Begyndelsen« (og med en Tilbøjelighed til at udvide det til at omfatte Guds Ord, hvor vi møder det).

I en utrykt Oversættelse af Johannes' første Brev (fasc. 147)[10]), som ikke kan være yngre end fra 1815, ændrer Gr. saaledes den gamle Oversættelses Ordlyd: »Det, som var fra Begyndelsen . . . nemlig om det Livsens Ord . . . forkynder vi Eder« til: »det levende Ords Vilkaar, som var fra Begyndelsen, kundgøre vi eder«. I en lignende Forbindelse træffes Ordet tillige i »B i b e l s k e P r æ d i k e n e r« (1816), ja, allerede i den første af disse, dateret 12. Juni 1813. Nogen Sondring

[8]) Anf. Skr. p. 353.
[9]) ibid. p. 98—99.
[10]) Jf. Gustav Albeck: Grundtvigs Forsøg som Bibeloversætter, Bidrag til den danske Bibels Historie, Aarhus 1950, p. 171.

mellem levende talt Ord og dødt skrevet venter man i denne Sammenhæng ikke. Det hedder da ogsaa i Optakten til Prædikenen om de Ord af Peters første Brev (5:1—4), der udgør Perikopen: »saaledes taler han endnu, enddog han er død, gjennem det skrevne Ord«. (BP p. 3), men længere henne i samme Prædiken (p. 10) citeres Peters Udsagn om »G u d s O r d, s o m l e v e r« (1:1:2), og med Udgangspunkt i Frelserens Ord: »Mennesket lever ikke af Brød, men af hvert Ord, som udgaaer af Herrens Mund« nævnes det, at vi har Guds Ord »i Overflødighed, uforfalsket i de hellige Skrifter, det er som Guldæbler i Sølvskaaler, det er den himmelske Spise, som naar den annammes af troende Sjæle, gjør dem deelagtige i det Guds levende Ord, som var i Begyndelsen, som blev Kjød og boede iblandt os . . .« En Gradsforskel mellem det levende Ord (Ordet af Guds Mund) og Skriftordet er her billedligt angivet. Derimod er Udtrykket ikke sat i Relation til Skriften i Prædikenen Søndag Sexagesima 1815, (BP p. 329), hvor der tales om at »trodse Alt med det levende Ord, som skal gjennemklinge de evige Himle, naar deres Skik omskiftes, og denne Verdens Skikkelse forgaaer«.

For Gr. var O r d e t som Realitet et Grundproblem i hans Tanker om Menneskenes Vilkaar og om Poesien og dens Forbindelse med Religionen. Disse Problemer optog ham umaadelig stærkt, navnlig i de Aar, hvor han udgav Tidsskriftet »Danne-Virke« og især o. 1817. Blandt de mange Betragtninger, han dengang nedskrev, men ikke selv lod trykke, findes et bemærkelsesværdigt Udkast til en Afhandling med Titelen: O m O r d e t i T a n k e, T a l e o g S k r i f t. Det er trykt i »N. F. S. Grundtvigs Værker i Udvalg« II, p. 278 ff[11]). Det hedder her bl. a.:

»Menneske-Ordet i sig selv er den bestemte levende Tanke, Ordet i sin Kraft er den levende Forbindelse mellem Aand og Legeme, Ordet i sin Virksomhed er Aandens levende Vexel-Virkning. Ordet kan kun høres, fordi det ei kan forene sig med noget legemligt uden Lyden i Røsten, men dets Tegn kan dog sees som Bog-Staver, og for den, som har hørt det levende Ord, ei blot gienvække men ogsaa vække levende Tanker, dog det Sidste vel kun hos dem, der selv ere For-fattere.«

I disse Linier bestemmes Ordets Plads — og først og fremmest det l e v e n d e O r d s højere Stade i Forhold til det skrevne. I Fortsættelse heraf hedder det, at »Ordet kun i Røsten er tilstæde i sin legemlige Kraft og i Skriften kun i sit Tegn«[12]).

[11]) Se ogsaa Helge Toldberg: Grundtvigs symbolverden, Kbh. 1950, p. 16 ff.
[12]) VU II, p. 279—280.

Denne Skelnen mellem R ø s t e n (vox viva) og d e t s k r e v n e O r d træffer vi ogsaa i »Udsigt over Verdens-Krøniken fornemmelig i det lutherske Tidsrum« (1817), hvor det, som af Begtrup paapeget, hedder om Luthers tyske Bibel, at den vilde have holdt sig lige saa rolig som den latinske, »naar den ej havde faaet Kraft og Vinger i den levende Røst«[13]).

Sammenholder man de ovenfor anførte Eksempler, der muligvis kunde suppleres ved en mere systematisk Gennemgang af Gr.s Forfatterskab i Tiden 1812—1817, med Fr. Schmidts Brug af den klassiske Modstilling, vil man se, at Gr. i denne Periode nok opererer med Forskelligheden mellem Tale og Skrift, men ingenlunde tilspidser den til et absolut Modsætningsforhold, saaledes som Schmidt gjorde det i sin »Sandsiger«-Artikel. Hos Gr. bliver det skrevne Ord i 1812 kun h a l v dødt, ligesom Forskellen mellem Tale og Skrift i 1813 blot udtrykkes billedligt som Forskellen mellem Guld og Sølv og i 1817 mere filosofisk som Forskellen mellem Realitet og Realitetens Tegn.

Men her ved Overgangen fra Gr.s bibelske til hans historiske Kristendom indtræder der et Omslag, der muligvis har Forbindelse med Gr.s voksende Tvivl om Bibelordets absolutte Autoritet, og som utvivlsomt samtidig skyldes Paavirkning udefra.

I Aaret 1817 udsendte Henrik Steffens sit Tobinds-Værk: »Die gegenwärtige Zeit und wie sie geworden«, hvor han i Omtalen af Universiteterne retter et voldsomt Angreb paa deres søvndyssende Arbejdsformer og højlydt beklager, at den taabelige, »fasst unglaublischer Unsinn, das lebendige Wort von diesen Rednerstühlen ausgeschlossen hat . . .« (anf. Skr. p. 715), ligesom han udtaler sin Overbevisning om, at »die lebendige Rede hat eine Kraft, die dem Geschriebenen nie zukömmt.« (p. 713).

Gr. lærte Steffens' Skrift at kende[14]), men rimeligvis først i 1818. Han røber Kendskab til det i et uafsendt og udateret Brev (Breve I, Nr. 198), der tidligst kan være fra December 1818 (se Steen Johansen: Bibliografi over N. F. S. Grundtvigs Skrifter I, p. 160, Nr. 338). Men han nævner det først direkte i et andet (ligeledes uafsendt og udateret Brev), der i Udgaven dateres til ca. 1818, (Breve I, Nr. 199, p. 501), men som tidligst kan være fra Udgangen af 1819, da det

[13]) VK 1817, p. 606, Holger Begtrup: N. F. S. Grundtvigs kirkelige Syn 1825. Kbh. 1901, p. 16.
[14]) Bogen fremkom i Berlin, Sommeren 1817.

nævner, at Gr. sender anden Del af Krønike-Oversættelserne, der først udkom Dec. 1819 (jf. Steen Joh. I, Nr. 334, p. 145) til Steffens. Snarere er dette andet Brev fra Begyndelsen af 1820, eftersom det synes at være Udkastet til et tredie Brev til Steffens, som Gr. har dateret 5. April 1820. (Breve I, Nr. 219, p. 530—534). Begge de to sidste Breve takker for en Skrivelse fra Steffens til Gr., overbragt sidstnævnte af Steffens' Broder med Tak for Krønikernes første Del.

Som i de to andre Breve udtaler Gr. Ønsket om at træffe Steffens personlig og tale med ham. I det første (Nr. 198) har han skrevet, at det nytter ikke »at betegne vor Uenighed med Bogstaver, tale med Dem af Hjertens Grund . . . det er et af de Ønsker . . . som jeg stedse bør nære . . .« I det andet (Nr. 199) hedder det: »længe har jeg ønsket at tale med Dig, tale Meget med Dig, og i Mangel deraf i det Mindste at kunne skrive Dig til, og see Brev igjen.« I Brevet af 5.-4.-1820 (Nr. 219) ønsker Gr. først og fremmest, at de to Frænder skal lære hinanden bedre at kende: »Men saa let det er mig i Kiøbenhavn, at kiende Dig som Forfatter, hvem jeg ovenikøbet tidlig lærde at kiende af Dit levende Ord; saa vanskeligt er det vist nok for Dig i Breslau, at kiende mig, hvem Du kun har seet stum. Formodenlig vil det derfor aldrig faae nogen ret Art med vort Bekiendtskab og Vexel-Virkningen, dersom vi ikke engang personlig mødes og tale mundtlig sammen, thi det veed vi begge, at Bogstaver, skiøndt de ere al Ære værd, dog er kun et maadeligt Surrogat for viva vox, ei nær saa godt engang, som Sedler for klingende Mønt, da Transporten hist falder dobbelt besværlig. Under denne Betragtning tænker jeg tit: gid Steffens var i Kiel! og at det ingen Henseende er et daarligt Ønske, turde Du maaske selv indrømme, eller vil dog i det Mindste finde, det er ikke gjort hen i Vejret; thi skulde vi end være uenige om, at al Virksomhed i Historiens Aand staaer fiendtlig mod, hvad der er opstaaet imod den, er det dog lige vist, at for det levende Ord havde Kiel et bedre Stade end Breslau, og at den Aand, der ønskede at stifte et Ægteskab mellem Tydsk og Dansk, og afbilder og udtrykker klarlig et saadant, aandelig talt, staaer i Kiel, hvor han saa end er, og vilde da udentvivl ogsaa der finde sig legemlig paa sin Hylde . . .«

Her har Gr. — tydeligt nok under Paavirkning af Steffens — optaget den profane Brug af Udtrykket det levende Ord (om Talen og ikke mindst den vækkende Kateder-Tale) og røber samtidig sit Kendskab til Udtrykkets latinske Proveniens. Aaret før havde han iøvrigt brugt Udtrykket i samme »steffenske« Betydning i sit Svar til »En Deel Studenter« (16. September 1819), Breve I, Nr. 212, p. 523:

»Var jeg Professor, skulde det være mig en stor Fornøielse at optræde i Studenter-Kredsen og stræbe med det levende Ord efter Evne at tolke, hvad Fædrelandet behøver, maa kræve og vente af sin studerende Ungdom, stræbe at oprulle og befæste det historiske Baand, der bør sammenknytte Videnskaberne og deres Dyrkere i dem, stræbe at vise mine yngre academiske Brødre hvad Erfaring og Eftertanke har lært mig om Maaden, hvorpaa man maa behandle sit Fag, for at vorde hjemme deri og virke derfor, uden aandslammende Eensidighed . . .« Og som Modsætning til Gr.s Ønsker: »nu derimod er det min Pligt . . . at indskrænke mig til Skrift . . .« Modsætningen mellem Tale og Skrift er aabenbar. Afgrunden er blevet synlig. Ganske lærerigt er i saa Henseende det Billede, som Gr. anvender i det tredie Brev til Steffens, hvor han ikke kan nøjes med at betegne Bogstaverne som et maadeligt Surrogat men siger, at dette Surrogat »ei er nær saa godt som Sedler for klingende Mønt«. Udtrykket bør sammenlignes med den billedlige Tale i Prædikenen fra 1813, hvor det levende Ord var Guld og Skriften Sølv. Men det hang naturligvis ogsaa sammen med, at Ordet i de forrige Tider ene og alene var G u d s Ord og Skriften den hellige Skrift.

*

I Tiden efter 1814 kredsede Gr.s Tanker ofte omkring Muligheden af at komme til nøje Erkendelse af, hvad der var Guds egne Ord i Bibelen (se Begtrup: »Grundtvig som Bibelkristen«, især p. 71 ff.). Den lange Tankeproces førte ham Skridt for Skridt frem mod den religiøse Erkendelse, der med næsten eksplosionsagtig Pludselighed brød igennem i 1825, og som fandt sit første voldsomme Udtryk i Kampskriftet mod Professor H. N. Clausen: »Kirkens Gienmæle«. Gr. har — langt senere, men absolut troværdigt — skildret Baggrunden for den Erkendelse, som førte til hans kirkelige Kristendom, først og fremmest hans Bekymring over »den fortvivlede Stilling, hvor Kristi Menighed, og navnlig alle dens Børn og ulærde Medlemmer var kommen derved, at næsten alle de skriftkloge trodsig paastod, at ikke alene den hellige Skrifts Oprindelse, Omfang, Ægthed og rette Fortolkning var meget tvivlsomme, men at de kirkelige Grund-Lærdomme om Treenighed, Kristi Guddom og Forsoningen, naar man var Grund-Sprogene mægtig og saae ret til, slet ikke fandtes i Bibelen, som hos alle Protestanter jo dog var Troens eneste Hjemmel«. Uagtet Gr. afviste Rationalisternes Bibelkritik og Skriftfortolkning som »omtrent lige ugrundede og uærlige«, var han klar over, at end ikke hans egen Bibelkundskab vilde forslaa til at trodse Troens Fjender »naar jeg ikke til-

lige havde kirkehistorisk Kundskab og havde fremfor alt et Aandens Vidnesbyrd i mit Indre som kunde trodse al Verdens«. Det gjaldt for ham om at vriste Kristendomsfortolkningen ud af Rationalisternes Klør; thi »h v i s Skriften var den kristne Menigheds Troes-Regel, da vilde Vantroen nu, da næsten alle de skriftkloge hyldede d e n, have et langt gyldigere og stærkere Vidnesbyrd end Troen, som kun nogle enkelte skriftkloge bevidnede«. Heraf drog Gr. da den Slutning, »at saa vist som Jesus Kristus var Guds Faders enbaarne Søn, s a a vist maatte der ogsaa i Kirken findes et langt gyldigere og stærkere Vidnesbyrd om den ægte, oprindelige kristne Troe, end Bogstav-Skriften paa nogen Maade kunde være for Kvinder og Børn og alle de ulærde. Da jeg nu i denne Retning uafladelig grublede, læste og skrev under Bøn og Paakaldelse, se, da slog det mig i et velsignet Øieblik: at det mageløse Vidnesbyrd, jeg saa møjsommeligt ledte om i hele Aandens Verden, d e t gjennemlød som en Himmel-Røst hele Tiden og Kristenheden i d e n a p o s t o l i s k e T r o e s - B e k j e n d e l s e v e d D a a b e n«. (Kirke-Speil«, US X, p. 553).

I Trosbekendelsen, »det l e v e n d e, h ø i r ø s t e d e V i d n e s b y r d om, hvad der er den sande Christendom« (som det hedder i en Artikel fra 1828) havde Gr. fundet »den uforanderlige, v i t r o e u r o k k e l i g e Grundvold baade for T r o e n og for L æ r d o m m e n i den C h r i s t e l i g e K i r k e«[15]). Han havde (som han udtrykte sig i 1828) ikke fundet Kirken i Skriften, men Skriften i Kirken. Det m u n d t l i g e Vidnesbyrd, Trosbekendelsen, havde taget Bibelens Plads som Kristendommens Grundvold. Det var dette Vidnesbyrd, han fra nu af benævnede: d e t l e v e n d e O r d (af Herrens Mund)[16]. Med et af de vældige Greb, der kendetegner Geniet, havde han løftet det gamle klassiske Udtryk v o x v i v a op i sin religiøse Erkendelses Sfære, forenet det med Bibelvendingen »det levende Ord« og af denne Forening skabt sit eget mægtige Grundbegreb. I hans senere (religiøse) Skrifter anvendes Udtrykket specielt om Trosbekendelsen, men ogsaa lejlighedsvis om Fadervor og om Guds Ord til Moses (jf. Nordens Mythologi p. 59).

Men det var ikke ensbetydende med, at han ikke længere benyttede Udtrykket »det levende Ord« i den gamle klassiske Betydning, den, F. Schmidt (og Steffens) havde anvendt det i. Hans religiøse Erkendelse havde tværtimod forstærket hans Overbevisning om det levende Ords Magt ogsaa paa profane Omraader.

Tydeligst træder det frem i Norden Mythologi, hvor det bl. a. hedder (p. 62): »Det maa være det første Skridt til ret Forstand paa *Ord* og *Skrift,* at vi skarpt adskilte to saa uensartede Ting, og indsee, at

[15]) Kirkens Gienmæle, p.
[16]) Eller »det lille Ord« (af Herrens Mund).

Ordet staaer netop saa höit over Skriften som *Legemet* over *Skyggen*, og som Han der skabde Tungen over ham, der skiærer Pennen«. Ja han gaar saa vidt at sige til Læseren, at »har han ingen levende Forestilling om det begeistrede Ords magelöse Kraft og Herlighed, naar det svinger sig let i Sky paa Röstens Vinger, fremfor naar det skyggeviis aftegnes paa Papiret, da kan jeg maaskee være til hans Tjeneste ved en anden Leilighed, men her kan jeg ikke hjælpe ham og han maae ligesaa godt lukke Bogen först som sidst, thi ærlig talt, han forstaaer ikke et eneste Ord deraf«.

Denne energiske Understregning af det levende Ord har Sammenhæng med den Definition, Gr. i det paagældende store Værk giver af M y t h e r n e: »levende, mundtlige Ord, ikke paa Hverdags-Sproget, men paa B i l l e d - S p r o g e t, som de Gamle for ramme Alvor kaldte G u d e r n e s T u n g e - M a a l«, — eller som Gr. ogsaa udtrykker det: »et begeistret O r d i s i n K r a f t.«

Det kunde være kvalfuldt nok, selv for Gr.s Venner, at gaa ind paa hans Ideer om »det levende Ord«, som de udviklede sig hos ham, navnlig i Tiden før og efter Fremkomsten af Nordens Mythologi (1832). Selv hans nærmeste Ven, Ingemann, maatte erkende, at han ikke kunde følge ham, især ikke i hans Tro paa »den totale Død og Aandløshed i al menneskelig Skrift og i alt Billedværk«. (Breve fra Ingemann til Grundtvig af 15.-11.-1836 og 10.-1.-1837)[17]. I det sidste af disse Breve spørger Ingemann: »hvad skal vi med den skarpt adskillende Rangorden mellem disse Aandens og Livets Tjenere? Øjet og Haanden kunne jo endogsaa gjennem Tider og Slægter være virksommere for Aanden og Livet, end Kjødtungen og Bruskrøret, saasandt den aandelige Røst og Hørelse har hjemme i Sjælen og ikke i Legemet, hvis Organer tilsammen kun ere Aandens og Livets temporære Tjenere. — — Hvert mundtligt Ord fra Saxo og Shakspeares Tunge er jo som dødt og usagt for os, medens det Liv og den Aand, der har rørt sig i dem, endnu taler levende til os fra hvert Blad i deres Bøger«. For at tydeliggøre sine Tanker medsender Ingemann et lille Digt paa to Strofer: »Tegn og Billed«, hvori det bl. a. hedder:

> Hvert Bogstav er dødt; men hvert Ord har dog Liv,
> Naar Aanden kan Sifrene stave —.

Gr.s Svar (af 12.-1.-1837)[18] er saare aabenhjertigt og giver — som det er sagt — »hans mest slaaende argumentation for det levende

[17]) »Grundtvig og Ingemann. Brevveksling, 1821—1859«, udg. og indledet af Svend Grundtvig, København 1882, p. 191—192.
[18]) ibid. p. 193—195.

ord«[19]). Gr. definerer heri Aand som: »Kraftytringen af en højere Synsmaade for Livet« og skelner skarpt mellem 1) Spor af Aand eller Tegn dertil — og 2) det levende Udtryk deraf. Det er hans Paastand, at det mundtlige, lydelige Ord er det eneste under Solen, »hvori denne højere Betragtning af Verden og Livet kan levende udtrykke, forplante og meddele sig —«. Han paastaar, at dette er en Erfarings-Sandhed og en Naturlov. Hvad Erfaringen angaar, har Historien vist ham, at »en begejstret Røst var aldrig magtesløs, hvorimod selv de aandfuldeste Bøger bestandig var det —«. Og hvad Naturloven angaar, peger Gr. paa det Forhold, at »Ordet paa vore Læber er det eneste usynlige, som med Liv kan udtrykke Tanker og Følelser, altsaa det eneste levende og sanselige paa Jorden, hvori den usynlige Aand virkelig selv kan være, hvoraf synes nødvendig at følge, at det lydelige Ord ogsaa er det eneste, hvorigjennem Aand kan virke levende. At baade Tungen og Læberne er af Kjød, kan her ikke komme i mindste Betragtning; thi Hænderne, hvormed baade Bogstaver og Billeder dannes, er jo lige saa lidt af Aand; men den store og vigtige Forskjel er, at Hænderne ej kan frembringe noget usynligt, som falder sammen med Aanden, saa, hvor megen Aand end Haandens Værker kan forudsætte, besidde de dog ingen, men er kun Tegn og Billeder, som, naar de tages for Aanden selv, forudsætte og nære Aandløshed; medens det ene er Tungen og Læberne givet: i Aandens Tjeneste at frembringe et usynligt Storværk i »det vingede Ord«[20], der sammensmelter med Aanden selv, og kan aldrig stjæle, men kun udbrede, befæste og oplyse Aandens Hylding«.

For helt at kunne følge Gr.s Tankegang i dette Svar til Ingemann, bør man gøre sig klart, at der for Gr. bestaar en nøje Forbindelse, (ja, Identitet) mellem Menneskets gudindblæste Aand og Aandedrættet. Det er dette sidste, der i Forbindelse med Taleorganerne betinger Røsten. Det er selve Livskraften, Aandedrættet, det, om hvilket Gud og Menneskene er fælles, som forudsætter Existensen af det levende Ord[21]).

[19]) Toldberg, anf. Skr. p. 26. Toldberg kommer ogsaa andre Steder i Værket ind paa det levende Ord og dets Forhold til Gr.s Symbolbrug og Mytheforestillinger. Se f. Eks. pp. 24—27, 30, 120, 124 ff. og 247 ff.

[20]) Det *vingede* (eller *fuglevingede*) Ord er et Udtryk, som Gr. ofte anvender om det talte Ord. Man sporer det saa tidligt som i 1817, bl. a. i den ovenfor citerede Afhandling: »Om Ordet i Tanke, Tale og Skrift«, hvor det hedder: »Ordet er den sande Hermes, som paa bevinget Fod nedsvæver fra Himlen —«. Ogsaa dette Udtryk gaar tilbage til klassisk Sprogbrug. Hos Homer findes Udtrykket ἔπεα πτερόεντα talrige Gange i saavel Illiaden som Odysseen. Hos Wilster og Poul Møller almindeligvis oversat ved »bevingede Ord«.

[21]) Toldberg, anf. Skr. p. 124—125.

Vi har her — kun i store Træk — kunnet følge Udtrykket »det levende Ord«, som det er vokset og blevet omformet i Gr.s Sprogbrug. Til Slut blot et Par Bemærkninger om hans egen Benyttelse af det talte Ord.

Der er talrige Vidnesbyrd om, at Gr. selv havde en umaadelig fængslende Maade at tale paa, ikke mindst i sine Manddomsaar. Selv har han ogsaa erkendt denne sin Evne. Første Gang, da han i Januar 1814 greb ind i Studenternes Aktion for at melde sig som Frivillige i den forestaaende Kamp, og vel ikke kunde vinde Tilslutning hos alle sine Tilhørere, men dog kom til at spore en ikke ringe Virkning af sine Ord. Senere som Prædikant, hvor han altid talte for fulde Kirker. Men en Oplevelse, der maatte gøre Indtryk paa ham, fik han, da han, indbuden af selve Orla Lehmann talte til den store Forsamling paa Skamlingsbanken 4. Juli 1844. Han har selv skildret Oplevelsen i »Skovhornets Klang mellem Skamlings-Bankerne«, hvori han søger at genskabe sin Tale paa Tryk. Men han er klar over, at den trykte Tale kun daarligt kommer til at ligne Originalen: »vel betegnes derved kun meget svagt, hvad jeg sagde i de stive f e m Kvarter, K i ø b e n h a v n s - P o s t e n meddeler, at jeg skal have talt . . .«

Og han fortsætter: »For de opmærksomme Tilhørere . . . vil her . . . være meget, som de ved at se tegnet, halvveis hører igien, men ogsaa fattes Meget, baade Alvor og Gammen, der lever og døer sammen med det lydelige, det fuglevingede Ord, som jeg aldrig har fundet saa let, saa flydende, saa kiækt, saa forvovent og saa lykkeligt paa mine Læber, som mellem Skamlings-Bankerne . . .«

Hvad der her skete, var at Gr. oplevede og selv bidrog til en National-Fest af lignende Art, som dem Fr. Schmidt (med Udgangspunkt i Engelstofts Skrift) havde foreslaaet. Om Gr. har været sig dette bevidst er højst usikkert. Men at hans Benyttelse af Begrebet det levende Ord i Tiden 1812—17 kan have Sammenhæng med Schmidts lille Afhandling er ikke usandsynligt. Først da han var kommet ud af sin strengt bibelske Periode og havde mødt sin egen Tvivl om, at hvert Ord i Skriften var selve Guds udtalte Ord, var Vejen aaben for en kraftigere Skelnen mellem skrevet og talt. Og just da kom Steffens og gav ham yderligere Tillid til det levende Ords Kraft. En Tillid, som blev til en Overbevisning, der kom til at sætte Skel i den nordiske Kulturs Historie.

Heimskringla-oversættelsen 1757.

En forfatterbestemmelse og et bidrag til dansk stilhistorie.

Af *Niels Åge Nielsen.*

Den oversættelse af Snorres Heimskringla, som den københavnske bogtrykker Andreas Hartvig Godiche udsendte i 1757, bærer Peder Clausens navn på titelbladet: »Snorre Sturlesens Norske Kongers Krønike, oversat paa Dansk af Herr Peder Clausen, fordum Sogne-Præst i Undal. Og nu paa nye oplagt og formeret med Tillæg af adskillige Steder i Snorre Sturlesen, som i bemeldte Herr Peder Clausens Oversættelse vare udeladte etc.« Det er dog ikke bare i de nytilkomne partier, at en anden oversætter mærkes, det er overalt i teksten. Forlæggeren bemærker i sin »Fortale til den Gunstige Læser« herom kun, at »Stilen paa nogle Steder (*er*) forandret, hvor den formedelst sin Ælde faldt lidet uforstaaelig«, men som flere gange påpeget af forskningen er der foretaget store ændringer i Peder Clausens tekst i 1633-udgaven. Francis Bull formulerer sin opfattelse af forholdet mellem de to udgaver således: »I virkeligheten er det en ganske væsentlig omarbeidelse som er foretat« af ». . . den anonyme omskriver«[1]), og Egil Eiken Johnsen, som har foretaget en udførlig sammenligning af 1757-oversættelsen med Peder Clausens egen[2]), bruger endnu stærkere vendinger: »Hvis det ikke var det at P. Cl.'s oversettelse var »nøye bleven fulgt i Henseende til Ordenen«([3])), ville man neppe tro at det var en senere utgave av samme bok. Så mange endringer er det foretatt, både m. h. t. setningsbygning og ordvalg. Vi ånder i en helt anden atmosfære. Det er ikke mange setningene som er blitt stående uforandret« (p. 201).

Når Egil Eiken Johnsen efter sin oversigt over de forskellige ændringstyper konkluderer, at sammenligningen af de to udgaver til en vis grad kan give os »et inntrykk av stilutviklingen i et hundreår« (p. 219), idet en en række drag i 1757-oversættelsen synes at være meget karakteristiske og typiske for det 18. århundrede, så er dette

[1]) Francis Bull og Fredrik Paasche: Norsk litteraturhistorie. II (Oslo 1928) 63.
[2]) Egil Eiken Johnsen: Sagaspråk og stil. En undersøkelse av språk og stil i de tre eldste norske sagaoversettelser. (Oslo 1942) 199—222.
[3]) Bogtrykker Godiches ord i fortalen.

naturligvis en iagttagelse, som fortjener danske sproghistorikeres opmærksomhed. Men den brug, som man i dansk (og norsk) sproghistorie kan gøre af Johnsens resultater og af andre resultater, som vil kunne udvindes ved en endnu mere detaljeret sammenligning af de to tekster, er imidlertid begrænset, så længe man ikke har fået opklaret, hvem der har forfattet 1757-oversættelsen. Det synes, som om Johnsen på forhånd har opgivet at løse denne opgave. Det hedder i hans indledende bemærkninger herom kort og godt: »Hvem som har ordnet med selve oversettelsen, vet vi dessverre ikke« (p. 201). Han har end ikke prøvet at spore forfatterens nationalitet gennem ændringerne. Om en række ord, der er blevet fjernet, heriblandt fx. »stenrøys« hedder det blot, at de var »alle sammen norrøne ord. Stilforbedreren fra 1757 har nok her riktig innsett at slike ord ville ha vært temmelig dunkle eller uforståelige for lesere i det 18. hå.« (p. 221). Det havde her været rimeligt at pege på, at en række af ændringerne synes at vidne om, at forfatteren er dansk. Det nævnte »Steenrøser«, hobe, bunker af sten (»eller lader deris Legemer drage hen i Steenhald oc Steenrøser«, 1633 p. 303—304) var uden tvivl forståeligt for nordmænd i det 18. (som i det 20.) århundrede, og ombytningen af det med det gale »Moradser« (»eller lader deres Legemer slæbe hen i Skarn og Moradser«, 1757 p. 320) er snarest foretaget af en dansker. Andre typiske indgreb over for norvagismer er »Myre« (1633 p. 24) til »Moser« (1757 p. 24) og »Fossen« (1633 p. 185) til »Fossen (et stridig løbende Vand)« (1757 p. 181). Alligevel er mange norske ord og ordformer blevet stående fra den gamle oversættelse.

Det skyldes vel mangel på kendskab til dansk sproghistorie, når Egil Eiken Johnsen ikke har været opmærksom på, at den meget iøjnefaldende brug af anakronistiske fremmed- og låneord i Snorre-oversættelsen 1757, som han redegør for p. 202—211 under den sammenfattende betegnelse »latinske, franske og tyske gloser, . . . moteord fra det 18. hå., men ord som ikke har det aller minste med sagastil å gjøre.« (p. 202), er et stiltræk, der også forekommer i Schousbølles Saxo-oversættelse fra 1752, og som er beskrevet af Johs. Lollesgaard i 1934[4]), fx. i en passus som denne: »Kongerne *succederer* . ., de *celebrerer* deres Bryllup . . . og tager sig en *Gemahl* . . ., ofte har de ogsaa en *Maitresse* . . . De . . . bevogtes af *Liv-Gardere* . . . og betjenes af *Domestiqver* . . . De *byder til Taffels* . . . Kong Skjold har *Ministre* etc.«[5]). Hertil svarer i Snorre-oversættelsen citater som de

[4]) Fremmed og hjemligt i Ordforraadet i Schousbølles Saxo-oversættelse. Studier tilegnede Verner Dahlerup paa Femoghalvfjerdsaarsdagen den 31. Oktober 1934. (Aarhus 1934) 70—79.

[5]) De hos Lollesgaard (p. 71) spatierede ord er her trykt med kursiv, og sidehenvisninger og enkelte ord er udeladt.

følgende: Hertug Vilhelm var Konge i Engeland udi 21 Aar. Og hans Afkom succederede stedse siden (p. 406); Næste Søndag efter Paaske blev deres Bryllup meget høytidelig celebreret (727); een af hans Brødres Gemahl (721); Kongens Maitresse (341); Men Kongens Liv-Gvarde stod uden for det Cabinet, hvor alle tænkte, at Kongen og Dronningen var inde (466); Hof-Betientere og Domestiqver (68); Hauker . . . traf Kong Adelstein i London, som paa samme Tid havde sine Herrer til Taffels (61); Kong Erik den Seyersalige . . . tog Raad af sine Ministre (217). — Som man ser, er ligheden så slående, at det spørgsmål har måttet melde sig, om ikke Schousbølle er identisk med den anonyme Snorre-oversætter[8]).

Egil Eiken Johnsen har heller ikke fulgt det fingerpeg i samme retning som forlæggerens fortale til Snorre-udgaven giver. Det hedder her, at »Forlæggeren for faa Aar siden paa egen Bekostning (*har*) udgivet en nye Oversættelse af Dannemarks Historie, som af vor berømte Historie-Skriver, Saxo Grammaticus, er sammenskreven i det Latinske Sprog, for at redde denne berømte Mands fortreflige, og med utroelig Fliid samlet Arbeyde fra den Undergang, hvormed de faa Exemplarier, som da befandtes af den gamle Oversættelse, syntes at true samme. Og da den berømte Islænders, Snorre Sturlesens, Norske Krønike syntes ikke at kunde vente sig bedre Skiebne, formedelst samme Mangel paa Exemplarier af dens Oversættelse, paatog Forlæggeren sig ogsaa at bøde paa denne Mangel ved nærværende nye Oplag etc.«

Det mest afgørende vidnesbyrd om, at det er én person, som har foretaget de to oversættelser, findes imidlertid i en annonce, som Godiche lod indrykke i Kiøbenhavns Post-Rytter 15. nov. 1748 (og følgende numre):

Vort Seculum har været saa frugtbart paa Oversættelser af allehaande Materier og udaf alle slags Sprog, at man billig burde tage i Betænkning, at forøge deres Tal, hvis ikke ved denne Overflødighed endda yttrede sig en merkelig Mangel i sær paa accurate, ziirlige og efter vor Tids Gout indrettede Oversættelser af endeel ved fordum Tids indfødte Skribenter os efterladte rare og merkværdige Skrifter, hvilke, saasom de ere forfattede udi det Latinske Sprog, ere hidindtil ikkun blevne de Lærde allene til Deel, eller om Oversættelser haves deraf, ere samme deels urigtige, dels formedelst deres Ælde nesten ubrugelige. Heriblant regnes billig de tvende store Nordiske Historie-

[8]) Jf. Sigurd Kolsrud i anmeldelse af Egil Eiken Johnsens bog (ANF bd. 64 (1949) 215): »Er utgjevaren fraa 1757 ein danske, har me endaa større grunn til aa nytta arbeidet hans med varsemd. Eg skal her som ein konjektur nemna at Sejer Schousbølle kann ha revidera Peder Claussons tekst. Schousbølle har redigera den paa lag samtidiga utgaava av Saxo i dansk umsetjing.«

Skrivere, Saxo Grammaticus og Snoro Sturlesøn, hvis ypperlige Skrifter, som Kilder til disse Rigers Historier, ere overalt bekiendte, men derhos saa rare, at nesten intet Exemplar deraf hverken udi eet eller andet Sprog kand faaes, og Oversættelserne formedelst deres Ælde og andre Feyl saa ubrugelige, at ingen Nytte deraf kand haves. Bogtrykker A. H. Godiche, boende i Skindergaden nest ved vor Frue Skole, har derfor paataget sig at tiene Publico med en gandske nye, rigtig og ziirlig Oversættelse af disse rare Verker, og til den Ende alt i en rum Tid ladet en habil Pen, under Direction og Opsigt af en bekiendt høylærd Mand, der har været saa gunstig, at paatage sig den Besværlighed, med største Flid arbeyde paa en Dansk Oversættelse af Saxonis Grammatici ypperlige Danske Krønike, som nu er saa vidt avanceret, [at] han kand [alt] begynde med Trykningen: Da han nu gierne vil unde enhver dette rare Skrift for den letteste Priis, som muelig er, saa inviteres de Lysthavende til Prænumeration. Bogen bliver trykt in Qvarto, et hundrede og nogle Ark stor, og Prænumerationen er 5 Mk., hvoraf 3 Mk. betales forud, og Resten ved Verkets Annammelse, som uden Prænumeration siden tør løbe op til 8 Mk. Finder Saxo det forventede Bifald, saa skal Snoro Sturlesøn umiddelbarlig følge efter, og tages da ingen Prænumeration an paa den sidste, uden af dem, der have prænumereret paa den første.

Denne annonce giver et vigtigt supplement til det, man i forvejen har vidst om Saxo-oversættelsens tilblivelse, nemlig en passus i Godiches indledning til dette værk (p. 9): »Hvad sig ellers denne ny Oversættelse angaaer, hvortil Forlæggeren efter de høylærde Professorers Raad har brugt en habil og i Latinen vel øvet Studios, navnlig SEJER SCHOUSBØLLE, og ellers ladet Manuscriptet af andre eftersee, da vil Læseren ved Sammenligning lettelig finde, hvor meget denne Ny frem for den forrige af 1575 er forbedret.« — Det skal indrømmes, at der ikke i annoncen med rene ord siges, at det er én person (»Pen«), som er sat til at arbejde med en ny »Oversættelse af disse rare Værker«. Men det synes dog enklest at fortolke dens ordlyd således. Tænkte man sig, at der havde været to i arbejde i 1748, ville formuleringen nok have været anderledes. Det må også fremholdes, at den sidste sætning viser, at forretningsmanden Godiche vil afvente, hvorledes det går med salget af Saxo, inden han giver sig i lag med at udsende Snorre, hvad der afgjort tyder på, at nyudgaven af dette værk er udarbejdet efter Saxo. Når det kan loves, at Snoro Sturlesøn skal »umiddelbarlig« følge efter Saxo, hænger dette naturligt sammen med, at Snorre-udgaven som en blot revision af Peder Clausen har været den letteste at lave.

Det er da højst rimeligt at antage, at arbejdet med de to nyudgaver er foretaget successivt. Nu havde Schousbølle til Saxo-oversættelsen føjet en »Forberetning«, en kongestamtavle efter Saxo og én efter »De Islandske Skribentere«, et »Aar-Register over De Danske Konger«

foruden noter med henvisninger til bl. a. Snorre. Det kan ikke nægtes, at han efter den bedrift, han havde præsteret med denne udgave, måtte anses for at have visse kvalifikationer som historiker. Og det kan næppe heller nægtes, at det var ønskeligt, om den mand, der skulle tilvejebringe en fuldstændigere Snorre-tekst end den Peder Clausen bragte, havde kvalificeret sig i den retning. De med udgivelsen forbundne faglige momenter peger da i retning af, at Godiche har valgt at lade de to oversættelser udarbejde af samme mand.

Som nævnt udkom den nye udgave af Saxo først fire år efter annoncen, og der skulle gå ni år, inden Snorre udkom. Men Godiches henvendelse til publikum i 1748 har nu gjort det muligt at rykke tilblivelsestiden for begge disse værker længere tilbage, end man efter udgivelsesårene skulle have troet. Som nærmere omtalt nedenfor forstår man derfor bedre, at de er så upåvirkede af sprogrensningen, som de er. — Schousbølle er født c. 1722 og blev student fra Horsens skole i 1745. Forlæggerreklamens udtryk, at den habile »Pen« »alt i en rum Tid« har arbejdet med oversættelsen, kan naturligvis være overdrevet, men det synes dog ikke urimeligt at antage, at arbejdet er påbegyndt i 1747. Når det trak ud med udgivelsen, kan det skyldes, at Saxo ikke fik forhåndsbestillinger nok. Det er uvist, om initiativet til nyudgaverne er kommet fra Godiche, der, da han henvendte sig til lysthavende prænumeranter, ses at have befundet sig i den vildfarelse, at Snorre Sturlesøns værk var skrevet på latin. I indledningen til Saxo (p. 3) påstår han, at »mange ønskede at have Saxo oversat i nu brugelige Danske«. Han kan da have viderebragt kundernes ønske til en os ukendt, men — som det hævdes — samtiden »bekiendt høylærd Mand«, som har sat den unge student Schousbølle i gang med dette arbejde og kontrolleret det. Man kunne gætte på, at denne lærde har været Bernhard Møllmann, der fra 1741 var professor i fædrelandets antikviteter. (I Saxo-indledningen (jf. citatet ovf.) henviser Godiche til flere).

Annoncens udsagn er da som sagt et meget tungtvejende indicium for, at Schousbølle er den eftersøgte Heimskringla-omskriver. Men vi ved så lidt om Schousbølle, udover det nævnte kun, at han blev baccalaur i 1753. Det kunne jo tænkes, at en anden havde overtaget det arbejde, som synes at være ham tiltænkt i 1748. Herimod taler dog den meget vidtgående parallelisme i brugen af de omtalte anakronistiske fremmed- og låneord, et stiltræk, som i det følgende skal nærmere eksemplificeres. — Materialet fra Snorre-oversættelsen er delvis det samme, som Egil Eiken Johnsen har opstillet (p. 202—212). Hans excerpering er dog ikke helt fuldstændig; således mangler under den gruppe, der opgives at omfatte »alle *verbene* på *-ere*« (jf. p. 202)

f. eks. coujonere, dirigere, pardonnere[7]). Det viste sig videre, at Lollesgaard langt fra havde udtømt materialet i sin oversigt over Saxo-oversættelsens ordforråd. Nedenstående fortegnelse omfatter da et udvalg af eksempler, som er taget fra en fornyet, supplerende gennemgang af begge værker. (Med »C« betegnes citater fra Peder Clausens Heimskringla-oversættelse 1633, med »S« ordlyden på tilsvarende sted i 1757-udgaven af samme værk og med »Saxo« lignende eksempler fra Saxo-udgaven 1752). — Grupperne tages i samme rækkefølge som hos Eiken Johnsen. For oversynets skyld er de behandlede ord her trykt med kursiv.

1. Verber på -ere:

C 231. de samtyckte det alle. — S 234. Dette Forslag blev da af alle *approberet.* — Saxo 457. et Raad, som den hele Forsamling *approberede.*

C 291—292. Oc der hand var kommen vel offuer til Gotland om Vaaren. — S 309. Og da han om Vaaren var lykkelig og vel *arriveret* til Gotland. — Saxo 266. og lykkeligen *arriverede* til Gulland.

C 111. huorledis hand skulde angribe, antaste oc angaa sin Fiende. — S 106. hvorledes han skulle angribe og *attaqvere* sin Fiende. — Saxo 212. at *attaqvere* Fienden.

C 83. Gamel bleff ilde saar. — S 78. Gammel blev haardt *blesseret.* — Saxo 89. Folke, som var ilde *blesseret* og udmattet.

C 746. oc lod strax deris Bryllup hederligen giøre udi Oslo. — S 711. og lod strax deres Bryllup paa det prægtigste *celebrere* udi Oslo. — Saxo 368. at *celebrere* sin Søns MAGNI Bryllup.

C 97. Hagen Jarl holt sit Grefuedømme i Trondheim met mact udi tre Aar. — S 92. Hagen Jarl *conserverede* sit Grevedømme i Trondheim med Magt i 3 Aar. — Saxo 87. Lyst til at *conservere* sin Ære.

C 209. huorlenge acte I saa at holde Feide oc Vfred met Olaff Digre. — S 209. hvor længe vil I *continuere* med eders Fiendskab imod Oluf Digre. — Saxo 171. paa det hun endnu med en overflødigere Artighed kunde *continuere* med den Venlighed, hun havde begyndt paa.

C 375. mange døde i striden aff hede oc idel mødighed. — S 404. mange *creperede* i Slaget af Heede og Mattighed. — Saxo 250. siden begyndte Svagheden alt videre og videre at æde omkring sig, indtil de tilsidst *creperede* af samme.

C 704. Kongen bad hannem sige saadan Tidende, som Gud hafde forseet. — S 680. Kongen bad ham berette saadan Tidende, som *dependerede* af Guds Forsyn. — Saxo 352. paa det at han ikke i Religions Sager skulde *dependere* af fremmede.

C 428. der flydde megit hans Folck fra hannem. — S 457. Hvorpaa mange af hans Folk *deserterede.* — Saxo 537. det var lige saa fuldt, som man *deserterede* fra Kongen.

C 274—275. Vlff Jarl talede for Kongen, det som hand tænckte at hand kunde helst forlyste hannem met, Men det hialp intet. — S 289. Ulf Jarl talede for Kongen, hvad han syntes der best kunde *divertere* ham, men for-

[7]) Henholdsvis p. 644, 507, 455.

giæves. — Saxo 45. paa Landet, hvor han med et løst Fruentimmer *diverterede* sig. Ibid. 300. da hun engang var gaaen med sine Piger ud i Marken for at fornøje og *divertere* sig.

C 756. hand vilde holde nogen Forligelse. — S 719. han *inclinerede* til Forlig. — Saxo 35. Soldaterne . . . *inclinerede* mere for Kongens end deres Staldbroders Anslag.

C 328. Hand . . . lagde sig ind med Høfdingerne oc de Ypperste i Landet. — S 350. Han . . . *insinuerede* sig hos de fornemste i Landet. — Saxo 191. Denne Qvinde *insinuerede* sig . . . hos Prindsessen.

C 420. Det fortrød Suend Brynildsøn, oc hand lod ilde paa Drengen. — S 448. Svend Grimhildsøn, som *moqverede* sig derover, skiændte paa Drengen. — Saxo 170. Saasnart STERKODDER kastede Øynene paa disse Tractementer, *moqverede* han sig over at nyde noget af slig vellystig og overdaadig Spise.

C 172. at forfare, oc bespeide Kong Olaff T. færd. — S 169. for at *observere* Kong Oluf Tryggesøns Bevægelser. — Saxo 29. Saa snart han paa det nøyeste havde *observeret* alle Ting.

C 425. Men K. Magnus indtog alt Landet, oc gaff alt K. Haralds Folck fred. — S 455. Men Kong Magnus bemægtigede sig heele Norge, *pardonnerede* alle Kong Haralds Folk. — Saxo 126. Kongens Opførsel var derudi meget fornuftig, i det han vel *pardonerede* de overvundne Fiender.

C 412. oc hug Hedninge til helfuede, vort Rige til intet gafn. — S 442. og skikkede Hedninger til Helvede, hvoraf vort Rige intet *profiterede*. — Saxo 471. vi . . . kunde *profitere* af eders Samdrægtighed.

C 65. Olaff oc Sigrod ginge østen ud aff Byen, oc skickede deris Folck i Orden. — S 64. Oluf og Sigrod drog Øster ud af Byen, og *rangerede* deres Folk. — Saxo 20. han *rangerede* Armeen med ald Flid og Forsynlighed.

C 230. de andre ere uddragne i Landet, oc Tinge met Bønderne, oc opreise dem imod Eder. — S 233. de andre ere uddragne i Landet, og holde Ting med Bønderne, for at faae dem til at *rebellere* mod eder. — Saxo 152—153. tvende Konger i Saxen, som vare faldne fra Danmark og havde offentlig *rebelleret*.

C 194. oc Kongerne stode op, oc forfremmede dette hans Erinde hos Almuen. — S 192. Kongerne stod da op, og *recommenderede* Almuen dette hans Forehavende. — Saxo 64. Han . . . *recommenderede* sig . . . ved adskilligt fiint, kunstigt og ypperligt Arbejde i Kaaber.

C 129. hans Forfædre hafde raad ofuer Fyn udi mangen alder. — S 124. Hans Forfædre havde *regieret* over Fyen i mange Tider. — Saxo 234. Kong GÖTHER, som paa den Tid *regierede* i Sverrig.

C 195. i Erick Jarls Tid, som hafde holdet hus paa sin Fæderne Gaard Laden. — S 194. i Hagen Jarls Tid, som *residerede* paa sin Fæderne-Gaard Laden. — Saxo 356. at *residere* paa det samme Slot.

C 271. Da tog hand det Raad, at hand gaff det vaage Folck forloff. — S 285. *resolverede* han, at give de sletteste Folk Afskeed. — Saxo 97. Da han nu havde *resolveret* til dette, droge de Danske . . . ind i Elven.

C 264. Det som igienstaar. — S 278. hvad der *resterer*. — Saxo 521. de endnu *resterende* Gisseler.

C 665. Grefuen var suarlig siug (men hand bleff dog siden helbred igien). — S 650. Greven var heftig syg (men han blev dog siden *restitueret*). — Saxo 186. Efterat HALDAN . . . fuldkommen var bleven *restitueret*.

C 121. hans gandske Hær vigede til Skibene imod aftenen. — S 115. hans gandske Armee *retirerede* til Skibene om Aftenen. — Saxo 226. hun tabte Slaget og maatte *retirere* til sin Flode igien. — — C 80. de andre Ericks-Sønner flydde til Skibs. — S 75. De andre Eriks Sønner *retirerede* sig til Skibene. — Saxo 578. han . . . nødte dem til at *retirere* sig til neste Skov.
C 62. vedergiøre oc hefne den forsmædelse. — S 61. *revangere* denne Tort. — Saxo 235. *revangere* den U-ræt.
C 670. Om Sommeren efter Sigurd Ribbungs død, skilde Gudolff aff Blackestadt sig fra Ribbungerne, oc sad hiemme paa sin Gaard. — S 654. Sommeren efter Sigurd Ribungs Død *separerede* Gudolf af Blakkestad sig fra Ribungerne, og sad hiemme paa sin Gaard. — Saxo 321. Skaaningerne . . . løste deres Skibe, *separerede* sig og ginge bort i Mørket fra den øvrige Flode.
C 477. Erling . . . lod giøre ord aff, at hand vilde bie K. Hagen i Bergen. — S 505. Erling . . . lod *spargere*, at han vilde bie Kong Hagen i Bergen. — Saxo 37. lod han falskeligen *spargere*, at han var død.
C 377. Oc Hertug Vilhelm bleff Konge i Engeland udi 21 Aar, oc hans Affkomme altid siden efter hannem. — S 406. Hertug Vilhelm var Konge i Engeland udi 21 Aar. Og hans Afkom *succederede* stedse siden. — Saxo 237. hvo som dræbte Kongen, skulde selv *succedere* ham.

2. Substantiver af latinsk eller fransk oprindelse.

C 780. for nogen forhindring oc bestilling. — S 737. formedelst vigtige *Affaires*. — Saxo 273. Rigets *Affaires*.
C 429. bulder oc liud. — S 458. Bulder og *Allarm*. — Saxo. Fortale f 2. Bragen og *Allarm*. Ibid. 216. Tummel og *Allarm*. Ibid. 513. Støjen og *Allarm*.
C 44. Venskab, som han giorde met andre. — S 43. den *Alliance*, han sluttede med andre. — Saxo 98. Han indgik i *Alliance* med hendes fem Kammerater.
C 22. forsamlede de en Krigshær met hast. — S 21. samlede de i en Hast en *Armee*. — — C 39. Men Gutorm Hertug forsamlede Folck. — S 38. Men Hertug Guttorm samlede en *Armee*. — Saxo 235. Han samlede . . . en *Armee*.
C 368. bistand. — S 397. *Assistence*. — Saxo 384. Tjeneste og *Assistence*. Ibid. 479. Hielp og *Assistence*.
C 250. Der de nu komme for. — S 265. Da de nu fik *Audience*. — Saxo 104. ingen maatte faae *Audience* hos Kongen.
C 375. Saar. — S 404. *Blessurer*. — Saxo 147. *Blessurer*.
C 37. Lyd oc Farfue. — S 36. *Coleur*. — Saxo 106. *Coleur*.
C 228. oc strax helsede hand Kongen. — S 231. dernæst giorde han en dyb *Compliment* for Kongen. — Saxo 509. Ved denne Ceremonie anstillede han sig, ligesom han drak Billedets Skaal, og giorde adskillige *Complimenter* for det.
C 40. Medhustru eller Bolskab. — S 39. *Concubin*. — — C 220. Sleffred eller Bolskab. — S 223. *Concubin*. — Saxo 380. Han foragtede sin ægte Gemahl, og holdt ideligen til med *Concubiner*. Ibid. 385. en *Concubine*.
C 228. Vederpart. — S 231. *Contra-Part*. — Saxo 254. *Contra-Part*.
C 397. K. Magnus var haardeste i sinde. — S 426. Kong Magnus havde meest *Courage*. — Saxo 221. Mod og *Courage*. Ibid. 475. *Courage* og Mod.

C 411. sedelig oc sindelig føye mine ord. — S 441. maneerlig og sindig føre en *Discours.* — Saxo 198. fornøjelig *Discours.*
C 208. holde trette met de Suenske. — S 209. have *Dispute* med de Svenske. — Saxo 318. hæftig *Dispute* og Trætte.
C 70. da hafde hand sit Sæde oc meste verelse met sine Hoffsinder oc daglige Folck. — S 68. residerede han meest med sine Hof-Betientere og *Domestiqver.* — Saxo 518. sine egne *Domestiqver* og Soldater.
C 379. ære oc venskab. — S 408. Kiærlighed og *Estime.* — Saxo 314. *Estime* og Kjærlighed.
C 484. aff den største Slect. — S 511. af den fornemste *Extraction.* — Saxo 85. hendes høye *Extraction.* Ibid. 192. kommen af høy *Extraction.*
C 177. Erick spurde huo der skiød saa ramlige oc hart. — S 174. Erik spurgte: Hvem der skiød med saa stor *Force?* — Saxo 21. derpaa lagde han ti Pile, hvilke han paa eengang med en stærk *Force* skiød paa Fienden.
C 39. Hand skickede strax Gutorm, . . . sin Moderbroder, ofuer Hofsinderne, oc at raade oc regiere Riget, oc at være Øfuerste ofuer Krigsfolcket. — S 38. Han giorde strax sin Mor-Broder Guttorm . . . til sin Premier-Minister og *General* over Armeen. — Saxo 226. *Generaler.*
C 129. Høfding ofuer Jomssvikingerne. — S 124. *Gouverneur* over Jomsvikingerne. — Saxo 388. UBBE, som Kong NIELS havde sat til *Gouverneur* over smaa Øerne.
C 261. sætte deris handel paa trotzighed oc haardhed. — S 275. lade heele Sagen komme an paa *Hazard.* — Saxo 544. sætte sig i *Hazard* og Ulykke.
C 209. Kongen var glad oc vel tilfreds. — S 209. Kongen var i god *Humeur.* — Saxo 61. i slet *humeur.* Ibid. 305. *Humeur.*
C 651. Kongen gaff Krigshoffuitzmændene beskieden. — S 640. Kongen gav Krigs Anførerne *Instrux.* — Saxo 341. den Kongelige *Instrux.*
C 215. at hun unte Kong Olaff i Norrig megit vel. — S 215. Ingierds gode *Intention* imod Kong Oluf. — Saxo 389. de førstes *Intention* . . . var god og redelig.
C 225, 409. Bolskab. — S 229, 439. *Maitresse.* Saxo 85, 299, 486. *Maitresse.*
C 216. desligeste om hun vilde blifue K. Olafs Hustru i Norrig. — S 215. som ogsaa om den proponerede *Mariage* imellem hende og Kong Oluf Haraldsøn. — Saxo 151. den *Mariage,* som tilforn var bleven hannem afslagen. Ibid. 30, 382. *Mariage.*
C 242. megit monne I giøre for min Tienistis skyld. — S 256. I giør uden Tvivl meget for mine *Meriters* Skyld. — Saxo 1, 54, 307. *Meriter.*
C 324. Der Kalff kom om Aftenen ind til Egge, da laa hans Skib ferdigt for Lande, oc alt hans rørende Gods oc Pendinge der paa, oc alle hans Mend oc Tienere. — S 345. Da Kalf kom om Aftenen til Egge, laae hans Skib færdig ved Landet, med alle hans *Meubler* og Penge udi, samt alle hans Tienere og Domestiqver. — Saxo 34. de skulle forlade deres Vogne, bortkaste deres *Meubler.*
C 104. K. Harald Gormssøn, holt Hakon Jarl hos sig udi stor ære oc anseelse . . . oc hafde hannem iblant sine ypperste Mend. — S 99. Kong Harald Gormsøn holdt Hakon Jarl i stor Ære, og Anseelse, . . . og holdt ham iblandt sine fornemste *Ministre.* — — C 81. oc aldrig hørde jeg hannem spørje sine Mend oc Tienere til raads, om hand skulde fly eller stride. — S 77. og jeg hørte ham aldrig spørge sine *Ministre* til Raads, om han skulle

flye eller stride. — Saxo 157. Kong FRODE . . . vilde raadføre sig med sine *Ministre*.
C 140. Erick hafde gifuet Vogn Aagesøn Fred. — S 131. Erik havde givet Vogn Aagesøn *Pardon*. — Saxo 199. bevise Medlidenhed og *Pardon*. Ibid. 414. de mistvivlede aldeles om at faae *Pardon*.
C 367. Det sige oc mange, at de Engelske ere passelig troendis, oc holde icke ord. — S 397. og mange siger, at de Engelske ikke ere Sclaver af deres *Parole*. — Saxo 168. at HELGE mere havde fulgt sin Frihed og Vellyst, end sin *Parole* i Henseende til den vedtagne Kamp.
C 322. oc om nogen af dennem døde Sønneløs, da skulde den anden som igienlefuede, tage ald den andens Land oc Rige. — S 341. og om nogen af dem døde uden Livs-Arving, skulle den efterlevende Konge tage den andens Lande i *Possession*. — Saxo 366. Da Hertug HENRIC siden døde, tog KNUD . . . Venden . . . i *Possession*.
C 193. huad Tiltal hand hafde til Riget. — S 192. hvad *Prætentioner* han havde paa Riget. — Saxo 415. han frastod sine *Prætentioner* paa Riget.
C 151. Vi Frender . . . hafue alle samtyckt it raad. — S 140—141. vi Paarørende . . . have alle fattet een *Resolution*. — Saxo 364. han havde fattet den *Resolution* at retirere.
C 43. oc tilbød sig at vere hans Mand. — S 41. og angav sig for en *Vasall* af ham. — Saxo 132. FRODE havde tredive Konger i Følge med sig, som enten vare hans Allierede, eller *Vasaler*.

3. Adjektiver af latinsk eller fransk oprindelse.

C 281. Kongen bleff vred, oc bad hannem dicte om en heel Krigshær oc en fuldkommen Slacting. — S 297. Kongen blev vred, og bad ham gjøre en *complet* Vise om en heel Krigshær og fuldkommen Trefning. — Saxo 405. hans Armee, som var i uskad og *complet* Stand.
C 123. oc Hagen Jarl drog til sine Skibe, oc actede at segle ofuer til Norrig, oc laa Børløs i Limfiord, udi nogne Vger. — S 116. Hagen Jarl drog til sine Skibe, for at seile over til Norge, men formedelst *contrair* Vind maatte han ligge i Limfiorden nogle Uger. — Saxo 151. paa Reisen blev han formedelst *contrair* Vind dreven til en ubekiendt Øe. (Jf. Saxo 151. Mod-Vind, ibid. 455. Modbør).
C 255. en duelig StridsHøfding. — S 269. en *habil* Krigs Anfører. — Saxo 74. være lige saa *habil* til at fuldføre, som til at paafinde et Anslag.
C 61. en Quinde, ved Nafn Tora, hun var fød paa Moster aff got Folck. — S 60. et Fruentimmer, ved Navn Tora, som var født paa Mostur af *honette* Folk. — Saxo 339. en *honet* og dydig Person.
C 164. du est saa vijs eller spagferdig, at. — S 151. du skulle være saa viis og *moderat*, at. — Saxo 380. ERIC . . . var . . . *moderat* og lemfældig.

4. Substantiver af tysk oprindelse.

C 722. Der effter bleff Hertugens Begrafuelse bered. — S 694. Derefter blev der giort *Anstalter* til Hertugens Begravelse. — Saxo 477. han søgte mere at gjøre *Anstalter* til Fred end Fejde.
C 170—171. Olaff hin Røde var Kongens Fennickedragre oc Stafngiemmere paa Ormen Lange. — S 157. Oluf hin Røde var Kongens *Fendrik* og Stavn-

Vogtere paa Ormen hin lange. — Saxo 298. en *Fendrik* af anseelig Stand.
C 144. hun var kaldet LundeSol, oc var den deiligste Quinde som nogen vilde see. — S 134. som blev kaldet Lunde-Soel, fordi hun var det deyligste *Fruentimmer* nogen vilde see. — Saxo 3. et overmaade deyligt *Fruentimmer.*
C 258. som vaare slectede aff Norrig. — S 273. som vare Nordmænd af *Geburt.* — Saxo 374. som var en Saxer af *Geburt.*
C 570. Baglerne gafue det icke giem. — S 579. Baglerne gave ingen *Gehør.* — Saxo 372. at han herefter ikke vilde give disse Øre-Tudere noget *Gehør.*
C 759. Hustru. — S 721. *Gemahl.* — Saxo 3. *Gemahl.*
C 227. to Edelborne Mend, lige velbyrdige aff Slect, men ulige udi Eigendom oc Sinde. — S 231. to adelige Personer, af lige høy Herkomst, men af ulige *Gemytter* og Eyendomme. — Saxo 75. slette og grove *Gemytter.*
C 62. Hand sende sit Sendingebud til Norrige. — S. 61. Han sendte en *Gesandt* til Norge. — Saxo 23. TOSTEN . . . drog . . . under Navn af en *Gesandt* til Engeland.
C 204. du skalt fare denne Sendefærd. — S 205. du skal selv paatage dig dette *Gesandtskab.* — Saxo 89. han . . . havde fuldført sit *Gesandtskab.*
C 5. Odin kunde oc forvente sin Ham oc Skickelse. — S 5. Odin kunde ogsaa forvende sin *Gestalt* og Skikkelse. — Saxo 149. den Kiæmpe HYTHIN, som havde paataget sig sædvanlig Menneskelig *Gestalt.*
C 253. oc skifte saa til lige deel hues de kunde vinde. — S 267. saa vilde de deele *Gevinsten.* — Saxo 126. de satte ald Undseelse til Side for *Gevinstens* Skyld.
C 201. aff god Slect. — S 203. af anseelig *Herkomst.* — Saxo 582. i Henseende til Extraction og *Herkomst.*
C 25. Hoffsinder. — S 24. *Hof-Betientere.* — Saxo 270, 311. *Hofbetienterne.*
C 44. hans sedelige oc prydelige Hoff. — S 42. hans statselige og prægtige *Hofstat.* — Saxo 415. hans prægtige *Hof-Stat.*
C 85. Handskud. — S 80. *Haand-Gevæhr.* — Saxo 468. *Haand-Gevær.*

5. Verber af tysk oprindelse.

C 408. Oc at S. Olaff icke fafnede mig saa blidelig som hannem, volder, at jeg hafuer mere syndet. — S 438. Og at St. Oluf ikke *begegnede* mig saa mild, som ham, reiser sig deraf, at jeg meere har syndet. — Saxo 295. at have saaledes *begegnet* hendes høje og majestætiske Person med den yderste Foragt.
C 335. indtog Staden. — S 361. *bemestrede* sig Staden. — Saxo 37. *bemestrede* sig Byttet.
C 451. Kongen belaa hende. — S 478. *besvangrede* han hende. — Saxo 323. han *besvangrede* mange fornemme adelige Jomfruer.
C 197. oc var hand flittig til at høre Ottesang oc Messe, huer Morgen. — S 199. Han *bivaanede* og flittig Otte-Sang og Messe, hver Morgen. — Saxo 343. Kong KNUD, som dagligen *bivaanede* Guds Ords Prædiken. — — C 121. Keiseren var selff i Striden. — S 115. Keiseren *bivaanede* selv Trefningen. — Saxo 226. han . . . ankom kort før Slaget gik for sig og til Kongens Fornøjelse *bivaanede* samme.
C 43. oc mange duelige oc ypperlige Mend følgede hannem daglige. — S 42. og var altid *geleidet* af mange duelige og fornemme Mænd. — Saxo 86. *gelejdet* af to hundrede Ryttere.

C 111. at dennem leggis gierne Had oc Afuind paa aff de Indfødde i Landet. — S 106. at de gierne *geraader* i Had og Avind hos de Indfødte i Landet. — Saxo 63. af Frygt for at *geraade* i U-lykke.
C 539. om hannem hafde feilet nogit. — S 555. om noget havde *mislinget* for ham. — Saxo 493. dette Anslag *mislingede* Kongen.
C 327. oc hannem fattedis ingen dyd, som en god Høfding nødtørfteligen burde at hafue. — S 349. og ham fattedes ingen Dyd, som *zirer* en Regent og Anfører. — Saxo 323. KNUD og ERIC, som siden *zirede* den Kongelige Throne.

6. Adjektiver af tysk oprindelse.

C 34. den dueligste oc mandeligste unge Mand i ald Oplanden. — S 34. den dueligste og *mandhaftigste* unge Mand i heele Opland. — Saxo 119. Skal du, som har havt saa *mandhaftig* en Mand til Fader, blive et Spektakel af den yderste Skrøbelighed.
C 533. Dronningen . . . var . . . ofteste wglad oc ilde til freds. — S 551. Dronningen . . . var oftest *traurig* og ilde tilfreds. — Saxo 352. Derpaa . . . begyndte han at lege paa sin Harpe, og spillede et meget *traurigt* Stykke.
C 607. da opstod Sigurd aff Ognerheim, paa alle Gulatingsmænds vegne, oc fafnede Kongen og Grefuen met en lang Tale, oc mange deilige Ord. — S 607. Da opstod Sigurd af Ognerheim, paa alle Guletings Mænds vegne, og begegnede Kongen og Greven med en lang Tale, og mange *ziirlige* Ord. — Saxo 55. man kand mere *ziirlig* og fuldkommelig igiennemgaae hvad som i hans sidste Aar er tildraget sig, naar man tilforn har talet noget om de første.

Det anførte udvalg af eksempler er vist tilstrækkeligt til at dokumentere, hvor stærk ligheden er mellem de to nyudgaver med hensyn til brugen af anakronismer. Hvis man inddrog andre sider af sproget, ville yderligere lighed kunne demonstreres[8]). Der kan imidlertid også peges på forskelle. Men de er dog sikkert ikke af en sådan art, at de kan tvinge til antagelse af to forfattere i stedet for én. Saxo-oversættelsen indeholder således langt flere eksempler på de til ovenstående bevisførelse benyttede »rokokoord« end Snorre-oversættelsen. Man kunne tænke sig, at det skyldtes, at Schousbølle i den senere oversættelse var ved at udvikle sig bort fra sin tidligere maner. Men årsagen hertil skal snarere søges deri, at hans sproglige udgangspunkt har været forskelligt i de to oversættelser. Saxo oversættes fra grundsproget, latinen, uden større skelen til Vedels oversættelse, og her måtte de latinske ord ofte friste til at lade de i 1700-tallet hyppigt anvendte romanismer glide ind i stilen. Dertil kom, at synonyme ophobninger hos Saxo gjorde et vist forbrug af fremmedstof næsten nødvendigt, når man ønskede at følge grundteksten nøje. Snorre-udgaven er for de partiers vedkommende, der er fælles med Peder Clausen, en mo-

[8]) Om den filologiske forfatterbestemmelses metoder se Erik Noreen: Från Birgitta till Piraten. (Sthlm. 1942) 24—43.

dernisering af en tidligere dansk-norsk (ældre nynorsk) oversættelse, som kun indeholdt få romanske elementer (jf. Eiken Johnsens liste p. 184—187). Om det sproglige grundlag for de partier, som var føjet til Peder Clausens tekst, skriver Eiken Johnsen noget dristigt (p. 220): »Den nye oversetteren har ikke brydd seg om å søke etter denne middelveien (*mellem den oldnordiske tekst og sin samtids sprog*). Han er nemlig kyndig nok i norrønt språk, og oversetter selv de stykkene av forelegget som P. Cl.'s oversettelse mangler; og han gir likeledes en prosaisk omskrivning av de skaldekvadene som P. Cl. gikk forbi.« Således forholder sig imidlertid ikke. Oversætteren har valgt den langt bekvemmere vej at tage sit supplement fra Johan Peringskiölds Heimskringla-udgave (1697), der både indeholdt en latinsk og en (i forhold til Schousbølle ret gammeldagspræget) svensk oversættelse[9]). Denne udgave er forøvrigt omtalt af Godiche i hans fortale til 1757-udgaven.

Egil Eiken Johnsen fremhæver stærkt (p. 220—221), at Snorre-oversættelsen 1757 er typisk for det 18. århundredes »tidsstil«, og Johs. Lollesgaard erklærer (p. 79): »Schousbølle-Oversættelsens Sprog er i mange Henseender typisk for dansk Skriftsprog omkring 1750.« Dersom nu disse påstande blev taget uden modifikationer, ville de alvorligt svække beviskraften i ovenstående sammenstilling af ligheder mellem de to oversættelsesværker. Omtrent en hvilken som helst forfatter kunne da have produceret den anonyme Snorre-gengivelse. Men der er finere overgange i dette århundredes sprog og stil, end de to nævnte forskere har erkendt[10]). I en oversigt over »Dansk sprogrensning i 1700-tallet« har jeg opponeret mod Lollesgaards opfattelse og hævdet, at sproget i Saxo-oversættelsen »allerede da bogen udkom, må have været følt som ret forældet«[11]). Opdagelsen af, at Schousbølle har været langt fremme med sit arbejde allerede i 1748, gør det stærke fremmedordspræg mere forståeligt. Han er upåvirket af 1740'ernes purisme, hører sprogligt helt hjemme i Holberg-perioden. En lignende stil, hvor datidens moderne fremmedord har fået anakronistisk valør, må navnlig søges i historiske arbejder — her er Holberg hovedrepræ-

[9]) Jf. om denne udgaves tekstgrundlag Finnur Jónsson: Udsigt over den norsk-islandske filologis historie. (Kbh. 1918) 33. — Det anførte sted hos Eiken Johnsen står for øvrigt i modstrid med en anden ytring p. 219: »Hadde vi hatt en ny oversettelse av sagaene fra det 18. hå., en som var oversatt direkte fra grunnteksten, er det meget sannsynlig at den i flere tilfelle ville ha sett annerledes ut.« Forfatteren synes her også at glemme oversættelsen i Schønings Heimskringla-udgave 1777—78, jf. Sigurd Kolsrud (ANF bd. 64 (1949) 216).

[10]) Jf. Sigurd Kolsrud (ibid. 215): »Den dom som forfattaren gjev denne utgaava (ɔ: *1757-udgaven*), kann ein ikkje utan vidare godtaka. Til det er jamføringstilfanget for snaudt. Her laut ein ha teke umsyn til det 18de hundradaars sogearbeid, fraa Holberg til Schøning.«

[11]) ANF bd. 64 (1949, udk. 1950) 266.

sentanten — og i værker, som er oversættelser af den klassiske oldtids skribenter. I en del af disse oversættelser fra århundredets første halvdel kan da også iagttages en spredt forekomst af lignende eksempler på anakronistisk anvendt fremmedstof. Det er i oversættelserne fra latin naturligt nok ikke latinismerne, som støder an, — de har oftest arkaistisk værdi — men derimod gallicismerne og de moderne germanismer. Alligevel synes ingen inden for denne genre at kunne konkurrere med Schousbølle i den systematiske gennemførelse af disse stildrag. Den, der er nærmest ved at nå på siden af ham, forekommer mig at være hans jævnåring, studiosus theologiæ Thomas Schmidt.

I dennes Sveton-oversættelse (Caii Svetonii Tranqvilli Tolv første Romerske Keyseres Levnets-Beskrivelse Udi Otte Bøger. I—II (Kbh. 1750—51)) optræder militære af så høj »Charge« (102) som »General-Lieutnant« (99) og civile fra gemene »Domestiqver« (fx. 101, 148, 453, 629) og »Laqvejer« (255) til »Gouverneurer« (83), »Ministre« (267), ja, »Geheime-Conferentz-Raader« (362). Kejserne holder »Maitresse« (626) ved siden af »Gemahlinden« (263); de fleste rammes af en brat død, som Cæsar, der får 23 »Blessurer« (159). Det tager sig såre nydeligt ud, når han lader de gamle romere gå med »Adriene« (452) eller »Slofrok« (589), danse »Menuet« (452) og fægte med »Fleuretter« (428).

Der var dog, som man kunne vente det i 1750, en anmelder, som havde indvendinger mod denne sprogbrug: »Mon der ikke havde været gode Danske Ord til at udtrykke eet eller andet, som en Oversætter, hvis patriotiske Iver strækker sig endogsaa til at skrive Latin med Danske Bogstaver, kunde brugt i Steden for Franske og andre fremmede Ord?«[12]). Det kan hænde, at det er denne kritik, som har bevæget professor J. P. Anchersen, der ellers nærmest stod på sprogrensningens side, til et forsvar for autor i en fortale til andet bind af denne oversættelse:

»Der er ikke nogen fuldkommen Oversættelse til: og iblant de største Vanskeligheder kand det besynderlig regnes, nøye og tillige helligen efter begge Sprogenes Egenskab at oversætte af eet Sprog i et andet; eftersom det, der klinger artigt udi det ene, falder usædvanligt og besværligt i det andet. Af den Aarsag kand jeg med rette berømme denne Svetonii Fortolker af siin Fliid og Skiønsomhed, i det hand haver søgt Middel-Veyen mellem en tvungen og halv-Latinsk, og en frie og god Dansk Oversættelse. Hvo der haver nogen Kundskab om de Latinske Skribentere, og nogen Indsigt i deres Antiqviteter, maae tilstaae, at Svetonius næst Tacitus, for sine dybe Politiqve, og Seneca, for sine subtile og klygtige Tanker, er den vanskeligste Autor at oversætte; fordi der neppe er en Terminus eller Kunst-Ord

[12]) Kiøbenhavnske Nye Tidender om Lærde og Curieuse Sager for Aar 1750, 102.

udi alle Antiqviteterne, hvilke jo hos hannem komme for og maae oversættes: Embedernes Beskaffenhed og Navne ere saa adskillige og hinanden saa ulige, at, omendskiønt man i nogle faa Ting kand synes at finde nogen Aarsag til at nævne dem med de nu brugelige Skikkes og Embeders Navne; saa gaae de dog saa vidt fra vore Tiders brugelige Ords Mening, at man giør bedre derudi, at man beholder de gamle, skiønt mindre bekiendte Embeders og Skikkes Navne, saasom *Consulum, Prætorum, Qvæstorum, Censuræ, Triumphi,* og saa videre. Herudi haver Autor, efter min Mening, brugt den rette Maade: som hand og i Henseende til den Danske Stiil hverken har været for meget superstitieux i at udelukke alle nu udi daglig Tale og Skrivning brugelige Franske og fremmede Ord, ikke heller for frie og affecteret i at vanhælde det Danske med alt for meget at udspekke og sminke det med slige Nye-Modens Tale-Maader.«

Anchersen synes her at være i overensstemmelse med de principper for oversættelse, som Holberg havde fremsat i epistel 368 (1750). Men Thomas Schmidt havde dog, som ovenstående eksempler viser, ikke været særlig tilbageholdende i brugen af anakronistiske betegnelser. Anchersen er da også noget mere behersket i sin ros af Schmidts sprog i fortalen til dennes Plinius-oversættelse (1754)[13]):

Autor derfore af denne Oversættelse fortiener Roes af sine Landsmænd for sin Flittighed og Held i at oversætte, og haver ingen Forsvar nødig, uden det skulde være udi det eneste, at han bruger vel mange Franske Ord og Tale-Maader udi vores Maal, hvilke en stærk Purist vel ikke vilde holde ham til Gode. Men jeg meener at han herudi hellere bør undskyldes end lastes, da man maa tale og skrive ligesom de fleeste giøre paa vore Tider . . .«

Det kan mærkes, at vi er i 1750'erne.

Som nævnt er det et fælles træk, — og et træk, som tyder på, at vi har at gøre med én forfatter — at både Saxo- og Snorre-oversættelsen med Anchersens ord vanhældede »det Danske . . . med . . . Nye-Modens Talemaader«, som udgjorde en hindring for en virkelig forståelse af den nordiske oldtids særpræg. Disse værker danner da også en stærk modsætning til samtidige arbejder af nordmanden Gerhard Schøning (f. 1722) og danskeren P. F. Suhm (f. 1728), der behandlede de samme emner i et puristisk præget sprog[14]). Der skulle gå endnu en tid, inden det blev klart, at man måtte opdyrke og gøre den læsende almenhed bekendt med en pasticherende nordisk sprogform for helt at levendegøre forskellen på gamle og moderne tider[15]). Nationalhistorisk fremstilling krævede et sprog med to tidsplaner.

[13]) Den Romerske Stats-Minister og Stadtholder i Bithynien, Caii Plinii Cæcilii Secundi Epistler udi Ti Bøger, Oversatte paa Dansk efter den Latinske Original. I (Kbh. 1754).

[14]) G. Schøning: Forsøg til de Nordiske Landes, særdeles Norges, gamle Geographie. (1751), jf. ANF bd. 64 262; P. F. Suhm og G. Schøning: Forsøg til Forbedringer i den gamle Danske og Norske Historie. (1757).

[15]) Jf. Paul V. Rubow: Saga og Pastiche. (Kbh. 1923); Helge Toldberg: Det nordiske Element i Johs. Ewalds Digtning. (Kbh. 1944).

Schousbølle, der på ingen måde kan frakendes kyndighed i og kærlighed til sit emne, gik her den stik modsatte vej. Hvor han havde frie hænder som i Saxo-oversættelsen, stræbte han efter helt at erstatte den gamle tids betegnelser med sin samtids. Hans iver for sproglig aktualisering er her så stærk, at hans fremstilling bliver perspektivløs, alt forsøges overført til et tidsplan[16]). Nu 200 år efter har meget i hans stil fået en forhøjet komisk klang ved det indtryk af sammenblanding af Holberg-tid med oldtid, som den fremkalder[17]). Samtiden har ikke haft helt de samme fornemmelser. Men man må dog tro, at også da har skønsomme læsere følt sig noget desorienterede over fx. halmdyngen i sovegemakket (Saxo 74). Snorre-gengivelsen er på grund af sin tilblivelsesmåde i en mere heterogen stil end Saxo-oversættelsen. Her findes de extremt modernistiske ord ofte side om side med forældet sproggods (fra oldislandsk, ældre dansknorsk og ældre nydansk), som er blevet stående fra Peder Clausens egen udgave. Men de er ikke kommet til at virke mindre afstikkende af den grund.

Heinskringla-gengivelsen af 1757 fortjener da et endnu mere indgående studium end det, Egil Eiken Johnsen kunne ofre på den i sit arbejde »Sagaspråk og stil«. Men da det må anses for i høj grad sandsynligt, at det er Sejer Schousbølle, som har skrevet denne omarbejdelse af Peder Clausens oversættelse, må et sådant studium foretages under tilbørlig hensyntagen til sprog og stil i Saxo-oversættelsen af 1752.

[16]) Jf. Egil Eiken Johnsens karakteristik anf. værk 221.
[17]) Jf. Ulla Albeck: Dansk Stilistik. (2. Udg. Kbh. 1945) 11.

Aarbøger. — *Karl-Hampus Dahlstedt:* Det svenska Vilhelminamålet. 1. A. B. Skr. utg. genom Landsmåls- och Folkminnesarkivet i Uppsala. Ser. A: 7 [1]. 1950. — *Petter Dass:* Viser og rim. Utgitt ved Didrik Arup Seip. 2. samling. — Dialektstudier tillägnade Gunnar Hedström. — *R. Ekblom:* Die frühe dorsale Palatalisierung im Slavischen. — *Claes-Christian Elert:* Christian III's Bibel (Anm.). Særtr. af Danske Studier. — *Vagn Falkenstjerne* og *E. Borup Jensen:* Håndbog i dansk litteratur. I. 7. udg. — *Samme:* Håndbog i dansk litteratur. III. 6. udg. — Festskrift til professor, dr. polit. Jørgen Pedersen. Universitetsforlaget i Århus. 1951. — *Ernst Frandsen:* Sophus Claussen. I-II. — Dictionary of Folklore, Mythology and Legend. I-II. Funk & Wagnall. New York. — *Theodor Geiger:* Some Reflections on Sociometry and its Limitations. Særtr. af Theoria. — *Seth Gustavson:* Hemming Gadhs språk. I-II. Lundastudier i nordisk språkvetenskap. 1950. — *Kristian Hald:* Vore Stednavne. — *L. L. Hammerich:* Les Glossématistes Danois et leurs méthodes. Særtr. af Acta Phil. Scandinavica. — *Knud Hannestad:* De 30 tyranner. Studier i athensk forfatningshistorie i slutn. af 5. århundrede. — *H. P. Hansen:* De gamle fortalte —. Midtjyske kulturbilleder. III. — *Gunnar Hedström:* Ordstudier i anslutning till P. Rydholms anteckningar om Långarydsmålet i Västbo. I-II. 1. (Skr. utg. genom Landsmålsarkivet i Lund. 7.) — Hrafnkels saga Freysgoða. Udg. af Jón Helgason. (Nordisk filologi. Tekster og lærebøger til universitetsbrug. Serie A: Tekster. II.) — *Lars Hellberg:* Inbyggarnamn på -karlar i svenska ortnamn. I. (Studier till en svensk ortnamns-atlas. 6.) — *Henning Henningsen:* Kirkeskibe og kirkeskibsfester. (Søhistoriske skrifter. III.) — *Samme:* Søfarendes votivgaver til danske kirker. Særtr. af Handels- og Søfartsmuseets årbog. 1950. — *Karl-Ivar Hildeman:* Politiska visor från Sveriges senmedeltid. — *Ingeborg Hoff:* Numedalsmålet. Stutt umrit av ljod- og formlære. — *Sven B. F. Jansson:* Några nyligen uppdagade runstenar. Særtr. af Fornvännen. 1950. — *Sigurd Jensen:* Fra Patriarkalisme til Pengeøkonomi. Kbh. 1950. — *Esbern Jespersen:* Da jordfællesskabet ophørte. Særtr. af Hardsyssels Aarbog. — *Alexander Johannesson:* The Geatural Origin of Language. Særtr. af Nature. — *Ture Johannisson:* Från »akademiskt bildad« till »akademiker«. Kommentar till ett namnskifte. Særtr. af Nordisk tidskrift. — *Ole Klindt-Jensen:* Foreign Influences in Denmark's early Iron Age. — Den norsk-isländska skaldediktningen. Reviderad av Ernst A. Kock. II. — *Sigurd Kolsrud:* Norsk ljodskrift. — *T. Tobiassen Kragelund* og *Niels Holbæk:* Potter og Kar. Et og andet om jydsk Haandværk og Hverdagsliv i ældre Tid. — *Paul Krüger:* Dansk litteraturforskning i 1948. Særtr. af Orbis litterarum. — *Axel Lindqvist:* Arbeit, Arbete. Særtr. af Symbolae Philologicae Gotoburgenses. Minnesskrift utg. av Filologiska Samfundet i Göteborg på femtioårsdagen. — *Natan Lindqvist:* Abiturienternas kunskaper i svenska språket. Särtryck ur Modersmålslärarnas Förening. Årsskrift 1950. — *Samme:* Två forndanska husdjurstermer. Särtryck ur Svenska Landsmål. 1950. H. 1-4. — *Linnar Linnarsson:* Bygd by och gård i mellersta Västergötland. II. Lund 1950. — *Karl Gustav Ljunggren:* Gunno Dallstierna och slaget vid Halmstad 1676. Særtr. af Föreningen Gamla Halmstads årsbok. 1950. — Lunds stifts landebok, utg. av K. G. Ljunggren och Bertil Ejder. I. (Skånsk senmedeltid och renässans. Skriftserie utg. av Vetenskaps-Societeten i Lund.) — *K. G. Ljunggren:* Namnet Knäred och namn på Knarr-. Særtr. af Svenska landsmål. — *K. F. Söderwall:* Ordbok över svenska medeltids-språket. Suppl. 16. k. av K. G. Ljunggren. — *Thorv. Lodberg:* Stænderdeputeret Ole Christian Kirk. — *Ivar Modéer:* Östsmåländsk dialekt. Særtr. af Ålem socken historia och beskrivning. — *Erik Moltke* og *Harry Andersen:* Kensington-Stenen, Amerikas runesten. Særtr. af Danske Studier. — *Johannes Munck:* Petrus und Paulus in der Offenbarung Johannis. (Det lærde Selskabs Skrifter. Teologiske Skrifter. 1.) — *Hans Mølbjerg:* Ide-Indholdet i Aladdin. Særtr. af Danske Studier. — *Niels Mølgaard:* Kulturbilleder fra vestjydske egne. Lemvig 1950. — *K. K. Nicolaisen:* Klostret. Blade af Aalborg Stiftshospitals Historie. — *Niels Åge Nielsen:* Bidrag til belysning af Hans Poulsen Resens arbejde med den danske bibeltekst. Særtr. af Bidrag til den danske bibels historie. 1950. — *Samme:* Dansk sprogrensning i 1700-tallet. Særtr. af Arkiv f. nord. fil. — *Samme:* Holberg som tekstforbedrer i 1728. Særtr. af Danske Studier. — *Bror Olsson:* Svenskt lärt namnskick. — *P. Otzen:* Udforskningen af de ældste danske bibeloversættelser. Præstefor-

eningens Blad. Febr. 1951. — *Anna Pedersen:* I såtid og høst. Optegnelser fra Stevns og Bjeverskov herreder. — *Hilding Pleijel:* Boupptecknings-arnas bokbestånd. Historisktprincipiella synspunkter. — *Samme:* Folkrörelserna och forskningen. Några principiella synpunkter. — *Samme:* Kyrklig folklivsforskning. Frågelista 1. — *Samme:* Kyrkohistoriska arkivet i Lund. — *Paul V. Rubow:* Shakespeares Hamlet. (Festskr. udg. af Københavns Universitet i Anl. af Hs. Maj. Kongens Fødselsdag.) — *August F. Schmidt:* Brabrand og Aarslevs Sognes Historie. VI. — *Samme:* Randbemærkninger til Bornholms Historie. Særtr. af Bornholmske Samlinger. XXXII. — *Ivar Schnell* och *Carl-Ivar Ståhle:* Rannsakningar om antikviteter i Södermanland 1667—1686. (Sörmländska handlingar No. 5.) — *Gudmund Schütte:* Gothonic: The most neutral denomination for the Germanic nations. Særtr. af Philologica. Festskrift Kemp Malone. 1950. — *Samme:* Det ptolemæiske Danmarkskorts Oprindelse. — *Nils Schiørring:* Det 16. og 17. århundredes verdslige danske visesang. I-II. — *Didrik Arup Seip:* En liten norsk språkhistorie. 12. opplag. — *Samme:* En norsk avskrift av Sturlunga Saga. Særtr. af Acta Phil. Scand. — *Ernst W. Selmer:* Likevekt og tiljevning i Tynsemålet. (Opuscula Phonetica. Fasc. XIII.) — *Sigvard Skov:* Faner og Flag på Koldinghus. 1950. — *Axel Sneum:* Tre statsministre. Særtr. af Verdens Gang. — *Axel Steensberg:* Slægten Steensberg og dens vestjyske Hjemsted. — *Steffen Steffensen:* Den bette Lærrk — seks jydske Viser med Tekster af Steffen Steffensen og Musik af Viggo Bitsch. — *Robert Louis Stevenson:* Bøger der har betydet noget for mig. På dansk ved Grethe Jacobsen. — *Harry Ståhl:* Kvill och tyll. (Studier till en svensk ortnamnsatlas. 5). — *Carl Ivar Ståhle:* Anm. af Diplomatarium Danicum i Namn och Bygd, årg. 36, h. 3-4. — *Samme:* En bøtes bestämmelse i Upplandslagens konungabalk. Særtr. af: RIG 1939. — *Samme:* Gamla gatunamn på Söder. Særtr. af: Ortnamnssällskapets i Uppsala årsskrift. 1944. — *Samme:* De medeltida Ledungsskatterna i Svealandskapen. Særtr. af: Historisk Tidskrift. 1941. — *Samme:* Sotholm, Sotinge och Sotaskär. Særtr. af: Namn och Bygd, årg. 33, h. 1-3. — *Samme:* Önamnet Essingarna. Særtr. af: Ortnamnssällskapets i Uppsala årsskrift. 1947. — *Mikjel Sørlie:* Bergens eldste bymål. — *Samme:* Norske språkminner i engelske tollregnskaper fra 1300-årene. (Universitetet i Bergen. Årbok 1948.) — *Ejnar Thomsen:* Omkring Oehlenschlägers tyske quijotiade. — *Bengt Thordeman:* Porträtt av en svartkonstnär. Særtr. af Nordisk numismatisk årsskrift 1949. — *Samme:* Skattfyndsregalet i Sverige og Danmark. Särtryck ur Fornvännen, h. 2-3, 1945. — *Gunnar Tilander:* Slå vantarna i bordet, lägga vantarna på, handskepenningar. Særtr. af Nysvenska studier 1949. — *Wessel:* Kærlighed uden Strømper. Ved Alf Henriques. — *Elias Wessén* och *Sven B. F. Jansson:* Upplands Runinskrifter. Tredje delen, andra häftet. Uppsala 1951. — *Svend Aakjær:* Korntiende og kornavl i det 14. århundrede. Særtr. af Historisk Tidsskrift.

Aarhuus Stiftsbogtrykkerie A/S